

T.C
KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

II. ABDULHAMİD DEVRİ VİLAYET SANAYİ MEKTEPLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SAVAŞ ÖZDEMİR

KİLİS

HAZİRAN 2015

T.C
KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

II. ABDULHAMİD DEVRİ VİLAYET SANAYİ MEKTEPLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Savaş ÖZDEMİR

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Mehmet Ali YILDIRIM

KİLİS

HAZİRAN 2015

T.C.
KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

II. ABDULHAMİD DEVRİ VİLAYET SANAYİ MEKTEPLERİ

Savaş ÖZDEMİR

Bu tez tarafımızca okunmuş, kapsamı ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri

(Unvanı, Adı ve SOYADI)

İmzası

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Ali YILDIRIM (Danışman)

Doç. Dr. Metin AKİS (Jüri Başkanı)

Yrd. Doç. Dr. Murat FİDAN (Üye)

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı
SBE Müdürü
(Doç. Dr. Halil ALDEMİR)

T. C.
KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu ve bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi beyan ederim. (11/06/2015)

Adı ve Soyadı

Savaş ÖZDEMİR

ÖZET

II. ABDULHAMİD DEVRİ VİLAYET SANAYİ MEKTEPLERİ

ÖZDEMİR, Savaş

Yüksek Lisans Tezi, Tarih Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Mehmet Ali YILDIRIM

Haziran 2015, 105+XIII sayfa

XIX. yüzyıl itibariyle gerek isyanların ve gerekse savaşların devleti maddi ve moral açısından yıpratması, Avrupa'nın büyük devletlerine verilen ticari imtiyazların artarak devam etmesi, üretimin sınırlı ve eski usullerle yapılması ve eğitim-öğretim faaliyetlerinin istenilen düzeyde olmaması devleti geniş çaplı bir reform yapmaya mecbur etmişti. Bu problemlerin üstesinden gelmek amacıyla Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra Osmanlı Devleti'nin hemen her kurumunda Batılılaşma çabaları hız kazandı. Siyasi, askeri, ekonomik ve sosyal alanda meydana gelen değişimlerden eğitim kurumları da önemli ölçüde etkilendi. Mevcut eğitim kurumlarında düzenlemeler yapıldığı gibi Ziraat, Orman, Maden ve Telgraf Mektebi gibi modern okullar da açılmaya başlandı. Teknolojik gelişmeleri takip etmek ve ülkede yaygın hale getirmek adına açılan bu teknik okullara 1861 yılında açılması için teşebbüste bulunulan sanayi mektebi de eklendi. Ancak söz konusu mektebin tesisi için çalışmalar devam ederken ilk etapta sosyal yönüyle öne çıkan ıslahhâneler faaliyete geçti. Çalışmamızın temelini oluşturan bu özgün kurumlar ise meslekî-teknik eğitimin ortaya çıkışını sağladı.

İlk defa Midhat Paşa tarafından 1863 senesinde Niş'te tesis edilen ıslahhâneyi Osmanlı ülkesinin değişik vilayetlerinde açılan diğer ıslahhâneler takip etti. Daha çok ortada kalmış öksüz, yetim ve kimsesiz çocuklara sahip çıkmak adına faaliyet gösteren ıslahhânelerde okuma-yazmaya yönelik temel eğitim verilmekteydi. İlerleyen yıllarda talebelere bir meslek öğretme kaygısı mekteplerin mesleki teknik eğitim veren bir kuruma dönüşmesine etken oldu. II. Abdulhamid Devri'nin ilk yıllarından itibaren bu dönüşüm hız kazanmaya başladı. Devrin sonuna kadar, öğretilen klasik el san'atlarına sanayiye ilişkin diğer meslekler de eklendi. Böylece ıslahhânelerin Sanayi Mekteplerine dönüşümleri de başlamış oldu.

Sosyal devlet olmanın gereklerini yerine getirme uğraşları ve Avrupa'nın sanayide kaydettiği gelişmelerden uzak olan Osmanlı sanayisini kalkındırma çabaları bu mekteplerde ifade buldu. Lakin Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu ekonomik durum Sanayi Mekteplerinin gelişmesinin önündeki en büyük engel oldu. Yeterli ve sürekli bir gelir kaynağı bulunmayan mekteplerde teknik eğitimin ilerlemesi bir tarafa zaman zaman talebelerin zaruri ihtiyaçları dahi karşılanamaz hale geldi. İkinci bir sorun ise donanımlı yönetici ve teknik eğitimci eksikliğiydi. Nitekim idaredeki zaafılar fahri komisyonların oluşturulmasıyla nispeten denetim altına alınmışsa da nitelikli usta ihtiyacı -istisnalar hariç- çözüme kavuşturulamamıştı. Bu durum ıslahhânelerin sanayi mekteplerine dönüşümünde aksaklıklara neden oldu.

Öte yandan istenilen seviyeye ulaşamamış olursa da II. Abdulhamid devrinde Hamidiye Sanayi Mektepleri adı altında yeniden organize edilmeye çalışılan vilayet sanayi mekteplerinde teorik ve teknik eğitimin kalitesinde önemli ilerlemeler kaydedildi. Bu bağlamda çalışmamız Abdulhamid devrinde sanayi mekteplerinin gelişim sürecini takip etmek ve bu yolda karşılaşılan güçlükleri ortaya koyabilmek adına kaleme alınmıştır. Hemen her vilayette bulunan sanayi mektepleri

arşiv vesikaları başta olmak üzere birincil kaynaklar ışığında incelenmiş ve tarihsel gelişim süreçleri ele alınarak söz konusu devirdeki durumları karşılaştırmaya tabi tutulmak suretiyle değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, II. Abdulhamid, Sanayi Mektepleri, Teknik Eğitim Islahhâne.

ABSTRACT

PROVINCE INDUSTRIAL SCHOOLS OF II.ABDULHAMID ERA

ÖZDEMİR, Savaş

Master's Thesis: Department of History

Supervisor: Asst. Prof. Dr. Mehmet Ali YILDIRIM

June 2015, 105+XIII Pages

By the century of XIX, the financially and morally attrition of both riots and wars on the government, increasingly continuation of the concessions given to the great states of Europe, the limited production performed by using old methods and the insufficient educational activities necessitated the government to make an extensive reform. In order to overcome these problems, after the announcement of the Rescript of Gülhane, the Occidentalization efforts accelerated almost in each institution of the Ottoman Empire. The educational institutions were also considerably effected from the conversions occurred in political, military, economical and social fields. Modern schools such as Agriculture, Forest, Mineral and Telegraph School began to be opened as well as there had been regulations carried out in the existing educational institutions. The industrial school which was attempted to be established on 1851 was added to these technical schools that were opened in order to follow and extend the technological developments in the country. However during the attempts on establishing the aforesaid school, at the first stage the borstals that come to the fore with their social aspects entered into service. These typical institutions that formed the base of our study provided the arise of vocational-technical education.

The children's homes that were opened in various provinces of Ottoman Empire followed the children's home established in Nish on 1863 by Midhat Paşa first. The basic education for reading-writing was given in the children's homes getting busy for protecting mainly the orphans, fatherless and gamins. In the following years, the anxiety of teaching a vocation to the students caused the schools to convert into an institution giving vocational technical education. From the first years of II.Abdulhamid era, this conversion began to accelerate. Until the end of the era, other vocations about industry were added to classical handicrafts that had been trained. Thus, the conversion of children's homes to Industrial Schools started.

Efforts of doing what is necessary for being a social state and improvement efforts on the Ottoman industry which had been far from the progresses of Europe in industry found an expression in these schools. However the economical status of Ottoman Empire was the biggest handicap for the development of Industrial Schools. Aside improving the technical education in schools which did not have sufficient and continuous source of income, from time to time even the vital needs of the students could not be met. One another problem was the lack of qualified directors and technical trainers. Hence, even though the weaknesses in administration have been controlled relatively with the establishment of unpaid commissions, the need for qualified masters – except the exemptions – could not be solved. This caused breakdowns in the conversion of children's homes into industrial schools.

On the other hand, even the desired level could not be reached, in province industrial schools that were being tried to be reorganized in the name of Hamidiye Industrial Schools in II.Abdulhamid era, there had been significant improvements in the quality of theoretical and technical education. In this context, our study was written up in order to follow the development process of industrial schools in Abdulhamid era and to show the difficulties encountered.

The industrial schools located almost in every province were examined in consideration of primary sources particularly archive documents and their status in the said era were evaluated by comparing with the consideration of their historical development processes.

Key Words: Ottoman, Abdulhamid II, Industrial Schools, Technical Education, Children's Home.

İÇİNDEKİLER

TABLolar	vii
ÖNSÖZ	viii
KISALTMALAR	x
KONU VE KAYNAKLAR	xii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM ISLAHHÂNELER

1.1.İslahhânelerin Ortaya Çıkışı ve Özellikleri.....	4
1.2.Öğrenci Kaynakları ve Kabul Şartları.....	9
1.3.İdareleri	10
1.4.Gelir Kaynakları	12
1.5.Giderleri	14
1.6.Eğitim-Öğretim ve Mesleki Faaliyetler	16
1.7.Öğretim Kadrosu ve San'at Ustaları	21
1.8.İdarenin Talebelere Karşı Vazifeleri ve Disiplin Kuralları.....	23
1.9.İslahhânelerde Günlük Yaşam ve Faaliyetler	25

İKİNCİ BÖLÜM

II. ABDULHAMİD DEVRİNDE VİLAYET SANAYİ MEKTEPLERİ

2.1. İslahhânedен Sanayi Mektebine Geçiş	28
2.2.Mekteplerin Genel İdareleri.....	30
2.3.Sanayi Mekteplerinin Dâhili İdareleri.....	38

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

II. ABDULHAMİD DEVRİ VİLAYET SANAYİ MEKTEPLERİNİN İKTİSADİ VAZİYETLERİ

3.1.Mekteplerin Gelir Kaynakları	46
3.1.1.Matbaa Gelirleri.....	46
3.1.2.Kira Gelirleri.....	49
3.1.3.Tezkereler	52
3.1.4.Piyango Tertipleri	56
3.1.5.Sergiler.....	59
3.1.6.Diğer Gelirler.....	60
3.2.Mekteplerinin Giderleri	63

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
II. ABDULHAMİD DEVRİ VİLAYET SANAYİ MEKTEPLERİNDE
EĞİTİM VE ÖĞRETİM FAALİYETLERİ

4.1.Öğrenci Kabulü ve Profili	67
4.2.Mekteplerde Okutulan Teorik Dersler	72
4.3.Eğitimi Verilen Meslekler.....	78
4.4.Mezuniyet Şartları ve Mezunların İstihdamı	85
SONUÇ	88
KAYNAKÇA.....	90
EKLER.....	94

TABLÖLAR

Tablo 2.1. Hamidiye Sanayi Mektebi'nin 1314 Sene-i Teşrin-i evvel İbtidasından Şubat Gayesine Değın Varidat ve Mesarifi Mübeyyin Cetveldir	34
Tablo 2.2. 1894 ve 1895 tarihli Hüdâvendigâr salnâmelerine göre ıslahhâne komisyonu üyeleri	36
Tablo 2.3. 1904 senesi Haleb Sanayi Mektebi ile Selanik Hamidiye Sanayi Mektebi İdare Heyeti	41
Tablo 2.4. Bağdâd Islahhânesi'nin 1902 ve 1904 Seneleri İdare Heyeti	42
Tablo 4.1. Bursa Hamidiye Sanayi Mektebi Talebesine Mahsus Haftalık Ders Cedveli .	74
Tablo 4.2. 1902 ve 1904 senesi Adana Hamidiye Sanayi Mektebi San'at Dersleri ve Ustaları	82

ÖNSÖZ

XIX. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin siyasi, iktisadi, askeri ve toplumsal yapısını Batılılaştırma çabalarının en üst seviyede yaşandığı bir dönem olmuştur. Avrupa'nın Fransız İhtilâli ve Sanayi Devrimi sayesinde siyasi ve sosyo-ekonomik kazanımlara ulaşması, kurumları işlevselliğini çoktan yitirmiş olan Osmanlı Devleti'nin de kıpırdanmaya başlamasına etki etmiştir. II. Mahmud tarafından hemen her alanda yenileşme atılımları gerçekleşmiş ve kurumsallaşmanın da bir nevi temelleri atılmıştı. Ancak yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren ekonomik olarak aynı atılımlar gerçekleştirilemediğinden kurumsallaşmada istenilen düzeye ulaşılamamıştır.

Osmanlı Devleti'nin bu yüzyıldaki en büyük sorunlarından birisi de milliyetçi unsurlar ile yaşanan mücadeleler olmuştur. Çok uluslu bir yapıya sahip olan devlet, azınlık tebaanın bağımsızlık mücadelesine girişmesine engel olamamıştır. Bu tür çatışmalar ya da başka bir deyişle bağımsızlık hareketleri Ruslar tarafından maddi-manevi desteklenmiş ve Osmanlı Devleti'nin müdahaleleri yeterli olmamıştır. Devlet, bir taraftan bağımsızlıklarını arzulayan unsurlarla diğer taraftan Rusya ve İngiltere gibi devletler ile de mücadele etmek zorunda kalmıştır. Güçlü bir askeri teşkilattan yoksun olan Osmanlı Devleti girdiği savaşların çoğundan mağlubiyetle ayrılmış, maddi kayıplarının yanı sıra çok sayıda askerini de bu savaşlarda kaybetmiştir.

Avrupa, Sanayi Devrimi ile birlikte makine ile seri üretime geçerken Osmanlı Devleti ise el tezgâhlarında yapılan üretimle rekabet etmeye çalışıyordu. Kökenleri Ahilik teşkilatı ve usta çırak ilişkisine dayanan el ile yapılan üretimin seri üretimle başa çıkmasına imkân dahi yoktu. Rusya ve İngiltere'ye verilen ticari imtiyazlarla Osmanlı toprakları Avrupa'nın açık bir pazarı haline gelmiş oluyordu.

Yaşanan savaşlar neticesinde toplumsal yapıda da aksaklıklar ve çözümler meydana gelmişti. Savaşlarda ebeveynlerini kaybeden çocuklardan ortada kalanlar olmuş, bunlardan bazıları hırsızlık ve cinayet gibi suçlara karışmış, bazıları da dilencilik yapmak zorunda kalmıştı. Bütün ekonomik yetersizliklere rağmen Tuna valisi Mithad Paşa çok önemli bir projeye imza atarak ıslahhâne adı verilen mesleki eğitim kurumlarının açılmasına öncülük etmişti. Açılan ıslahhâneler sayesinde bu çocukların güvenlikleri ve temel ihtiyaçları sağlamıştı. Çocukların mezuniyetlerinden sonra yeniden ortada kalmalarına engel olmak açısından, birer meslek edinmeleri için

bu mekteplerde san'athaneler açılmıştı. Bunda arzu edilen bir diğer unsur ise mezun olacak talebelerin Osmanlı sanayisine katkıda bulunmalarını sağlamaktı.

Çalışmamız dört bölümden ibaret olup, birinci bölüm Islahhâneler ana başlığı altında; Islahhânelerin İlk Ortaya Çıkışı ve Özellikleri, Öğrenci Kaynakları ve Kabul Şartları, İdareleri, Gelir Kaynakları, Eğitim-Öğretim ve Mesleki Faaliyetler, Öğretim Kadrosu ve San'at Ustaları, İdarelerin Talebelere Karşı Vazifeleri ve Disiplin Kuralları ile Islahhânelerde Günlük Yaşam ve Diğer Faliyetler alt kısımlardan oluşmaktadır.

İkinci bölüm II. Abdulahmid Devri Vilayet Sanayi Mektepleri başlığı altında; Islahhânedeki Sanayi Mektebine Geçiş, Mekteplerin Genel İdareleri ve Mekteplerin Dâhili İdareleri alt başlıklarından meydana gelmektedir. Üçüncü bölüm II. Abdulhamid Devri Vilayet Sanayi Mekteplerinin İktisadi Vaziyetleri başlığı altında Mekteplerin Gelir Kaynakları ve Mekteplerinin Giderleri alt başlıklarından oluşmaktadır.

Dördüncü bölüm ise II. Abdulhamid Devri Vilayet Sanayi Mekteplerinde Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri ana başlığı altında Öğrenci Kabul ve Profili, Mekteplerde Okutulan Teorik Dersler, Eğitimi Verilen Meslekler ile Mezuniyet Şartları ve Mezunların İstihdamı alt başlıklarından oluşmaktadır.

Böyle bir çalışma hazırlamam hususunda maddi ve manevi desteğini hiçbir zaman esirgemeyen, hem hocalık hem de ağabeylik görevini en iyi şekilde yerine getiren, bilgisi, tecrübesi ve hayat felsefesi ile yaşama farklı bir pencereden bakmamı sağlayan danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Mehmet Ali YILDIRIM'a sonsuz müteşekkirim. Lisans eğitimim süresince emeği geçen bütün hocalarıma, eşime, oğlum Mete Han'a ve abilerim İbrahim ile Kadir'e teşekkürlerimi sunarım.

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
a.g.t.	Adı geçen tez
B	Receb
BEO.	Bâb-1 Âlî Evrak Odası
bkz.	Bakınız
BOA.	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C	Cemaziyelahir
C.	Cilt
CA	Cemaziyelevvel
DH. MKT.	Dâhiliye Nezâreti Mektûbî Kalemi
DH. MUİ.	Dâhiliye Muhaberât-ı Umumiye İdaresi Evrakı
DH. TMİK. S.	Dâhiliye Nezâret-i Tesri-î Muamelat ve Islahat Komisyonu
H.	Hicri
İ. HUS.	İrâde-i Hususi
İ. RSM.	İrâde-i Rüsûmat
L	Şevval
M	Muharrem
MF. MKT.	Maârif Nezâreti Mektûbî Kalemi
N	Ramazan
R	Rebiülahir
RA	Rebiülevvel
S	Safer
s.	Sayfa
S.	Sayı

Ş	Şaban
ŞD.	Şura-yı Devlet Evrakı
TFR. I. KV.	Rumeli Müfettişliği Kosova Evrakı
TFR. I. MN.	Rumeli Müfettişliği Manastır Evrakı
TFR. I. SL.	Rumeli Müfettişliği Selanik Evrakı
Y. MTV.	Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı
Y. PRK. UM.	Yıldız Perâkende Evrakı Umumi
Z	Zilhicce
ZA	Zilkade

KONU VE KAYNAKLAR

Yüksek lisans tezi olarak hazırlamış olduğumuz bu araştırmanın amacı, XIX. yüzyıl Osmanlı Devleti'nde, Batılılaşma ve sanayileşme çabaları doğrultusunda mesleki-teknik eğitimin geliştirilmesine yönelik olarak ortaya çıkan Islahhânelerin yapısını ortaya koyarak Sanayi Mekteplerine dönüşüm sürecini değerlendirmektir. Bu dönüşümde istenilen başarıya tam olarak ulaşamamasının nedenlerini ortaya koyarak diğer reformların gerçekleşmemesindeki temel etkenlerin sınırları belirlenmek istenilmiştir. Teorik ve pratik eğitim için gerekli olan materyal ve insan kaynaklarının yeterli olup olmadığı hususu irdelenerek sivil mesleki-teknik eğitimin eksik yönleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Eğitim tarihi ile ilgili genel ve özel çalışmaların sayısı hayli fazladır. Eğitim tarihinin özel bir kısmını işgal eden tez konumuzla ilgili çalışmalar ise sınırlı bir düzeydedir. Bugüne kadar konumuz üzerine yapılan araştırma ve incelemeler gözden geçirilmiş ve çalışmamıza katkı sağlayanlar referans olarak gösterilmiştir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi vesikaları ile Vilâyet Salnâmeleri konumuzun temel kaynaklarını oluşturmuştur. Edindiğimiz bilgiler ve bunlardan hareketle yorumlarımız diğer incelemelerle yoğrularak konunun genişletilmesini ve güncellenmesini sağlamıştır.

Islahhâneler ve Sanayi Mektepleri Maârif Nezâreti'ne bağlı olmadığından arşiv kayıtlarının bu kısmından istenilen düzeyde faydalanılamamıştır. Bu nedenle daha çok Bâb-ı Âli Evrak Odası'nın kalemlerine ait olan belgeler ile Dâhiliye Nezâreti Mektûbî Kalemi'ne ait olan belgelerden istifade edilmiştir.

Mekteplerin idari yapıları, okutulan dersler, ders hocaları, öğrenci sayıları ve öğretilen san'atlara ilişkin bilgiler için Aydın, Bağdad, Diyarbakır, Hüdâvendigâr, Kastamonu, Tuna, Selanik, Sivas ve Suriye Vilâyet Salnâmeleri başvurduğumuz basılı resmi kayıtlardandır. Mekteplerin kronolojisinin ve istatistiksel bilgilerinin yer aldığı Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umumiye ile Islahhânelere Dâir Nizâmname'nin yer aldığı Birinci Tertip Düstûr kullandığımız diğer basılı kaynaklardır.

Sürelî yayınlar araştırmamızın bir diğer önemli kaynağıdır. Takvim-i Vekâyî ile İzmir, Tuna, Selanik ve Yeni Edirne Vilayet Gazeteleri çalışmamıza önemli derecede katkı sağlamıştır. Dönemin ekonomik, düşünsel ve toplumsal yapısını ortaya koymaları, okulların problemlerini tespit etmemizde oldukça faydalı olmuştur.

Çalışmamızın birinci bölümünü oluşturan Islahhânelerin Ortaya Çıkışı ve Özellikleri kısmında Osman Ergin'in *Türk Maarif Tarihi* külliyyatının I-II ve V. ciltlerinden, Cemil Öztürk'ün *Türkiye'de Mesleki ve Teknik Eğitimin Doğuşu I: Islahhâneler* isimli makalesinden, Bekir Koç'un *Midhat Paşa'nın Niş ve Tuna Vilayetlerindeki Yenilikçi Valiliği* ve *Osmanlı Devleti'nde Islahhane ve Sanayi Mekteplerinin Kuruluş Sürecine Dair Bazı Gözlemler* adlı makaleleri ile *Midhat Paşa (1822-1884)* isimli doktora tezinden ve Mehmet Ali Yıldırım'ın *Dersaâdet Sanayi Mektebi İstanbul Sanayi Mektebi (1868-1926)* adlı eseri ile *Tanzimat Döneminde Meslek Okulları* adlı doktora tezinden faydalanılmıştır.

Çalışmamızın diğer bölümlerinin genel hatları Mehmet Ali Yıldırım'ın *Tanzimat Döneminde Meslek Okulları* adlı doktora tezi ile *Abdulhamid Devrinde Mesleki-Teknik Eğitimin Gelişimi: Vilayet Sanayi Mektepleri* konulu makalesinin yol göstericiliği altında oluşturulmuştur. Ayrıca Bursa Sanayi Mektebi'nin anlatıldığı *Osmanlı Vilayetlerinde Mesleki-Teknik Eğitimin Gelişmesine Bakışlar: Bursa Sanayi Mektebi* isimli çalışması da titizlikle incelenmiştir.

Açıklanmasına ihtiyaç duyulan kelimeler için Ferit Devellioğlu'nun *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*'ine müracaat edilmiştir.

Yukarıda isimlerini zikrettiğimiz üstün gayret ve çabaların ürünleri olan eserler araştırmamızın geneline yön vermiştir. Bunların dışında daha birçok çalışmadan da faydalanılmıştır. Tüm bu eserlerden elde ettiğimiz çok kıymetli bilgiler daha sağlam ve isabetli adımlar atmamızı sağlamıştır. Kullandığımız eserlerin tamamına dipnotlar ve kaynakça kısımlarında yer verilmiştir.

GİRİŞ

Bilindiği üzere klasik devirde Osmanlı eğitim sistemi Sıbyan mektepleri, Enderun Mektepleri ve Medreselerden oluşmaktaydı. Sıbyan mekteplerinde, Müslüman tebaanın çocukları ilkokul seviyesinde eğitim alırken, Enderun Mektepleri sarayın ihtiyaç duyduğu yüksek askeri ve mülki memur ihtiyaçlarının karşılanması için eğitim vermekteydi. Medreseler ise Osmanlı Klasik Çağı'nın en önemli eğitim kurumlarıydı.

1730 senesinde Hendesehâne, 1773'te Mühendishâne-i Bahrî-i Hümâyün ve 1796'da Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyün açılarak eğitimde Batılılaşmanın ilk adımları atılmış oldu. 1827'de açılan Mekteb-i Tıbbiye ile 1834'de açılan Mekteb-i Harbiye yine aynı doğrultuda açılan eğitim kurumlarıydı. Ancak bu kurumlar toplumun geneline hitap edecek bir yapıda oluşturulmamış, daha çok askeri tarzda örgütlenmişti. Böyle bir sistem oluşturulmak istenmesinin en önemli nedeni askeri başarısızlıkların artarak devam etmesiydi.

Sıbyan mektepleri, Enderun, Medreseler ve azınlık okullarına bu tip askeri mekteplerin eklenmesiyle eğitim sistemi daha karmaşık bir hal aldı. Tüm bu mektepleri tek bir nizâma bağlamak ve aynı çatı altında toplamak neredeyse imkânsız hale geldi. Tanzimatçıların önündeki en büyük sorun eğitimin devlet tarafından denetlenmemesi ve ayrıştırıcı özelliklere bürünmüş olmasıydı. Ayrıca eğitim-öğretim faaliyetlerinin sistemli, modern ve yetişmiş insan kaynağından uzak olması bir diğer sorundu.

Sanayi İnkılâbı ile birlikte ortaya çıkan üretimde makineleşme, Avrupa'nın daha seri ve kaliteli üretimi yakalamasına olanak sağladı. Osmanlı Devleti ise bu değişime ekonomik sıkıntılar nedeniyle ayak uyduramadığından üretime el tezgâhlarında devam etmek mecburiyetinde kaldı. Üretimi gerçekleştirenler, usta-çırak ilişkisi yöntemiyle yetiştirildiğinden kalifiye eleman ihtiyacı da ayrı bir sorun olarak ortaya çıktı. Teknik eleman sıkıntısını çözmek amacıyla 1848 senesinde Zeytinburnu'nda sanayi mektebi açma girişiminde bulunulmuş ancak her hangi bir netice elde edilememişti.

Dönemin en dikkat çeken devlet adamlarından biri olan Midhat Paşa, 4 Şubat 1861'de siyasi kargaşaların yaşandığı Niş'e vali olarak tayin edildi. Bölgede yaşanan sorunların kaynağını tespit eden Paşa, derhal gerekli önlemleri alarak sükûneti

sağladı. Adil bir yönetim ve sorunları çözen bir yaklaşım sergilemesinin yanı sıra problem unsurlara karşı almış olduğu sert önlemler otoritesini daha da artırmıştır. İyi bir yönetici olan Midhat Paşa aynı zamanda hümanist bir kimliğe de sahipti. Vali olarak vilâyete geldiği andan itibaren fakir ve kimsesiz çocukların çokluğunu ve perişanlıklarını gözlemleyen Paşa, vilâyet genelinde yardım kampanyası başlatarak topladığı paralarla bir yer kiralamış ve 50 civarında çocuğu buraya yerleştirmişti. Yevmiye usulü ile tuttuğu ustalar, çocuklara terzilik, kunduracılık ve debbağlık gibi san'atları öğretmeye başladı. Osmanlı Devleti'ndeki sivil mesleki-teknik eğitimin temelleri de böylece atılmış oldu.

Midhat Paşa'nın vücuda getirdiği ve kısa sürede olumlu gelişmelerin yaşandığı ıslahhâneler diğer Osmanlı vilayetlerinde açılacak olan ıslahhânelerin de öncülleri olmuştur. Kısa süre zarfında birçok vilayette ıslahhâneler açılarak öksüz, kimsesiz ve yetim çocuklar arasından korunmaya ihtiyacı olanlara hizmet vermeye başladı. Islahhânelerin belirli bir programı olmadığından Paşa tarafından Islahhânelere Dâir Nizamnâme adı altında program tertip edildi. Mekteplerle ilgili bütün kaideler bu nizamnâmenin içerisinde yer aldı. Her ne kadar sonraki dönemlerde bazı mektepler kendilerine ait talimatnâmeleri kullansa da genel itibariyle bu nizamnâme üzerinden hareket edildi.

II. Abdulhamid devrine gelindiğinde yeni açılan ıslahhânelere, padişahın adına izafeten Hamidiye Sanayi Mektebi adı verilmeye başlandı. Aynı zamanda daha önce açılmış olup çeşitli nedenlerle kapanmak zorunda kalanlar tekrar faaliyete geçtiklerinde yine Hamidiye Sanayi Mektebi olarak isimlendirilmişti. Mekteplerin iyi idare edilebilmesi için dâhili idarelerini kontrol edecek fahri komisyonlar oluşturuldu. Sürekli bir gelir kaynağı temini için çeşitli alternatifler denendi. Yararlanılabilecek hemen her türlü kaynağın mekteplere terki hususunda çalışmalar yapıldı. Giderler içinde aynı hassasiyet gösterildi.

II. Abdulhamid Devri'nin başlaması ile birlikte ıslahhânelerde kunduracılık, terzilik, örmecilik, dokumacılık gibi el san'atlarından ziyade Osmanlı Devleti'nin ihtiyaç duyduğu demircilik, marangozluk ve tornacılık gibi sanayiye müteallik san'atların öğretilmesine gayret edildi. Bu noktada karşımıza iki temel problem çıktı. Problemlerden ilki ve belki de en önemlisi ekonomik yetersizlikti. İhtiyaç duyulan makinelerin, alet ve edavatların alınması bir yana talebelerin zaruri ihtiyaçlarının karşılanmasında dahi sıkıntı çekildi. Ekonomik sıkıntılar nedeniyle bazı okullar

kapanmış bazıları da kapanma noktasına gelmişti. İkinci sorun ise bu san'atları öğretecek usta öğreticilerin temin edilememesiydi. Genellikle okulun bulunduğu bölgelerde isim yapmış ustalar tarafından san'at eğitimi verilmiş ancak Avrupa'nın modern metot ve tekniklerini kendileri dahi bilmeyen ustalar tarafından verilen bu eğitim yeterli olmamıştır. Ancak buna rağmen devrin sonuna doğru iyileşmeler göze çarpmaktadır. Bazı vilayet sanayi mekteplerinin birer teknik eğitim kurumuna dönüşme yolunda önemli ilerlemeler kaydettiği müşahede edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM ISLAHHÂNELER

1.1.İslahhânelerin Ortaya Çıkışı ve Özellikleri

Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile birlikte Osmanlı Devleti'nde Batılılaşma hareketleri hemen her alanda hız kazanmaya başladı. Devrin hükümdarları ve onların destekledikleri devlet adamları yenileşme hareketlerinin en büyük aktörleri oldu. Osmanlı Devleti'nin askeri ve ekonomik olarak Batılı devletlerden geri kalmış olması, yenileşme hareketlerinin hangi alanlarda yoğunluk kazanacağını da habercisi niteliğindedir. Hemen her alanda olduğu gibi askeri kurum ve politikaların başarılı olmasının yegâne kaynağı güçlü ekonomiden geçmekteydi. Batılı devletlerin güçlü ekonomilerinin kaynağı ise Sanayi İnkılabı ile birlikte makineleşme ve seri üretimde saklıydı. Bu sayede daha fazla ürün hem kaliteli olarak hem de ucuz bir maliyetle elde edilerek, Osmanlı Devleti'nin de içerisinde bulunduğu sanayisi, el san'atları ürünlerine dayanan ülkelerde pazarlanmaya başlandı. Osmanlı ülkesini Batılı ülkelerin pazarı olmaktan kurtarmak ve sanayileşmenin gerçekleştirilmesi adına elzem olan nitelikli iş gücünü meydana getirmek için mesleki eğitim kurumlarının açılması yoluna gidildi.

Mesleki eğitim kurumu olarak vücut bulan ilk kurum, 1847 senesinde açılan Ziraat Mektebi olmuştur. Bu mektebin açılışından sonra, yeni açılan fabrikalarda çalışacak personellerin yetiştirilmesini sağlamak amacıyla, 1848 yılında bir Sanayi Mektebi açmaya teşebbüs edilmiştir. Mektebin Zeytinburnu'nda açılması düşünülmüş, binası ve öğrencileri tedarik edilmişse de açılışı gerçekleştirilememiştir. Açılması düşünülen bu mektepte Riyâziye, Kimya, Jeoloji, Madeniyat, Resim ve Nafi'a mühendisliği gibi derslerin okutulması planlanmıştı¹.

İlk teşebbüsten herhangi bir netice alınamaması yeni bir Mekteb-i Hiref ve Sanayi tesisine girişilmesine ortam hazırladı. Mösyö Manu'nun tasarladığı ve Sadâret'e sunduğu raporda, 504 öğrenci mevcudu olan bir mektebin açılmasından söz edilmekteydi. Ancak bu girişim de kâğıt üzerinde kalmaktan öteye gidemedi. 1862 yılında ise çok daha detaylı ve sağlam temeller üzerine oturtulmuş yeni bir

¹ Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C. I-II, İstanbul, 1977, s. 627-628; Mehmet Ali Yıldırım, *Dersâdet Sanayi Mektebi İstanbul Sanayi Mektebi 1868-1926*, İstanbul, 2012, s. 11.

girişimde daha bulunulmuş, ancak bu defada ekonomik sıkıntılar nedeniyle sonuca ulaşamamıştır².

Payitahtta Mekteb-i Hiref ve Sanayi girişimlerinin ardı arkası kesilmezken, daha sonra İstanbul'da daha gelişmiş bir örneğini açacak olan Midhat Paşa tarafından 1863 yılında Niş'te ıslahhâne adı verilen mesleki eğitim kurumunun tesisi gerçekleştirildi. XIX. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı coğrafyası üzerinde yoğunluk kazanan savaşlar ve bu savaşlarda alınan mağlubiyetler, devletin hem toprak kaybına hem de ekonomik buhrana sürüklenmesine sebebiyet vermiş, bunların yanı sıra mağlubiyetlerle neticelenen savaşlardan dolayı can kayıplarında da artış olmuştur. Bu ve buna benzer nedenlerle ebeveynlerini kaybeden çocukların ortada kalmasını engellemek ve buldukları coğrafyada iş istihdamına dâhil olmalarını sağlamak için bir arayış içerisine girilmiştir.

Öksüz, yetim ve kimsesiz olup sokaklarda yaşamak mecburiyetinde kalan çocukların hem koruma altına alınması hem de bir san'at kolunda istihdâm edilmesine yönelik ilk çalışmalar Niş valisi Midhat Paşa³ tarafından başlatıldı. Düzenlenen yardım kampanyası neticesinde elde edilen paralarla Osmanlı Devleti sınırları içerisinde ilk defa kimsesiz çocuklara mahsus olmak üzere Niş'te Midhat Paşa tarafından 1863 yılında bir ıslahhâne kurulmuştur⁴.

Islahhânenin kelime anlamı; islâhevi, suçlu çocukları ıslah etme, eğitime ve gerekirse cezalandırma maksadı ile çalışan kurum şeklindedir⁵. Ancak Midhat Paşa 24 Ocak 1864 tarihinde Bâb-ı âli'ye yazmış olduğu tezkerede, Niş ıslahhânesindeki 41 öğrencinin 3'ünün cinayet ve hırsızlıktan mahkûm olmuş olduklarını ve açılan ıslahhânelerdeki verilen eğitimin amacının hem çocukları bir meslek sahibi yapmak

² Yıldırım, *a.g.e.*, s. 12-19.

³ Asıl adı Ahmet Şefik olan Midhat Paşa 1822 yılında İstanbul'da doğmuştur. 10 yaşında Kuran-ı Kerim'i ezberlemiş olduğu için kendisi Hâfız Şefik ismini almıştır. Babasının 1833 yılında Vidin'e tayininden dolayı ailesi ile birlikte bu şehre gitmiş ve bir yıl sonra yeniden İstanbul'a dönmüştür. Gerek İstanbul'da gerek Vidin'de iyi bir eğitim almış, bu eğitimi esnasında orta düzeyde Arapça ve Farsça öğrenmiştir. 1835 yılında Reisü'l-küttâb Âkif Paşa'nın aracılığı ile Divân-ı Hümayûn kaleminde çerağlığa başlamıştır. Kısa bir zaman zarfında buradaki çerağlık süresini tamamlamış ve Midhat mahlasını alarak artık bu isimle bilinmeye başlanmıştır. Bekir Koç, *Midhat Paşa (1822-1884)*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, s. 8; Midhat Paşa, babasının 1837 yılında Vidin eyaletine bağlı Lofça'ya naip olarak atanınca eğitimine bir süre ara vermiş bir yıl sonra başkente döndüklerinde ise Mekteb-i Ma'arif-i Adliyye'ye devam ile ertesi sene Divân-ı Hümayûn Kalemi'nin Sadâret Mektubi Kalemi'ne geçiş yapmıştır. Bekir Koç, "Midhat Paşa'nın Niş ve Tuna Vilayetlerindeki Yenilikçi Valiliği", *Kebikeç, İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırma Dergisi*, S. 18, Ankara, 2004, s. 408.

⁴ Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C. V, İstanbul, 1977, s. 2099.

⁵ Ferit Devellioğlu, *Osmanlı-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara, 2008, s. 398.

hem de insani değerlerle donatmak olduğunu, bundan dolayı da bu kurumu “ıslahhâne” olarak isimlendirildiğini bildirmekteydi⁶.

1864 senesinde ilan edilen Vilâyet Nizamnâmesi’ne dayanılarak Niş, Vidin ve Silistre eyaletleri birleştirilmiş ve Tuna Vilayeti oluşturulmuş, Midhat Paşa’da vilâyete vali olarak atanmıştı⁷. Paşa, buradaki valiliği esnasında Niş Islahhânesi’ne nazaran daha donanımlı olan Rusçuk ve Sofya Islahhânelerinin açılışını gerçekleştirdi⁸. Yeni açılan bu ıslahhânelere öncelikli olarak Kırım ve Kafkas göçmeni çocuklar kaydedilmişti⁹.

Tanzimat Dönemi’nin en önemli devlet adamlarından biri olan Paşa, gerek Niş vilayeti dâhilinde yapmış olduğu ıslahatlarla¹⁰ gerekse ıslahhâne adındaki mesleki eğitim kurumlarının ortaya çıkmasındaki rolüyle önemli bir yere sahiptir¹¹. Fransız İhtilâli sonrası Balkanlar’da gelişen milliyetçilik fikirlerine, Rusların kışkırtmaları da eklenince bölgedeki Osmanlı hâkimiyetinde sarsılmalar meydana gelmişti. Paşa’nın yapmış olduğu ıslahatların amacı, buradaki ulusların Osmanlı coğrafyasından kopma emellerinin önüne geçmektir. Osmanlı Devleti’nin tebaasına din, dil ve ırk ayrımı gözetmeden eşit mesafede olduğunu hissettirmek isteyen Paşa, ihtiyaç sahibi hemen her çocuğun ıslahhâneye kaydının yapılmasını sağlıyordu.

⁶ Cemil Öztürk, “Türkiye’de Mesleki ve Teknik Eğitimin Doğuşu I: Islahhâneler”, *Hakkı Dursun Armağanı*, İstanbul, 1995., s. 430-431; ...Midhat Paşa geniş salâhiyetlerle Tuna valisi bulunduğu sırada “İslam ve Hıristiyan evladından bazı bi-kes ve yetim çocuklar şurada burada sürünüp mahv ve telef olduklarından o makule aceze toplattırılıp ashab-ı hayrat ve hasenatın ianesiyle bir mahal yaptırılıp talim ve terbiyelerine bakmak ve san’at öğretmek gayesiyle ilk defa Niş’te daha sonra Sofya’da ve (1864) Rusçuk’da ıslahhâne adı ile mektepler açmış... Ergin, *a.g.e.*, C. I-II, s. 628; ...mahalli evrakında görülerek 742 rakamıyla tab’ olunan *Takvim-i Vekâyi*’sinde Niş valisi devletli Midhat Paşa hazretlerinin ıslahhâne namıyla ‘aceze-i etfâl ahâli için tanzim ve ıslahına muvaffik olduğu.. *Takvim-i Vekâyi*, Def’a 752 (7 M 1281- 31 Mayıs 1280).

⁷ Mehmet Ali Yıldırım, *Tanzimat Döneminde Meslek Okulları*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2010, s. 174.

⁸ Tayyip Gökbilgin, “Mesleki ve Teknik Eğitimin Gelişimi”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 15, Ankara, 2002, s. 67. Ayrıca bkz. Rifat Önsoy, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası*, Ankara, 1988, s. 115.

⁹ Öztürk, *a.g.m.*, s. 430.

¹⁰ Paşa Niş valiliğine atandığı tarihten itibaren (1861) öncelikle bölgede bozulan asayişin yeniden temin edilmesini sağlamaya çalışmıştır. Bölgede kurmuş olduğu menafî sandıklarından çiftçi ve köylülere kredi vererek tarımı geliştirmelerine destek olmuş; Tuna ordusunun askeri kumaş ihtiyaçlarını karşılamak için de dokumacılığı gelişmesini desteklemiş ve önemli bir dokuma merkezi olan Tırnova başta olmak üzere birçok şehrin ekonomisinin gelişmesine ön ayak olmuştur. Bölge halkıyla diyalog kurabilmek ve yapılanlardan onları haberdar etmek için de Vilayet Gazetesi’ni çıkarmıştır. Önsoy, *a.g.m.*, s. 115.

¹¹ Midhat Paşa’nın Niş’e vali olarak atandığı ilk yılda kurulduğu kabul edilen Islâhhanenin bilindiği şekli ile Hicri 1277 yılında değil Hicri 1279 yılında açılmış olduğuna dair belge yazı eki olarak Milli Eğitim Tarihimizin tetkikine sunulmuştur. Faik Reşit Unat, “Niş Islâhhanesinin Kuruluş Tarihini Aydınlatan Bir Belge”, *Meslekî ve Teknik Öğretim*, S. 114, Ankara, 1962, s. 5.

Böylece dönemin ileri gelen devletlerin de olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de¹² yetim ve kimsesiz kalan çocuklar devlet güvencesi altına alınmış oluyordu¹³. Yapmış olduğu bu çalışmalar ve uyguladığı politikalar, Paşa'nın Osmanlılık ideolojisini benimsediğinin de gözle görünür bir kanıtıdır¹⁴. Açılan bu ilk ıslahhâneye alınan öğrencilerin korunmaya muhtaç çocuklardan meydana gelmesi, aynı zamanda Midhat Paşa'yı da bu alanda somut adım atan ve çözüm üreten ilk devlet adamı haline getirdi¹⁵.

Midhat Paşa'nın ilk örneklerini ortaya koyduğu ıslahhâneleri, Osmanlı vilâyetlerinde açılan diğer ıslahhâneler takip etmeye başladı. Tuna vilayetinde açılan ıslahhânelerin olumlu neticelerinin Takvim-i Vekâyi gazetesinde yer alması, bu açılışların hızlanmasına katkı sağladı. Mesela, 1868 senesinde *aceze-i etfâl ve eytamın himayet ve vikaye ve ta'lim ve terbiyeleri için*¹⁶ Aydın Vilayeti İdare Meclisi tarafından 6 Şubat 1869'da sadrazamlık makamına bir mazbata gönderilerek İzmir İslahhânesi'nin açıldığı ve eğitime başladığı bildirilmişti¹⁷. Yine aynı yıl içerisinde Sivas İslahhânesi'nin kurulmasının hazırlıklarına başlanmış; şehirde bulunan Taş Han, burada kurulacak ıslahhânenin binası olarak ayarlanmıştı. Bu tarihte Edirne'de de bir ıslahhânenin küşâdına karar verilmiş, ancak açılışı 1873 yılında gerçekleştirilebilmişti¹⁸. 3 Temmuz 1869 tarihli Selânik vilayet gazetesinde, bazı vilâyetlerde olduğu gibi Trabzon vilâyetinde de bir ıslahhâne tesisinden bahsedilmektedir. İslahhânenin tesisindeki amaç, diğer ıslahhânelerde olduğu gibi aciz, garip ve fukara çocukların hem iyi bir eğitim almaları hem de bir san'at öğrenmeleriydi. Trabzon Mekteb-i Rüşdiye'sinin boş olan tek katlı dairesi de ıslahhâne binası olarak kullanılacaktı¹⁹.

Diyarbakır vilâyetinde vilâyet memurlarının maaşlarından artırılarak sandıkta tutulan 60.000 kuruş kullanılarak, Hasan Paşa Hanı aylık 500 kuruş karşılığında

¹² Bekir Koç, "Osmanlı Devleti'nde İslahhane ve Sanayi Mekteplerinin Kuruluş Sürecine Dair Bazı Gözlemler", *Modern Türklük Araştırma Dergisi*, C. 7, S. 2 (Haziran 2010), s. 209.

¹³ Yıldırım, *a.g.t.*, s. 170-171.

¹⁴ Öztürk, *a.g.m.*, s. 430.

¹⁵ Öztürk, *a.g.m.*, s. 430.

¹⁶ Yıldırım, *a.g.t.*, s. 176.

¹⁷ *Selânik*, Birinci Sene, (4 RA 1286-14 Haziran 1869), s. 2; İzmirde ashâb-ı Hamiyet ve servetin i'ânesiyle gayet mükemmel ve muntazam bir ıslahhâne küşâd olunduğu ve şimdiye kadar alınan çocukların miktarı yüz nefere balığ olub bunların bazısına müretteblik ve bazısına terzilik ve kunduracılık ve dülgerlik san'atları öğretilmekte... *Takvim-i Vekâyi*, Def'a 1115, (11 R 1286/21 Temmuz 1869), s. 3; Gülnaz (Koyuncu) Yakın, *İzmir Sanayi Mektebi (Mithatpaşa Endüstri Meslek Lisesi)*, İzmir, 1997, s. 21.

¹⁸ Yıldırım, *a.g.t.*, s. 176-177.

¹⁹ *Selânik*, Birinci Sene, (5 R 1286-3 Temmuz 1869), s. 57-58.

kiralanmış ve mektep binası 1869 yılında hazır hale getirilerek 60 kadar kimsesiz Müslüman ve Hristiyan çocuğun ıslahhâneye kaydı yapılmıştı²⁰. Halep’de ise hükümet konağı civarında bir han kiralanarak Halep Islahhânesi hizmete dâhil edildi. Kastamonu’da Piyade Kışlası’nın bir tarafı ıslahhâneye dönüştürülerek Kastamonu Islahhânesi’nin açılması sağlandı²¹. Erzurum Islahhânesi’nin açılma çalışmaları da başladı²². Vilayet valisi ve diğer mahal memurları tarafından ıslahhânenin teşekkülüne katkı ve sadaka olarak toplam 9.930 kuruş toplanmıştır²³. Adana’da açılan Vilâyet Islahhânesi’nde ise ıslahhâneye kabul edilen 69 çocuk değişik meslek dalları üzerine öğrenime başladı²⁴. Midhat Paşa Bağdad valiliğinde bulunduğu 1869 yılında; Niş ve Tuna’da başarılı çalışmalarından biri olan ıslahhâne inşasına burada da girişmiş ve 200 çocuğun barınabileceği, ayrıca mesleki eğitim alabileceği bir ıslahhâne kurmuştur²⁵. Yine bu tarihte Cebel-i Lübnan’da da ıslahhâne binasının temelleri atıldı. 1871 yılında Girit; 1873 yılında Harput ve Konya Islahhânelerinin bina inşaatları yapılmaktaydı. 1873 yılında Selanik valiliğine atanan Midhat Paşa üç ay kadar kısa bir süre görevde bulunmasına rağmen yıllık 200.000 kuruşluk bir kaynak temin ederek Selanik Islahhânesi’ni vücuda getirdi²⁶.

Midhat Paşa’nın siyasi düşüncesinin sosyal bir projesi olarak ortaya çıkan ıslahhâneler, göstermiş oldukları gelişime paralel olarak Osmanlı coğrafyasındaki birçok vilâyette yayılma imkânı buldu. Bunda, ıslahhânelerin bir hayır kurumu niteliğinde olması ve Osmanlı sanayisi için gerekli olan kalifiye eleman ihtiyacını destekler nitelikteki faaliyetleri de etkili olmuştur.

1869 tarihinde yayımlanan Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi’nde ıslahhâneler hakkında her hangi bir hüküm mevcut değildi. Islahhânelerin devlet tarafından açılmamış olması aynı zamanda Maarif Teşkilatı’nın dışında kalmasına da neden olmuştu. Bu nedenle ıslahhânelerin gerek yönetimleri ve gerekse faaliyetleri ile ilgili yönetmeliklerini kendi bünyelerinde oluşturmak durumunda kalmıştır²⁷.

²⁰ Hatip Yıldız, *Diyarbakir Vilâyetinde Eğitim (1870-1920)*, Ankara, 2014, s. 213.

²¹ Yıldırım, *a.g.t.*, s. 177-178.

²² *Erzurum Vilâyet-i Celiliyesinin merkezinde dahi bir ıslahhâne küşâdı musahham olduğu envâr-ı şarkiyada görülmüştür...Takvim-i Vekâyi*, Def’a 1100, (28 S 1286/9 Haziran 1869).

²³ *Takvim-i Vekâyi*, Def’a 1101, (2 RA 1286-12 Haziran 1869).

²⁴ Yıldırım, *a.g.t.*, s. 178.

²⁵ Koç, *a.g.t.*, s. 67; Yıldırım, *a.g.t.*, s. 178.

²⁶ Yıldırım, *a.g.t.*, s. 178.

²⁷ Öztürk, *a.g.m.*, s. 433.

Islahhânelerin vilâyetlerde sayılarının hızla artması, ekonomik ve sosyo-kültürel olarak gelişme kaydetmeleri, belirli bir disiplin ve talimat çerçevesinde yönetilmelerini zorunlu kıldı. Böyle bir düzenleme için ilk zamanlardan itibaren kullanılan talimat ve tembihatlar toplanıp, bunlara yenileri eklenmek suretiyle bir standart elde edilmiştir. Midhat Paşa tarafından 1871 senesinde hazırlanan Islahhânelere Dâir Nizamnâme böyle bir sürecin ve süreç içerisindeki birikim ve tecrübelerin eseri olmuştur.

1.2.Öğrenci Kaynakları ve Kabul Şartları

Islahhânelerin ilk öğrencileri din ayrımı yapılmaksızın sokaklardan toplanan kimsesiz çocuklardan ibaretti. Barınma önceliği kimsesiz çocuklarda olmasına rağmen, haylazlığı ve dilencililiği alışkanlık haline getirmiş olan çocuklarda ıslahhânelere kabul edilen öğrenciler arasındaydı²⁸.

Islahhânelere alınacak çocuklarda aranan şartlar yayımlanan Islahhânelere Dair Nizamnâme’de açıkça yer almıştı. Kaydedilecek çocukların yerli, yabancı, Müslüman ya da Hristiyan olmaları kayıtlarına herhangi bir engel teşkil etmiyordu. Kayıt konusunda iki hususun üzerinde önemle durulmuştur. Birinci husus kaydolacak çocukların 12-13 yaşından büyük olmamalarıydı. İkinci husus ise mesleki eğitim kurumuna kaydolacak çocuğun, babasının ve annesinin olmaması yani öksüz ve yetim olmasıydı. Şayet anne veya babadan herhangi birisi sağ ise sağ olan ebeveynin çocuğuna bakamayacak ve onun ihtiyaçlarını karşılayamayacak derecede olması gerekiyordu²⁹.

Niş Islahhânesi’nin tesis ve küşâd edildiği 1863 senesinde ve Rusçuk ile Sofya Islahhâneleri’nin açıldığı 1864 senesinde kayıtların bu şartlar üzerinden yapılması daha muhtemeldir. Ancak açılan bu mesleki eğitim kurumlarının olumlu neticeler vermesi, talebelerin almış oldukları eğitim ve san’atta gelişme kaydetmeleri, ebeveynleri sağ olan çocukların da ıslahhânelere kaydedilmelerinin önünü açmıştır. Bu nedendir ki yukarıda izah edilen kabul şartlarına ilaveten annesi, babası ve akrabası bulunan 13 yaşından küçük çocukların da ıslahhânelere kaydedilmelerine yönelik Islahhânelere Dâir Nizamnâme’de bir madde daha mevcuttur. Terbiye edilmek gayesiyle ıslahhâneye kaydettirilmek istenilen

²⁸ Bekir Koç, “Islahhanelerin Finans Olanakları ve İş İşleyişleri”, *Hakkı Dursun Armağanı*, İstanbul, 1995, s. 190.

²⁹ Madde 1, *Düstûr*, Birinci Tertip, C. II, s. 277.

çocukların her birinden masraflarına karşılık olmak üzere her sene için, sene başında 500 kuruş alınacak ve ıslahhâne gelirlerine kaydedilecekti³⁰. Ayrıca 13 yaşından küçük olan bir çocuk her hangi bir suça karışmış ya da cinayet nedeni ile bir sene ve daha fazla bir ceza almışsa, hükümetin emri ile ıslahhâneye alınacaktı³¹.

Islahhâneye kabul edilen bir çocuk deftere kaydedilir ve ıslahhânenin açılışından itibaren kaçıncı sırada kaydedilmişse, o numarayı alırdı. Kendisine verilen elbiseye de yine aynı numara verilirdi. Yeni kaydedilen çocuk, hemen diğer çocukların arasına konulmaz; hamamda yıkandıktan sonra kendisine tahsis edilen odaya yerleştirilir ve bu odada eski elbiseleri kendisinden alınır, yeni elbiseleri verilirdi. Şayet çocuğun akrabaları var ise, bu eski elbiseler onlara teslim edilir, her hangi bir akrabası veya yakını yok ise elbiseleri ıslahhânedeki muhafaza edilirdi. Daha sonra kendisine bir haftalık okuma yazma dersi verilir ve mesleki alandaki yatkınlığı tespit edilerek buna göre alacağı san'at eğitimine yönlendirilirdi³².

1.3.İdareleri

Islahhânelerin gelir giderlerinin ayarlanması, harcamaların ne şekilde yapılacağı, öğrencilerin ihtiyaçlarının karşılanması, eğitim-öğretim sisteminin düzenlenmesi ve sürekli ayakta kalmasının sağlanması için sistemli bir idareye ihtiyaç duyulmuştur. Bu mesleki eğitim kurumlarının devlet eliyle açılmamış ve sadece bölgeye özgü mesleki eğitim kurumları olarak açılmış olması, tek tip sistemli bir kadroya sahip olmalarının önüne geçmiştir. Bu nedenle ıslahhânelerin idari kadrosu, bulunduğu vilâyetin Meclis-i Vilayetlerince kurulan komisyonların hazırladığı geçici talimat ve yönetmeliklere göre düzenlenmişti³³. Bu durum her ıslahhânenin kendine mahsus uygulamalarda bulunmasının da önünü açmış oluyordu. Örneğin, Halep Islahhânesi'nin birer müdür, kâtip ve sandık emini mahiyetiyle yönetileceği kararlaştırılmış ancak maddi gelirlerin yetersiz olması sebebiyle bu görevler geçici olarak Vilayet Matbaası'nın idari personelleri tarafından yerine getirilmiştir. Ancak aynı tarihte Tuna Vilâyeti'ndeki Rusçuk ve Niş Islahhânelerinin ikişer müdürü ve birer kâtibi bulunmaktaydı³⁴.

³⁰ Madde 2, *Düstür*, Birinci Tertip, C. II, s. 277.

³¹ Madde 3, *Düstür*, Birinci Tertip, C. II, s. 278.

³² Madde 7, *Düstür*, Birinci Tertip, C. II, s. 279.

³³ Öztürk, *a.g.m.*, s. 432-433.

³⁴ Öztürk, *a.g.m.*, s. 433.

Midhat Paşa'nın hazırlamış olduğu, 1871 tarihinde yayımlanan Islahhânelere Dair Nizamnâme'de ıslahhânelerin idaresi iki kısma ayrılmıştır. İdarenin birinci kısmını çocukların eğitimi, terbiyesi ve masrafların yönetilmesi oluşturuyordu. İkinci kısmı ise imalat ve hesap işlerinin yönetimi oluşturmaktaydı. Bu iki idarenin geneline nezaret etmek üzere her ıslahhâne'de bir umum müdür olacak ve bu müdürün mahiyetinde de güvenlik işlerine bakmak üzere bir zabıta müdürü bulunacaktı. Islahhânenin sanayi işlerini yönetmekle görevli aynı zamanda hesap ve kitap işlerinden mesul olacak bir de imalat müdürü yer alacaktı. Sanayi işleri ile hesap işlerinin yürütülmesi için de müdürün yanına bir başkâtip ile bir maiyyet kâtibinin görevlendirilmesi kararlaştırılmıştı³⁵.

Memurlardan zabıta müdürü, kâtip ve vekilharc ıslahhânelerin mekulât ve idareleri ile talebelerin terbiye ve hareketlerinden sorumluydu. İmâlat müdürü ve kâtipi üretilen ürünlerle ilgili tüm işlerden; umum müdürü ve kâtipi ise bu iş ve eylemlerin tamamından mesuldü³⁶. Bu memuriyetlerin yanı sıra ıslahhânelerde aşçı, çamaşırcı ve zaptiyelerden oluşan bir hizmetli kadrosu da mevcuttu. Bu kadro, ıslahhâne ve zabıta müdürlerinin emri altında hareket etmek zorundaydı³⁷.

Islahhâne memurlarının her biri sürekli olarak kendi vazifelerinin başında bulunmak mecburiyetindeydi. Müdürün bulunmadığı zamanlarda, yerine kâtipler vekâlet edeceklerdi. Ayrıca idare memurlarından her biri, geceleri sırayla ıslahhâne'de nöbetçi olarak kalacaklardı³⁸.

Islahhânelere Dâir Nizamnâmeye göre ıslahhânelerin bütün işleri, vilayette bir nazır ve muavininden; birer kâtip ile sandık emminden oluşan, aynı zamanda şirket ve matbaa idaresini de yerine getiren bir nezâret tarafından kontrol edilecekti³⁹. Şirket ve matbaa aynı zamanda ıslahhânelerin önemli birer gelir kaynağıydı⁴⁰. Güvenlik ve imâlat işlerine ilişkin her hangi bir konuda umum müdürler, nezâretin vereceği talimatlar doğrultusunda hareket edeceklerdi. Aşçı ve vekilharc gibi görevlilerin değiştirilmesi her ne kadar umum müdür uhdesinde ise de, almış

³⁵ Madde 12, *Düstür*, Birinci Tertip, C. II, s. 280-281.

³⁶ Madde 12-13, *Düstür*, Birinci Tertip, C. II, s. 280-281.

³⁷ Öztürk, *a.g.m.*, s. 434; Madde 14, *Düstür*, Birinci Tertip, C. II, s. 281.

³⁸ Madde 14, *Düstür*, Birinci Tertip, C. II, s. 281.

³⁹ Madde 15, *Düstür*, Birinci Tertip, C. II, s. 281; Yıldırım, *a.g.t.*, s. 184.

⁴⁰ Yıldırım, *a.g.t.*, s. 184.

oldukları görevleri layıkıyla yerine getiren hiçbir memur ve hizmetçi değiştirilmeyecekti⁴¹.

Yukarıdaki bilgiler ışığında bazı ıslahhânelerin idare yapısını incelemekte fayda bulunmaktadır. Örneğin, 1871 senesi Kastamonu Islahhânesi'nde bir müdür, bir kâtip ve bir sandık emini görev yapmaktaydı⁴². Diyarbakır Islahhânesi'nde iki müdür, bir imalat müdür muavini ve iki kâtip görev yaparken, Erzurum Islahhânesi'nde bir nâzır ve bir kâtip bulunmaktaydı⁴³. 1875 senesinde Rusçuk Islahhânesi'nin idare heyetinde bir müfettişin yanı sıra, bir idare müdürü, bir zabıta müdürü, bir sandık emini ve bir de kâtip yer alırken; Sofya Islahhânesi'nde ise biri zabıta müdürü olmak üzere iki müdür ile bir sandık emini ve bir kâtip yer almaktaydı⁴⁴.

Islahhânelerin sayısının hızla artması ve eğitim-öğretim faaliyetlerinde kaydedilen başarıları, Maarif Nezareti'nin bu mesleki eğitim kurumlarına karşı ilgisinin yolunu açtı. Maarif Nezâreti tarafından vilâyetlere birer yazı gönderilerek ıslahhânelerin içerisinde bulunduğu mevcut durumun tespiti amacıyla, İstanbul Sanayi Mektebi'nde muhafaza edilmek üzere imal edilen ürünlerden örnekler istendi. Ayrıca ıslahhânelerdeki öğrencilerin sayıları ve bu öğrencilerin hangi san'atlarla uğraştığının bir deftere kaydedilmesi ve bu defterlerin sene sonunda İstanbul'a gönderilmesi talep edildi⁴⁵.

1.4.Gelir Kaynakları

Islahhânelerin kurulması ve işlevlerini sürdürebilmesi için belirli bir gelirlerinin olması gerekiyordu. Kuruluş amaçları doğrultusunda kimsesiz, yetim ve fakir çocuklara hizmet veren mesleki eğitim kurumlarının en önemli maddi kaynakları, hayırsever ahali tarafından yapılan yardımlardı. Yardımlar genellikle nakdî olarak yapılırsa da aynî yardımlar da söz konusuydu. Aynî yardımlar, yiyecek ve giyecek gibi temel gereksinimlerden oluşmaktaydı.

Islahhânelerin diğer bir önemli gelir kaynağı ise devlet memurlarından, bölge ileri gelenlerinden ve yine bölgenin zengin tüccarlarından sağlanan nakdi/aynî yardımlardı. Hem hayırseverlerden hem de diğer devlet memurları, bölge ileri

⁴¹ Madde 15, *Düstûr*, Birinci Tertip, C. II, s. 282.

⁴² *Kastamonu Vilâyeti Salnâmesi*, Def'a 2, (H. 1287-1871), s. 55.

⁴³ Yıldırım, *a.g.t.*, s. 185.

⁴⁴ *Tuna Vilâyeti Salnâmesi*, Def'a 7, (H. 1291-1875), s. 31-43.

⁴⁵ Yıldırım, *a.g.t.*, s. 186.

gelenleri ve tüccarlardan, ıslahhâneler için toplanan yardımların  nc l g n  ise bölge valileri yapmıřtır⁴⁶. Vil yetlerdeki, Vilâyet Matbaaları'nın gelirlerinden bir kısmı da ıslahhânelere terk edilmekteydi.

Midhat Paşa, ıslahhânelerin maddi ihtiyaçlarını sürekli olarak karşılayabilmeleri için üç ayrı gelir kaynağı ortaya koymuştu. Birinci gelir kaynağı yukarıda da bahsettiğimiz üzere hayırsever ahâlinin yardımlarından ve devlet ileri gelenlerinden sağlanan kaynaklardı. Bunun yanı sıra otel, han, dükkân ve diğer emlaktan sağlanan kira gelirleri de ıslahhânelerin önemli gelir kaynaklarındandı. İkinci önemli gelir kaynağı, hukuki işlemler için hazırlanmış olan matbu dilekelerden (ihzariye tezkiresi) alınan  cretlerdi.   nc  ve son gelir kaynağı ise ıslahhâne  ğrencilerinin imal ettikleri mamulat satışından sağlanan gelirlerdi⁴⁷. Ayrıca Islahhânelere Dair Nizamnâme'nin ikinci maddesinde baba ve annesi sağ olup akrabaları da bulunan çocukların, ıslahhâneye kayıt ettirilmek istenmesi halinde, bunlardan alınacak masraf parası da ıslahhâneye gelir kaynağı olarak kayıt edilecekti⁴⁸.

Islahhâneler için tertip edilen bu gelir kaynaklarının, bazen birinin bazen birkaçının aynı anda kullanıldığı olmuştur. Konuyu somut tespitlerle izah edecek olursak, Niş Islahhânesi'nin kiralık bir binada faaliyetinin sağlanması amacı ile vilayet dâhilinde 50.000 kuruş yardım toplandığı görülmektedir. Islahh nedeki eğitimin ve diğer faaliyetlerin devam etmesi neticesinde, finansman sağlamak için değirmen ve çeşitli tarım alanlarının kirasının yanı sıra bölge hapisanesinde üretilen ayakkabıların satışından da belli bir pay alma yoluna başvurulmuştur. Aynı şekilde Rusçuk Islahhânesi için de yardım kampanyaları düzenlenmiş ve ıslahh nede üretilen ürünlerin daha iyi bir şekilde pazarlanması için de bir şirketle anlaşma sağlanmıştır.

⁴⁶ Koç, "Islahhanelerin Finans Olanakları..." s. 186; Mesela Erzurum Islahhânesi'nin kuruluşu esnasında, *V li-yi Vilâyet devletl  paşa hazretleri ile mem rin-i mahalliye taraflarından eser-i hamiyet ve sadak t olarak bu ana değin verilmiş olan i ne-i nakdiyenin cem'an dokuz bin dokuz yüz otuz guruşa baliğ olduğu envâr-ı şerkiye de görülmüştür. Takvim-i Vekâyi, Def'a 1101, (2 RA 1286/12 Haziran 1869).*

⁴⁷ Yıldırım, a.g.t., s. 179-181.

⁴⁸ *Bend-i sabıkda bey n olunan şer it haricinde olarak peder ve madır ve akrabası olan on üç yaşından aşağı bulunan bir çocuğun li-ecli't-terbiye ıslahhâneye konulması taleb olunur ise ıslahh nede bulunacağı müddetin beher sene mesarif c n sene-i ibtid sında beşyüz gur ş alunub kabul olunub ve alınacak akçe ıslahhâneye varid t kayd olunub müdür ve mu'avini mihriyle..Madde 2, D st r, Birinci Tertip, C. II, s. 278.*

Yine padişah tarafından Rusçuk Erkek ve Kız İslahhâneleri için birkaç defa nakdî yardımın yapıldığı da olmuştur⁴⁹.

Ülkenin en gözde ve nitelikli ıslahhânelerinden biri olan İzmir İslahhânesi'nin yapımı için devlete ait bazı araziler satılmış ve ticaret ilişkilerinin yüksek olduğu yerlerden dükkânlar satın alınarak, bu dükkânlardan kira ve sair yollarla elde edilen gelir, ıslahhâneye devredilmiştir. Bu ıslahhânenin diğer gelir kaynakları arasında Kadife Kebir Çiftliği'nden, Cezayir Hanı'ndan, Balçova Kaplıcaları'ndan, Karantina Hamamı'ndan ve Galinoz Çiftliği'nden elde edilen gelirler mevcuttu⁵⁰. Bursa ve Kastamonu İslahhânelerinin de aynı şekilde sürekli gelir sağlayan gayrimenkulleri bulunmaktaydı. Vilâyetlerde mevcut askeri personelin ihtiyacı olan askeri elbiselerin üretiminden elde edilen gelirler de ıslahhânelerin önemli gelir kaynaklarından biriydi. Mesela, Sofya İslahhânesi'nde üretilen askeri elbiseler ve bunlardan elde edilen gelirler ıslahhânenin maddi yükünü azaltacak şekildeydi. İslahhânelerin bu kaynaklardan elde ettiği gelirler, öğrencilerin elbise, yeme-içme masrafları, memur, hoca ve hizmetlilerin maaşları ile odun, kömür, mum ve yağ gibi ihtiyaçların karşılanması için kullanılmaktaydı⁵¹.

1.5.Giderleri

İslahhânelerin giderlerini talebelerin zaruri ihtiyaçları, memurların ve müstahdemlerin maaşları ile ulûm ve fûnûn için gerekli malzemelerin alınması yolunda sarf edilen paralar oluşturmaktaydı. Talebeler ıslahhanelere ilk kayıt edildiklerinde kendilerine bir kerevet, ottan dolmuş bir minder ve bir yastık, bir adet kilim, bir yağmurluk, bir setre, bir pantolon, iki çift çorap, iki çift kundura, bir fes, bir kemer, iki kat çamaşır ve iki yelek verilirdi. Ayrıca dışarıya çıktıklarında kullanmak üzere kendilerine bir kat elbise ile iş elbisesi mahiyetinde de elbiseler verilmekteydi. Yaz aylarında giymeleri için ise yazlık elbise dağıtılırdı⁵². Bu elbiselerin karşılanması için yapılan harcamalar, ıslahhânelerin önemli bir gider kalemiydi.

Talebelerin yatak ve giyim ihtiyaçlarına yapılan külfetli harcamaları, yeme-içme harcamaları takip etmekteydi. İslahhânelerde mevcut olan çocukların her biri için günde üçer yüz dirhem ekmek, 10 çocuğa sabahları bir karavana çorba ve

⁴⁹ Koç, "İslahhanelerin Finans Olanakları...", s. 187-188.

⁵⁰ Koyuncu, *a.g.e.*, s. 21; Koç, "İslahhanelerin Finans Olanakları...", s. 188.

⁵¹ Madde 6, *Düstûr*, Birinci Tertip, C. II, s. 279; Yıldırım, *a.g.t.*, s. 182-183.

⁵² Madde 5, *Düstûr*, Birinci Tertip, C. II, s. 278-279.

akşamları ise duruma göre et ile haftada bir kere aşure veya başka bir tatlı verilecekti. Ayrıca mevsimine göre meyve de dağıtılacaktı⁵³. Yine mutfak işleri için kazan, tencere ve karavananın yanı sıra demirbaş olarak şamdan ve kandil gibi eşyaların da bulunması gerekliydi. Bunların dışında hasır, süpürge, kâğıt, kalem, mürekkep, mum, yağ, testi, sabun, odun ve kömür gibi zaruri ihtiyaçlar da mevcuttu. Tüm bu gereksinimlerin karşılanması için yapılan harcamalar ıslahhânelerin bütçelerini sarsacak derecedeydi⁵⁴.

Islahhânelerin idareleri gibi hesap işleri de ikiye bölünmüştü. Hesap işlerinin birinci kısmını ıslahhâne memurlarının ve talebelerinin idaresine ait masraf ve gelirlerin hesapları oluşturmaktaydı. Bu hesapların denetimi ve sarfiyatlar umum müdürünün kontrolü ve oluru ile gerçekleştirirdi. Masrafa ilişkin hesapların tutulduğu bir de defter mevcuttu. Gün içerisinde yapılan masrafların tamamı, bu deftere yazılacaktı. Örneğin, akşam yoklamasında çavuşlar tarafından talebelerin ertesi gün yiyecekleri ekmek ve erzak miktarları jurnallere yazılarak kâtibe, kâtip tarafından da vekilharca verilecekti. Vekilharca, gerekli erzakları çıkartarak, sağlam olup olmadıklarını zabıta müdürü ile kâtibe kontrol ettirmek suretiyle, deftere kaydedecekti. Odun, kömür, hasır ve süpürge gibi ihtiyaç malzemeleri dahi günlük olarak masraf defterine yazılacaktı. Her ay yapılan masraflar kontrol edilerek memur maaşları da dâhil olmak üzere defterin alt kısmı, umum ve zabıta müdürü ile kâtipler tarafından mühürlenerek nezârete gönderilecekti⁵⁵. Yapılan bu harcamalar doğrultusunda, talebe başına düşen yıllık masraf; ıslahhânenin gelişmişlik durumuna göre 700 ile 1.000 kuruş arasında değişkenlik göstermekteydi⁵⁶.

Islahhâne memurlarına, hocalarına, san'at ustalarına ve müstahdemlerine de belirli bir maaş ödenmekteydi. En yüksek maaşı, umum müdürler alırdı. Söz gelimi, Bursa Islahhânesi'nde 300 kuruş maaş alan bir müdür ve maiyetinde de 250 kuruş maaş alan bir kâtip bulunmaktaydı. Islahhânenin aşçısı 150 kuruş alırken teorik ders veren muallim ise 100 kuruş maaş almaktaydı⁵⁷. Maaş ödemeleri de ıslahhânelerin

⁵³ Madde 4, *Düstür*, Birinci Tertip, C. II, s. 278.

⁵⁴ Madde 6, *Düstür*, Birinci Tertip, C. II, s. 279.

⁵⁵ Madde 16-17-18, *Düstür*, Birinci Tertip, C. II, s. 279-183.

⁵⁶ Yıldırım, *a.g.t.*, s. 183.

⁵⁷ Türkiye'de Teknik Öğretim II, (Bölge San'at Okullarının ve Gezici Köy Kurslarının Tarihçeleri, *Maarif Vekilliği Dergisi*, S. 22-3, Nisan, 1940, s. 27.

önemli giderlerindendi. Ayrıca talebelere de işledikleri işe göre bir miktar para dahi verilecekti⁵⁸.

Islahhânelerin inşaatı için talep edilen keşif bedeli, yaklaşık olarak 200.000 kuruş civarındaydı. Bazı ıslahhânelerde bu rakama talebelerin san'at eğitimi aldıkları terzihane, kundurahane ve dokumahanelerde yer alan araç gereçlerin fiyatı da dâhil olmalıdır. Islahhâneler kendi müstakil binalarına geçene kadar kiraları 500 ile 1000 kuruş arasında değişen yerlerde hizmetlerine devam etmekteydiler. Talebe mevcudu 200-300 arasında değişen bir ıslahhânenin yıllık masrafı 150.000-200.000 kuruş arasında seyredebilirdi. İhtiyaç duyulan bu meblağın yarısı, ahali yardımları ile talebelerin ürettiği mamulattan elde edilen gelirlerden karşılanırken diğer yarısı da devlet tarafından karşılanmaktaydı⁵⁹.

1.6.Eğitim-Öğretim ve Mesleki Faaliyetler

Islahhânelerim temel amacı; yetim ve fakir çocukları koruma altına almak, toplumun eğitim seviyesini yükseltmek, Osmanlı sanayisinin gelişimine katkıda bulunmak, Balkanlar'da Osmanlı'ya tabi farklı milletleri birleştirerek bir Osmanlı milleti vücuda getirmektir. Bu nedendir ki ıslahhânelere alınan çocukların hangi dine ve millete mensup olduklarına bakılmamaktaydı. Talebeler eşit şartlar altında eğitim alırlardı. Islahhâneler açılırken ilk olarak çocuklar için bir sığınma evi olarak düşünülmüştü. Ancak zamanla işin içerisine barınmanın yanında temel eğitim kavramları ile çocukların ahlâken eğitilmesi de dâhil olduğu için sığınma evi hüviyetinin yanı sıra hem mesleki bir eğitim kurumu hem de temel okur-yazarlık eğitiminin verildiği bir sıbyan mektebi haline gelmiştir. Mezun olacak talebelerin istihdam kaygısı, mesleki eğitim faaliyetlerine başlanmasındaki en önemli etken olmuştu. Uhdesinde icra edebileceği bir san'ata vakıf olan talebenin hayata tutunması da daha kolay olacaktı.

Islahhânelerin bu şekilde bir eğitim kurumu mahiyeti alması ahali tarafından bu mesleki eğitim kurumlarına rağbetin artmasının da önünü açmıştır. Niş Islahhânesinin açılışı sonrası geçen yaklaşık altı ay zarfında; ıslahhânedeki talebelerin ahlâki gelişmelerinin yanı sıra okuma-yazma öğrenmeleri ve terzilik, kunduracılık gibi san'atlarda ilerleme kaydetmeleri, ıslahhânelerin gözde bir eğitim

⁵⁸ Madde 51, *Düstür*, Birinci Tertip, C. II, s. 295.

⁵⁹ Bekir Koç, *Osmanlı Devleti'nde Kimsesiz ve Suçlu Çocukların Korunması Amacıyla Açılan Islahhanelere İlişkin Bir Araştırma*, Ankara, 2008, s. 24-27.

kurumu haline gelmesinde pay sahibi olmuştur⁶⁰. Bu durum talebe kayıtları ile ilgili belirlenmiş olan kaidelerde de değişikliklerin olmasına yol açmıştı. Örneğin; ıslahhânelere alınacak öğrencilerin sadece yetim, kimsesiz olmaları ya da cinayet ve hırsızlık suçlarından birini işlemiş olması gerekirken, 1871’de yayımlanan Islahhânelere Dâir Nizamnâme’nin birinci faslının ikinci maddesine eklenen “*babası, annesi ve akrabası olan bir çocuğun ıslahhâneye konulması*” hükmü, ahâlinin mesleki eğitim kurumlarına olan talebinin de bir göstergesidir⁶¹.

Islahhânelerin eğitim süresi 5 yıla yayılmış olup bu süre zarfında talebelere teorik ve pratik dersler verilmekteydi. Islahhânelerde; Elifba, Amme, Tebâreke Cüzleri ile duruma göre Mushaf-ı Şerif (Kuran-ı Kerim), İlmihâl, Risale-i Ahlâk, Edebiyat, Yazı dersleri, bir miktar Sülüs hattıyla Rika hatları, İlm-i Hesâb gibi bazı defter usulü ile Bulgarca gibi dersler de gösterilmekteydi⁶². Islahhânelerin kurulmuş oldukları bölgelerde yoğun olarak kullanılan dilleri, talebelerin öğrenebilmesi için de bu dillerde eğitim verecek öğretmenlerin temini yoluna gidilmiştir. Mesela, Rusçuk Islahhânesi’nde talebeye Fransızca ve Bulgarca öğretebilecek hocanın bulunması için Tuna Vilayet Gazetesi’nde ilan verilmiştir⁶³. Trabzon Islahhânesi’nin açılma çalışmaları içerisinde Ermenice ve Rumca bilen öğretmenlerin görevlendirilmesinden söz edilmekteydi⁶⁴. Yine farklı bir bölgede inşa edilen Halep Islahhânesi’nde ise ahâlinin Türkçe bilmemesinden kaynaklı olarak, ıslahhâneye alınan çocuklar da Türkçe bilmemektedir. Ancak verilen Türkçe dersler neticesinde, çocuklar kısa zamanda Türkçe dilinde okuma-yazma öğrenmişlerdi⁶⁵.

Islahhânelerde aynı zamanda müzik eğitimi de verilmekteydi. Örneğin, Rusçuk Islahhânesi’nde talebelere piyano öğretilmekteydi. Yine Halep Islahhânesi’nde bölge ahâlisinin de musikiye olan ilgisi nedeni ile temin edilen iki hoca mahiyetinde talebelerden musikiye ilgisi olanlara, telarbunet ve boru çalması öğretilmişti. Islahhâne hocalarının ve öğrencilerinin toplandığı zamanlarda talebelerin çaldığı musiki eşliğinde “padişahım çok yaşa” duası edilirdi⁶⁶.

⁶⁰ Yıldırım, *a.g.t.*, s. 189.

⁶¹ Madde 2, *Düstûr*, Birinci Tertip, C. II, s. 278.

⁶² Madde 8, *Düstûr*, Birinci Tertip, C. II, s. 279; Yıldırım, *a.g.t.*, s. 190; Öztürk, *a.g.m.*, s. 437.

⁶³ Rusçuk Islahhânesi’ndeki şakirdana Fransızca ve Bulgarca öğretmek üzere senelik altı bin ya da aylık beş yüz maaşla çalışacak hoca aranmıştır, ayrıca hoca için ıslahhâneye bir oda verilecek ve ıslahhânenin mutfağından da yiyecek içecekler, *Tuna*, Numara 297, (20 RA 1275-28 Temmuz 1274).

⁶⁴ *Selânik*, Birinci Sene, (5 R 1286-3 Temmuz 1869), s. 58.

⁶⁵ *Takvim-i Vekâyi*, Def’a 1117, (16 R 1286-14 Temmuz 1285).

⁶⁶ *Takvim-i Vekâyi*, Def’a 1117, (16 R 1286-14 Temmuz 1285); Öztürk, *a.g.m.*, s. 437.

Islahhâneye kabul edilen çocuklar İslam dinine mensup ise kendilerine İslam dinine mensup hocalar tarafından ders verilirdi. Yine aynı şekilde kaydedilen Hristiyan talebeler, Hristiyan hocalar tarafından eğitilirdi⁶⁷.

Islahhânelerde eğitim süresi 5 yıldır. Sınıf sıralaması, bugünkü sıralamadan farklılık göstermekteydi. Islahhânelerin sınıf sisteminde yeni başlayan öğrenci 5. sınıftan başlardı. Her yıl yapılan sınavlar neticesinde sınavda başarılı olan öğrenciler bir üst sınıfa geçmeye hak kazanırlardı. Öğrencilerin sınıfta başarılı olması gereken dersler ile kazanmaları gereken nitelikler belirli kıstaslara bağlanmıştı.

5. sınıf öğrencilerinin sınıf atlayabilmesi için harfleri tanıyıp okuyabilmeleri, kendi din ve mezhebine ait duaları ezberlemeleri aynı zamanda da kendilerine öğretilen san'atı çıraklık derecesinde bilmeleri gerekirdi. Bu şartları taşıyan öğrenciler, sene sonunda yapılan imtihanlarda başarılı olmaları halinde 4. sınıfa geçirilecekti. 4. sınıf öğrencisi, olabildiğince okumayı sökmüş olmalı, kendi ismini ve bazı rakamları yazabilecek kadar da yazı yazmayı öğrenmiş olmalıydı. Ayrıca çıraklık edebilecek kadar da san'at öğrenmiş olması lazımdı. Bu hususlarda yapılan imtihanlarda başarılı olan talebe 3. sınıfa devam etmeye hak kazanacaktı⁶⁸. 3. sınıf öğrencileri tam olarak okuma-yazma öğrenmiş olmalıydılar. Bunu yanı sıra kunduracılık ve terzilik eğitimi alan öğrencilerin, mesleklerinin gereği olan dikiş dikme ve ince tel çekme işlerini öğrenmiş olmaları, debbağlık eğitimi alan öğrencilerin çiğ derileri kireçleyebilecek derecede işe vakıf olmaları, mürettiblik eğitimi alan öğrencilerin ise matbaa satırını düzenleme işine haiz olmaları şarttı⁶⁹.

2. sınıf öğrencilerinin, dört işlem yapacak düzeyde rakamları öğrenmiş olması ve okuma-yazma konusunda da her hangi bir eksikliklerinin bulunmaması gerekiyordu. Kunduracılık eğitimi alan öğrencilerin kendi başına dikiş dikiş edebilecek seviyede ve zaptiyelerin giydiği basit kunduraları kendi başına imal edebilecek düzeyde olması gerekiyordu. Terzilik eğitimi alan öğrencilerin ince dikişleri dikişmesi ve biçilmiş kumaşlardan elbise meydana getirebilmesi; debbağlar ise derileri düzenleyerek işlemeli; mürettib ise bir sayfayı dizip bozabilmeliydi. Yani 2. sınıf öğrencilerinin kalfalık düzeyine gelmiş olmaları gerekiyordu.

⁶⁷ Madde 8, *Düstür*, Birinci Tertip, C. II, s. 279.

⁶⁸ Öztürk, *a.g.m.*, s. 438.

⁶⁹ Madde 46, *Düstür*, Birinci Tertip, C. II, s. 292-293.

1. sınıf yani son sınıf öğrencilerinin ise; öncelikli olarak okuma ve yazmayı en iyi şekilde öğrenmiş olmaları, rakamları bilmeleri, Islahhâne Nizâmnamesini en baştan sonuna kadar okuyup anlayabilmeleri, teorik ve pratik olarak derslerini aldıkları san'atlarda olabildiğince maharetli olmaları⁷⁰ ve yapılacak olan sene sonu imtihanında başarılı olmaları gerekiyordu. İmtihan neticesinde başarılı olanlara mezun olmayı hak ettiklerine dair şehâdetnameleri verilmekteydi⁷¹.

Talebeler almış oldukları dersler ile öğrenmiş oldukları san'atlardan yapılan imtihanlarda, öğrendiklerini ispat etmek zorundaydılar. Bunun yolu da yapılacak imtihanlarda başarılı olmalarından geçiyordu. Ancak imtihanları veremeyen talebeler hangi sınıfta olursa olsun bir sene daha aynı sınıfta tahsil görmeye devam edeceklerdi. Üst üste birkaç sene aynı sınıfın imtihanlarını veremeyen talebe ise bir alt sınıfa düşürülürdü. Mesela, 3. sınıf imtihanlarını iki veya üç sene üst üste vermeyen bir talebe 4. sınıfa düşürülecekti. Bununla beraber imtihanlarını başarıyla veren bir talebe, bir üst sınıfın imtihanlarına da girebilmekteydi. Bir üst sınıfın derslerinden ve san'atlarından imtihana giren talebe başarılı olduğu takdirde sınıf atlatılacaktı. Şöyle ki 3. sınıfa devam eden bir talebe 3. sınıf ders ve san'atlarının imtihanlarını başarıyla verirse 2. sınıfın sene sonu imtihanlarına da girebilirdi. Başarılı olması halinde ise 1. sınıfta okumaya hak kazanırdı⁷².

5. sınıfta olup 4. sınıfa geçen talebe birer, 3. sınıfa geçenlere ikişer, 2. sınıfa geçenlere üçer kırmızı şerit; 1. sınıfa geçenlere ise birer sırma şerit verilecekti⁷³.

Islahhânelerde imtihanların ne zaman yapılacağı hususunda basın yoluyla duyurular da yapılmaktaydı. Örneğin Rusçuk Islahhânesi'nin her sene olduğu gibi sene sonu imtihanlarının Ağustos ayının 10. günü yapılacağı ilan edilmişti. Yapılan bu imtihanlara vilâyet valisi, müstelzim, bazı memurlar ve vilâyetin önde gelen kişileri de izlemiş; 17 talebe mezun olmuştu. Mezun olan bu talebeler kondüktürlük, demircilik, makinistlik ile Türkçe, Bulgarca ve Fransızca mürettiblik, kunduracılık ve terzilik san'atlarını iyi bir şekilde öğrenmiş olarak memleketlerine gitmeye hazırlardı. Ancak vilâyette mürettibe ihtiyacı olanların, mürettibliği öğrenerek mezun olan talebeyi yanlarında çalıştırmak istemeleri halinde Vilâyet Matbaasına müracaat

⁷⁰ Talebe kunduracılık alanında eğitim almış ise kundura, potin ve çizme gibi bu sanata ait ürünleri kendi başına biçip dikerek yapabilmesi gerekirdi. Yine terzilik konusunda eğitim gören bir talebenin de kendi başına setre ve pantolon dikebilmesi lazımdı. Madde 46, *Düstûr*, Birinci Tertip, C. II, s. 293.

⁷¹ Madde 46, *Düstûr*, Birinci Tertip, C. II, s. 294.

⁷² Madde 48-49, *Düstûr*, Birinci Tertip, C. II, s. 294.

⁷³ Madde 50, *Düstûr*, Birinci Tertip, C. II, s. 295.

etmeleri istenmişti. Böylece mezun olan talebenin istihdamı sağlanmış, vilâyette mürettib ihtiyacı olan kişilerinde kalifiye eleman ihtiyaçları giderilmiş olacaktı⁷⁴.

Eğitim süresi müddetince bütün sınıfların derslerinin ve san'atlarının imtihanlarını verip ehliyetlerini ispat eden talebeler, istemeleri halinde ıslahhânelerde kalabileceklerdi. Kendileri, yapacakları iş karşılığında yevmiye alacaklardı. Şehâdetnamesini aldıktan sonra kalmak istemeyen talebelere ise öğrendiği san'at ile ilgili mesleki faaliyette bulunmak isterse, ödünç sermaye dahi verilecekti. Kendi işini kuran, talebe sürekli olarak gözetim altında tutulacak sermayesini boş işlere harcaması ve kötü alışkanlıklar edinmesi engellenmeye çalışılacaktı⁷⁵.

Islahhânelerin en belirgin özelliği şüphesiz birer mesleki eğitim kurumu olmalarıydı. Bu özellikleri sayesinde diğer eğitim kurumlarından ayrılmaktaydılar. Islahhânelere kaydı yapılan hemen her çocuga belirli bir san'at kolunda meslek öğretilmeye gayret edilirdi. Öğretilen bu meslekler ıslahhânenin, kurulduğu bölgenin ekonomik unsurlarına paralellik gösterirdi. Toplumun genel ihtiyaçları da belirleyici rol oynayan başka bir etkendi.

Islahhânelerin ilk kurulduğu yıllarda öğretilen san'atlar giyim üzerine şekillenmişti. Bu nedenle ilk öğretilen san'atlar terzilik ve kunduracılık san'atlarıydı. Söz gelimi Rusçuk Islahhânesi'nin açılışının ilk yıllarında yalnızca terzilik ve kunduracılık san'atları okutulmaktaydı⁷⁶. Bunun yanı sıra ıslahhânelerde debbâğlık, vilâyet matbaalarının bulunduğu yerlerde mürettiblik, çuka ve bez dokumacılığı meslekleri de öğretilmekteydi. Örneğin, Kastamonu Islahhânesi'nde 25 talebe terzilik, 23 talebe kunduracılık, 3 talebe terzi makineciliği san'atlarında eğitim alırken, 6 talebe de matbaada iş öğrenmekteydi⁷⁷. Bu ıslahhâne ilerleyen senelerde urgancılık, mürettiblik, kumaşçılık, halıcılık, saraçlık, tornacılık, debbâğcılık ve kamışçılık gibi san'atlarda da mesleki eğitim verilmiştir⁷⁸. Islahhânenin bulunduğu yere göre ve üretilecek emtianın hammaddesinin yoğunluğuna göre marangozluk,

⁷⁴ *Terakki*, Numara 217, (27 CA 1286-4 Eylül 1869), s. 4.

⁷⁵ Madde 52, *Düstür*, Birinci Tertip, C. II, s. 295.

⁷⁶ *Tuna Vilâyeti Salnâmesi*, Def'a 7, (H. 1291-1875), s. 31.

⁷⁷ *Kastamonu Vilâyeti Salnâmesi*, Def'a 2, (H. 1287-1871), s. 55.

⁷⁸ *Kastamonu Vilâyeti Salnâmesi*, (H. 1289-1873), s. 53; *Kastamonu Vilâyeti Salnâmesi*, (H. 1292-1876), s. 81; *Kastamonu Vilâyeti Salnâmesi*, (H. 1293-1877), s. 69; *Kastamonu Vilâyeti Salnâmesi*, (H. 1294-1878), s. 85.

dokumacılık, matbaacılık, dikiş makineciliği, urgancılık, arabacılık, boyacılık, hasırcılık, demircilik, kondüktörlük gibi meslekler de öğretilmekteydi⁷⁹.

Islahhânelerde verilen mesleki eğitimler kurumun mali durumuna ve devletin kalifiye eleman ihtiyacına göre de değişkenlik gösterebilmekteydi. Bu değişiklikler doğrultusunda 1869 yılında Niş Islahhânesi'nden ve 1873 yılında ise Rusçuk ve Adana Islahhâneleri'nden Avrupa'ya öğrenciler gönderildi. Avrupa'da eğitimlerini tamamladıktan sonra ülkeye geri dönecek öğrenciler, orada öğrenmiş oldukları yöntem ve tekniklerle hoca olarak ıslahhânelerde görevlendirileceklerdi. Öğrencilerin yurt dışında uzmanlaşacakları san'at kolu ise gönderildikleri coğrafyanın şartlarına uygun olarak edinecekleri, mesleki bilgiler çerçevesinde önceden belirlenmiştir. Tuna Islahhânesi'nden gönderilen öğrencilerin marangozluğa, Adana Islahhânesi'nden gönderilen öğrencilerin ise demirciliğe yönlendirilmesinin nedeni bu idi⁸⁰.

Teorik ve pratik eğitimin olumlu neticeler vermesi ıslahhanelere olan ilginin artmasını sağlamıştı. Ayrıca eğitimin yeterli olmadığı ıslahhanelerdeki talebelerin daha iyi ıslahhanelere gönderilmesi de söz konusuydu. Söz gelimi 1865 yılında Köstence Islahhânesi'nde bulunan çocuklar, burada yeterli eğitimin verilmemesinden dolayı Rusçuk Islahhânesi'ne gönderilmiştir⁸¹. Hal böyle olunca öğrenci sayısında beklenmeyen derecede bir artış gerçekleşmiş ve mevcut bina yetersiz gelemeye başlamıştı. Vilayet genelinde düzenlenen yardım kampanyası ile elde edilen 50.000 kuruş para ile 150 civarında talebenin barınabileceği ve eğitim görebileceği bir bina vücuda getirildi⁸².

1.7.Öğretim Kadrosu ve San'at Ustaları

Teorik ve mesleki derslerin aynı anda iç içe olduğu ıslahhânelerin teorik derslerinde hocalar, mesleki derslerinde ise ustalar öğretici vazifesindeydi. Hoca ve ustaların atama ile azilleri ıslahhânelerin mali ve eğitimle ilgili işlerini yürütmek üzere vilayet merkezlerinde şirket ve matbaa memurlarından seçilen ve bunların

⁷⁹ *Takvim-i Vekâyi*, Def'a 1115, (11 R 1286-21 Temmuz 1869); Madde 10, *Düstûr*, Birinci Tertip, C. II, s. 280; Yıldırım, *a.g.t.*, s. 191.

⁸⁰ Yıldırım, *a.g.t.*, s. 193-194.

⁸¹ Niş Islahhânesini yıllık varidatı 200.000 kuruşa tekabül ederken, Rusçuk Islahhânesi'nin yıllık geliri ise 300.000 kuruşa denk gelmekteydi. Yıldırım, *a.g.t.*, s. 174-175.

⁸² Yıldırım, *a.g.t.*, s. 173; 50.000 kuruş sadece binanın yapımı için harcanmış bu nedenle uzun vadede ıslahhânenin finansal sorunla karşılaşmaması için ıslahhâneye bir takım gelirler tahsis edilmiştir. Koç, *a.g.t.*, s. 21.

oluşturdukları bir komisyon olan Islahhâne Nezâreti tarafından gerçekleştirilmekteydi. Teorik derslerin her biri için bu nezaret tarafından hoca, muallim ya da müderris adı ile tek bir hoca görevlendirilmekteydi. Islahhânelerde mutlak surette bir Türkçe öğretmeni bulunurdu. Islahhânelerin kurulduğu bölgede kullanılan ana dil dikkate alınarak bu bölgede konuşulan dilleri bilen öğretmenlerin de görevlendirilmelerine dikkat edilmekteydi⁸³. Örneğin Trabzon Islahhânesi'ne Türkçe mualliminin yanı sıra Rumca ve Ermenice bilen muallimlerin de tayin edilmesi planlanmıştı⁸⁴.

Mesleki alanda eğitim veren ustalar ise ıslahhânelerin bulunduğu bölgede faaliyet gösteren, verecekleri san'at eğitiminde son derece iyi yetişmiş ve ün yapmış kimseler arasından seçilmekteydi. Bu ustaların Müslim ve Gayrimüslim olmalarına bakılmaksızın ihtiyaca göre görevlendirilmelerine dikkat edilirdi. Islahhânelerde görevlendirilen bu ustalara belli miktarda maaş ödemesi de yapılmaktaydı. Mesleki eğitim kurumunun ihtiyacı olan ustaların bir kısmı kadrolu olarak görev yaparken ihtiyaç duyulan bazı ustalar da çeşitli imalathane ve fabrikalarda çalışan ustalardan geçici olarak temin edilirdi⁸⁵. Bu uygulamaların yanı sıra ıslahhânelerde öğretici usta bulunmaması halinde talebeler civardaki fabrikalara gönderilir, buradaki ustalardan ders almaları sağlanırdı. Rusçuk Islahhânesi talebelerinden demircilik ve marangozluğu tercih edenler Timurhâne Fabrikası'na gönderilerek san'at eğitimlerini orada icra etmeleri uygun görülmüştü⁸⁶.

Bazı ıslahhânelerde san'at ustası olarak görev alanları ve farklılıklarını zikr etmek gerekir. Mesela, Kastamonu Islahhânesi'nin terzi ustası Hacı İbrahim Ağa, kunduracı ustası Kirgor ve onun yardımcısı Lefter, marangoz ustası Nikolaki ve terzi makinecisi ise Yanko ustalardı. Ustaların isimlerden de anlaşılacağı üzere farklı etnik unsurlardan ihtiyaca göre ustalar görevlendirilebilmekteydi⁸⁷. Bununla beraber ıslahhânelerin bulunduğu vilayetlerin dışından da usta getirilmekteydi. Mesela, *Sivas Islahhânesi için "runganlı sahtiyandan ma'da Avrupa-kâri kösele ve sahtiyanın envanını işleyen üstad bir debbağ" Tokat'tan, "asker elbisesinde yarar kaba, çuha, aba ve kilim dokuyabilen bir üstad" Elazığ'dan temin edilmişti*⁸⁸. Diyarbakır

⁸³ Öztürk, *a.g.m.*, s. 436.

⁸⁴ *Selânik*, Birinci Sene, (5 R 1286-3 Temmuz 1869), s. 58.

⁸⁵ Yıldırım, *a.g.t.*, s. 198; Öztürk, *a.g.m.*, s. 436.

⁸⁶ Öztürk, *a.g.m.*, s. 436.

⁸⁷ *Kastamonu Vilâyeti Salnâmesi*, Def'a 2, (H. 1287-1871), s. 55.

⁸⁸ Öztürk, *a.g.m.*, s. 436.

Islahhânesi'nde dokunacak olan İran Şalı için de Sivas'tan bir usta tedarikine başvurulmuştu⁸⁹.

Islahhânelerin Osmanlı coğrafyasında modern bir mesleki eğitim kurumu haline gelebilmesi için Avrupa'da ıslahhâne tarzında bulunan mesleki eğitim kurumlarında kullanılan teknik ve metotların öğretilmesi öngörülmekteydi. Ancak bu teknik ve metotları öğretebilecek düzeyde yeterli sayıda yetişmiş öğretmen bulmak mümkün olmadı. Bu durumun nedeni ihtiyaç duyulan san'at öğreticilerini yetiştiren bir eğitim kurumunun bulunmamasıydı. Bu eksikliğin giderilmesi için ıslahhâne öğrencileri arasından Avrupa'ya öğrenci gönderilmesi kararlaştırıldı. İlk defa 1869 senesinde Tuna Islahhânesi öğrencileri arasından beş öğrenci seçilerek Fransa'ya gönderildi. Böylece ihtiyaç duyulan donanımlı öğretmenlere sahip olunabilecekti.⁹⁰

1.8.İdarenin Talebelere Karşı Vazifeleri ve Disiplin Kuralları

Islahhânelerin umum ve zabıta müdürleri ile bunların yardımcıları olan kâtipleri, talebelerin talim, terbiye ve idaresinden ayrı ayrı sorumlu olacaklardı. Görevli memurların her biri Müslüman veya Gayrimüslim olsun talebelerin her birine istisnasız bir şekilde kendi çocuklarıymış gibi muamele edeceklerdi. Böylece talebeler hem kimsesizliklerini hissetmemiş hem de insani değerlerle donatılmış olacaklardı⁹¹.

Talebelerin her birinin yanında bir aylık vukuatının yazılması için birer jurnal bulunacak, sabah ve akşam yoklamaları bu jurnallere yazılacaktı. Talebenin almış olduğu eğitim ile öğrenmiş olduğu san'attaki derecesi ile hal ve hareketleri de jurnallere not alınacaktı. Sabahleyin sorumluluklarını yerine getiren talebeler müdür, zabıta müdürü, kâtipler, hocalar ve imalat ustalarının da bulunduğu bir divanda toplanacak; numaralarına göre ayrıldıktan sonra 24 saat zarfında icra eyledikleri ders ve san'atlar ile davranışları hocalarından, ustalarından ve çavuşlarından sorularak jurnallerinde gerekli alanlar bu verilere göre doldurulacaktı. Gün içerisinde herhangi bir suç işlemiş olan çocuk yoklamanın bitimine kadar bekledikten sonra sıradan ayrılacak diğer çocuklar ders odalarına gönderilecekti. Talebeler 2 saat boyunca teorik eğitim aldıktan sonra takım takım çavuşlarıyla ya da çavuş vekilleriyle beraber iş mahallerine azimet edeceklerdi. İşledikleri kabahat nedeniyle diğerlerinden ayrılan

⁸⁹ Yıldırım, *a.g.t.*, s. 198.

⁹⁰ Öztürk, *a.g.m.*, s. 436-437.

⁹¹ Madde 24, *Düstür*, Birinci Tertip, C. II, s. 285.

talebeler için müdür, zabıta müdürü ve kâtiplerden oluşan bir meclis oluşturularak mümkün olması halinde bu meclise imalat müdürü ile kâtipleri de dâhil edilerek bir mahkeme kurulacaktı. Suçun nev'ine göre cezası takdir edilecekti⁹².

Islahhâne talebelerinin aldıkları eğitimi en iyi şekilde sonuçlandırmalarını sağlamak için eğitim aşamasında ve eğitim dışı zamanlarda riayet etmeleri gereken bazı kurallar mevcuttu. Islahhânenin iç işleyişinin düzenli bir şekilde devam etmesi ve ustaların nezaretinde talebenin de katılımıyla gerçekleştirilen üretimin de aynı doğrultuda aksamadan sürdürülebilmesi için disiplin kuralları ve bu kurallara uyulması büyük bir öneme sahipti. Mevcut üretimin bir parçası olan ve mezun olduklarında doğrudan üretime katılmaları beklenen talebenin yeme içme faaliyetleri, uyuma uyanma saatleri ile hal ve hareketleri sürekli olarak gözlem altında bulundurulmaktaydı. Talebenin davranışlarının karşılık bulacağı bu kurallar Islahhânelere Dâir Nizamnâme'de düzenlenmiştir.

Disiplin kurulu heyeti ihlal edilen disiplin kuralının önemi doğrultusunda talebeyi üç şekilde cezalandırılırdı. İlk cezalandırılma türü talebenin hapsedilmesi şeklindeydi. Hapsedilen talebenin Islahhâneden dışarıya çıkması kendiliğinden ortadan kalktığı gibi aynı zamanda ekmek ve su dışında yiyecek verilmemesi de disiplin kurallarının içerisindeydi. Talebelerin aldığı ikinci ceza şekli ise yemeğinin kesilerek öğünlerde sadece ekmek verilmesi şeklindeydi. Diğer talebelerin veya herhangi bir kimsenin bu cezayı alan talebeye yemek vermesi de yasaktı. Üçüncü ve son cezalandırma şekli ise talebenin ıslahhâne dışına çıkışının yasaklanmasıydı. Bu ceza ile cezalandırılan talebe ceza müddeti boyunca ıslahhâne dışına çıkamamaktaydı. Yemeği kesilen ve ıslahhâneden dışarıya çıkmama cezası alan talebeler günlük ders programına da uymak zorundaydı⁹³.

Islahhânelerde talebelerin kullanmasının yasak olduğu maddelerin en başında sigara ve çubuk gelmekteydi. Herhangi bir talebe sigara ya da çubuk içerken yakalanırsa ilk olarak iki gün, daha sonra yeniden yakalanması halinde de dört gün süreyle riyazat cezasına çarptırılacaktı. Üçüncü defa yakalanması halinde bir gün, dördüncü defa yakalanması halinde iki gün ve beşinci defa yakalanması halinde ise üç gün süreyle hapsedilecekti. Devam etmesi durumunda da cezası sürekli olarak artırılacaktı. Talebelerin birbirlerine sövmeleri ve kötü söz söylemeleri de men

⁹² Madde 25-26, *Düstûr*, Birinci Tertip, C. II, s. 285-286.

⁹³ Madde 27, *Düstûr*, Birinci Tertip, C. II, s. 286-287.

edilmişti. Bu gibi durumlarda kendisine sövülen ya da hakaret edilen talebe karşılık vermeyecek durumu derhal çavuş ya da çavuş vekiline bildirecek, çavuş ya da çavuş vekili de zabıta müdürüne yahut muavinine haber verecekti. Talebenin sövdüğü ispat edilmesi halinde sabıkası yoksa iki sabıkası mevcutsa dört gün riyazat cezası verilecekti⁹⁴.

Bu cezaların dışında görevli herhangi bir memur tarafından talebelerin değnek veya tokat ile dövülmeleri ya da kötü söz ile kendilerine hakaret edilmesi kati surette yasaklanmış; aksi yönde davranan memurlara yönelik yaptırımların uygulanacağı da Nizamnâmede yer almıştır⁹⁵.

1.9.İslahhânelerde Günlük Yaşam ve Faaliyetler

İslahhânedede her sabah uyan çanının çalmasından itibaren çocuklar hemen uyanacak ve ilk iş olarak yataklarını toplayacaklardı. Müslüman olan çocuklar yataklarını topladıktan sonra abdest alarak sabah namazını edâ edeceklerdi. Hristiyan çocukları da aynı şekilde ayinlerini yapacak ve mezhepleri doğrultusunda diğer ibadetlerini yerine getirecekti. Koğuşların nöbetçisi olan öğrenciler ise pencereleri ve kapıları açarak koğuşları süpürecek ve soba yakılması gerekiyor ise sobaları yakacaktı. Görevlerini yapmayan nöbetçiler talimat gereği cezalandırılacaktı. İbadetler yerine getirildikten sonra çocuklar çorbalarını içmek üzere çavuş ya da çavuş vekillerinin arkasından mutfağa gideceklerdi. Yemek sonrasında sınıf yoklaması alınacaktı. Yoklama esnasında gürültü yapmak ve öğrencilerin yanındaki diğer talebeler ile konuşması yasaklanmıştı. Öğrenciler, yoklama esnasında jurnal defterlerini de yanında bulundurmak zorundaydı⁹⁶.

Yoklamadan sonra İslâm ve Hristiyan çocuklar ayrı ayrı sınıflarda derse girerlerdi. Ancak Hristiyan olup Türkçe bilenler, Müslüman çocuklarla birlikte ders görebilirlerdi. Derslerini tamamlayanlar çavuş veya çavuş vekilleriyle birlikte san'athanelere geçerlerdi. Okuma ve yazma derslerini tamamlamak istemeyen talebeler çeşitli şekillerde cezalandırılırdı⁹⁷.

İslahhâne içerisindeki üretime katılan çocuklar yaz mevsiminde saat 10:30'da kış mevsiminde ise saat 11:00 veya 11:30'da çanın çalmasıyla birlikte tatil

⁹⁴ Madde 38, *Düstür*, Birinci Tertip, C. II, s. 290.

⁹⁵ Madde 27, *Düstür*, Birinci Tertip, C. II, s. 287.

⁹⁶ Madde 33-34, *Düstür*, Birinci Tertip, C. II, s. 288-289.

⁹⁷ Madde 35, *Düstür*, Birinci Tertip, C. II, s. 289.

edileceklerdi. Havanın müsait olması halinde akşam yemeği ve akşam yoklamasından sonra çavuşlar veya nöbetçi zabıtlardan biri tarafından uygun yerlere gezmeye çıkarılacaklardı. Ancak diğer durumlarda olduğu gibi talebelerin dışarıya çıkacakları zamanlarda serpoş ve iş elbiselerini giymeleri yasaktı. Bu tür durumlarda fes ve pantolonlarını giyerek dışarıya çıkabileceklerdi. Müslüman talebelerden akrabaları olanlar Cuma geceleri, Hristiyan talebelerden akrabaları olanlar ise Pazar geceleri akrabalarının yanında kalabilecekti⁹⁸. Talebeler akşamüzeri teneffüs için dışarıya çıktıklarında ya da akrabalarının yanına gönderildiklerinde, gidip gelirken gayet edepli bir şekilde hareket edeceklerdi. Bu esnada mahalle çocukları ile karışmaları yasak olup onlarla oyun oynamaları ve ıslahhâneye girmeleri gereken vakitten sonra gelmeleri kesinlikle men edilmişti⁹⁹.

Yaz ve kış geceleri talebelerin yatacağı saatler belirlenerek hepsinin o saatte yatması sağlanırdı. Gece boyunca koşulların kontrol edilmesi amacıyla talebeler arasından her koğuş için bir nöbetçi seçilirdi¹⁰⁰. Zabıta müdürü veya kâtibi her gün koğuşları dolaşarak temizliklerini kontrol edecek, temizlenmesi gereken bir yer varsa gereğinin yerine getirilmesini sağlayacaktı. Ayrıca koğuş içerisindeki su, mangal, testi, bardak, süpürge ve hasır gibi şeylerin tam olup olmadığını, çocukların hal ve hareketlerinde aykırılık bulunup bulunmadığını da denetlemeyle de vazifeliydi¹⁰¹.

Talebeler haftada bir defa hamama götürülerek yıkanmaları sağlanacak, iç ve dış çamaşırları yıkatılacaktı. Elbiselerinde herhangi bir leke ve yırtığın olmamasına dikkat edilecekti¹⁰².

Son olarak talebeler arasında, idare tarafından oluşturulan hiyerarşiden söz etmek gerekir. Islahhânelere Dâir Nizamnâme'ye göre talebeler onar kişilik gruplara ayrılmıştı¹⁰³. Her 10 talebeden birisi çavuş ve birisi de çavuş vekili olarak seçilecekti. Diğer 8 talebe çavuşlarının ve çavuş vekillerinin emri altında hareket edecekti. Amirinin emirlerine itaat etmeyen talebeler kabahatlerine göre 24 saatten 3 güne kadar hapis edilebilecekti. Bunun dışında bir günden bir haftaya kadar yemeğinin kesilmesi şeklinde de cezalandırılabilirdi. Çavuş ve çavuş vekilleri de zabıta

⁹⁸ Madde 28, *Düstür*, Birinci Tertip, C. II, s. 287.

⁹⁹ Madde 39, *Düstür*, Birinci Tertip, C. II, s. 291.

¹⁰⁰ Madde 29, *Düstür*, Birinci Tertip, C. II, s. 287.

¹⁰¹ Madde 30, *Düstür*, Birinci Tertip, C. II, s. 287.

¹⁰² Madde 29, *Düstür*, Birinci Tertip, C. II, s. 287.

¹⁰³ Öztürk, *a.g.m.*, s. 439.

müdürü ile onun yardımcıları olan kâtiplerin emirleri doğrutusunda hareket edecek ve onların emirlerine itaat edeceklerdi¹⁰⁴.

¹⁰⁴ Madde 32, *Düstûr*, Birinci Tertip, C. II, s. 288.

İKİNCİ BÖLÜM

II. ABDULHAMİD DEVRİNDE VİLAYET SANAYİ MEKTEPLERİ

2.1. İslahhâneden Sanayi Mektebine Geçiş

II. Abdulhamid'in saltanatının ilk yılları siyasi ve ekonomik sonuçları çok ağır olan 93 Harbi ile başladı. Rusların en büyük ve süreğen emeli olan sıcak denizlere inme politikası bu savaşın meydana gelmesinde en temel etkendi. Savaşın ilerleyen safhalarında Rusların hemen her cephede başarı olması ve ilerleyişlerinin engellenememesi Osmanlı Devleti'ni Rusya ile anlaşma yapmak zorunda bıraktı. Osmanlı diplomatları tarafından Rus Çarı'na çekilen telgraf ile savaşın sonlandırılması ve mütareke yapılması talep edildi. Karşılıklı görüşmeler neticesinde 31 Ocak 1878 tarihinde Osmanlı Devleti ile Rusya arasında Edirne Mütarekesi imzalandı¹⁰⁵.

XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nin ekonomisi hızla bozulmuş XIX. yüzyılın son çeyreğinde ise düzeltilmesine imkân dahi kalmamıştı. Öyle ki yeni bir kurum ihdas etmek şöyle dursun var olan kurumların geliştirilmesine dahi ayıracak para kalmamıştı. İslahhânelerin Sanayi Mekteplerine dönüştürülmesi gayretleri de işte böyle bir sürece tesadüf etmiş bulunmaktaydı.

Midhat Paşa'nın Niş'te açmış olduğu ıslahhâne Osmanlı ülkesinde açılan diğer ıslahhânelerin de öncüsü olmuştu. Niş'te açtığı ıslahhane ile yetinmeyen Paşa, çoğu savaşlar nedeni ile kimsesiz kalan çocukların barındırılması, meslek sahibi ve iyi eğitim almış bir birey olarak yetiştirilmesi amacıyla Rusçuk ve Sofya'da da birer ıslahhâne tesis etmişti. Açılan bu ıslahhânelerden olumlu neticeler elde edilmesi, çocuklarının iyi bir san'at öğrenmesini isteyen ebeveynlerin de kendi çocuklarını bu okullara kayıt ettirmelerine etken olmuştur. Böylece açılma gayelerini yerine getirmenin yanı sıra yeni ve farklı bir görev üstlenerek faaliyetlerine devam etmişlerdir. Artık sadece kimsesiz çocukların hayati ihtiyaçlarının karşılandığı bir hayır kurumu olmaktan çıkmış Osmanlı ülkesinin ihtiyaç duyduğu ve mesleki bilgilerle donatılmış bir iş gücü üretimine geçmiş oluyordu.

¹⁰⁵ Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-2001)*, 7. Basım, İstanbul, 2008, s. 378-381.

Islahhâneler üstlenmiş oldukları bu yeni misyon gereği, uyguladığı bütün politikalarında kısmi ya da bütünsel olarak bir değişime gitmek zorunda kalmıştır. Bu değişim mekteplerin idaresi, gelirleri, giderleri ile okutulan dersler, ders hocaları ve öğrenci kaynakları başta olmak üzere teorik ve pratik eğitimin tamamında kendisini göstermeye başlamıştır. Mekteplerin, II. Abdulhamid devrinin ilk yıllarından II. Meşrutiyet Dönemi başlarına kadar geçirmiş oldukları bu değişimleri ortaya koymak gerekmektedir.

II. Abdulhamid devrinde ilk defa açılan veya eskiden ıslahhâne olarak faaliyet gösterirken daha sonraki yıllarda ekonomik yetersizlikler nedeni ile kapanıp tamir edilmek suretiyle yeniden faaliyete geçirilen mektepler bu dönemde açılan diğer san'at okulları gibi devrin padişahının adına nispetle "Hamidiye" ismi ile açılmıştır¹⁰⁶. Örneğin, İzmir'de 18.000 lira bir masraf karşılığında inşa edilen, ancak faaliyete geçmesi için yeterli kaynak ve talebe bulunamayan Mekteb-i Sultani'ye ait bina, harap olmaya yüz tutmuş olduğundan Mekteb-i Sanayi'ye terk edilmiş, padişahın adının yâd olunması için Hamidiye olarak isimlendirilmesi düşünülmüş, padişah tarafından verilen olur neticesinde de 1891'de İzmir Hamidiye Mekteb-i Sanayi adını almıştır¹⁰⁷.

Islahhânelerin vilâyet-i şâhânedede tesis edilmeye başlanmasıyla birlikte, 1875 senesinde Selanik vilayetinde de bir ıslahhâne açılmıştı. 1891 senesine kadar ıslahhâne adı altında faaliyetlerine devam eden bu mesleki eğitim kurumunun sanayi eğitimi bakımından yetersizliği fark edilmiş, dönemin Selanik valisi Zihni Paşa tarafından, ıslahhânedede gerekli düzenlemeler ve ıslahatlar yapılarak; mektep, sanayi eğitimi açısından müsait bir hale getirilmişti. Islahhânenin idaresi için oluşturulan komisyon, mektebin ıslahhâne adını lağvederek, devrin padişahının adına nispetle Selanik Hamidiye Sanayi Mektebi ismini almasına karar vermiş, Sadâret'ten verilen izin neticesinde de bu isim kullanılmaya başlanmıştı¹⁰⁸.

Yapımı 1899 senesinde tamamlanan Bursa'daki Sanayi Mektebi'ne ise II. Abdulhamid'in adına nispetle Bursa Hamidiye Sanayi Mektebi adı verilerek, açılışı yapılmıştı¹⁰⁹. Bursa Hamidiye Sanayi Mektebi'nin açıldığı 1899 senesinin Mayıs

¹⁰⁶ Koyuncu, *a.g.e.*, s. 23.

¹⁰⁷ *Aydın Vilâyet Salnâmesi*, Def'a 13 (H. 1307-1891), s. 272-273; Koyuncu, *a.g.e.*, s. 23.

¹⁰⁸ *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umumiye*, Def'a 4, (H. 1319-1902), s. 619.

¹⁰⁹ BOA., *Y.PRK.UM.* 49/17 (13 L 1317-14 Şubat 1900); BOA., *DH.MKT.*, 2307/66 (17 L 1317-18 Şubat 1900); BOA., *İ.HUS.* 79/53 (24 L 1317-25 Şubat 1900).

ayında yapımına başlanılan ve 1900 Mayıs ayında tamamlanan Diyarbakır'daki sanayi mektebinin açılışı, Diyarbakır Hamidiye Sanayi Mektebi adı altında gerçekleştirilmişti¹¹⁰. Bir başka Osmanlı vilayeti olan Adana'da açılan Sanayi Mektebi de Adana Hamidiye Sanayi Mektebi olarak isimlendirilmişti¹¹¹. Diğer Sanayi Mektepleriyle aynı işlevi yerine getirmek üzere Ankara'da inşa ve küşâd edilen Sanayi Mektebi yine Hamidiye Sanayi Mektebi olarak vücut bulmuştur¹¹². 1907 senesinde padişahın doğum yıldönümünde açılışının yapılacağı Sadâret'e haber verilen Beyrut'daki Ticaret ve Sanayi Mektebi'ne padişahın adına nispetle Beyrut Hamidiye Ticaret ve Sanayi Mektebi adı verildiği bildirilmiştir¹¹³.

2.2.Mekteplerin Genel İdareleri

Sanayi Mekteplerinin öncülleri olan ıslahhânelerin idareleri, açıldıkları bölgenin yerel yönetimleri tarafından yerine getirilmekteydi. Bir hayır kurumu niteliğinde olan ıslahhâneler devletin kendi kontrolü ve yönetimi altında olmadığından devlet eliyle yerine getirilen bir düzenleme ya da örgütlenmeye de sahip değildi. Zamanla öğrenci sayısının artması ve vermiş oldukları mesleki eğitimlerin çeşitlenmesi neticesinde işleyişin aksamaması ayrıca gelişim kaydedebilmesi için otonom yapısını güçlendirmesi ve kontrol altında tutması gerekiyordu. Islahhânelerin yönetimlerinin daha kalifiye memurlara teslim edilmesinin ve düzenli bir hale getirilmesinin gerekliliğine inanan Midhat Paşa Islahhânelere Dâir Nizamnâme'yi hazırladı¹¹⁴. Osmanlı vilayetlerinde açılan ıslahhânelerin geneli nizamnâmedeki esaslara göre, idari işlerini ve imalat faaliyetlerini gerçekleştirmekteydi. Ancak kendi nizamnâmeleri bulunan ve bu doğrultuda hareket eden ıslahhâneler de mevcuttu. Mesela Beyrut vilayetinde İslam ahâlisinden iki kişinin maddi destekleri ile yapılan erkek ve kızlara mahsus gündüzlü eğitim verecek olan Sanayi Mektebi, Islahhânelere Dâir Nizamnâmeye göre değil kendisine has talimatnâmesine göre idare edilmekteydi. Bu talimatnâmede; mektebe kaydedilecek öğrenci sayısı ve aranan nitelikler, öğretilecek derslerin içeriği ve talim ettirilecek

¹¹⁰ BOA., *Y.MTV.* 202/18 (3 M 1318-3 Mayıs 1900).

¹¹¹ Adana Hamidiye Mekteb-i Sanayi ... vilayet-i celilenin mu'avenet ve 'inayeti ve ahâlinin i'anât-ı hamiyetkâreneleriyle Adana Ticaret, Zira'at ve Sanayi' Odası tarafından 316 senesi Ağustosunun dokuzuncu günü tesis ve küşâd edilmiş ve nâm-ı 'ali-i hümâyûna izafetle tevsiyi lütfen makrûn-ı müsa'ade-i seniyye-i cihânbanî olmuştur. *Salname-i Nezâret-i Maârif-i Umumiye*, Def'a 4, (H. 1319-1902), s. 358; BOA., *BEO.* 2488/186527 (7 Kanun-ı sâni 1320-20 Ocak 1905).

¹¹² BOA., *BEO.* 2298/72293 (4 M 1322-21 Mart 1904).

¹¹³ BOA., *İ.HUS.* 157/52 (16 B 1325-25 Ağustos 1907).

¹¹⁴ Yıldırım, *a.g.t.*, s. 184.

san'atların neler olduğu, tahsil süresi, imtihanlar, talebelerin melbusatlarının tedariki, gerekli alet ve edavatın ne şekilde temin edileceği yer almıştır¹¹⁵. Kendine has nizamnâmesi olan bir diğer mektep ise Kastamonu Sanayi Mektebi'ydi. Mektebin nizamnâmesi daha çok iç yönetiminin sınırlarını ve işleyişini belirleyen bir talimatname vasfındadır. Talimatnâme, elli sekiz maddeden oluşmuştur. Talimatın içeriği; mektep idaresinde kimlerin görev alacağı, bu idarecilerinin görevlerinin neler olduğu, ustalar ile talebeler arasındaki ilişkinin nasıl olması gerektiği, mektebin gelirlerinin nelerden ibaret olduğu, talebelere verilecek melbusatların neler olduğu ve senede ne kadar verileceği, mektebin memur ve müstahdemlerine verilecek maaşlar ile talebeye verilecek maaşları, mektepte bulunacak defterlerin neler olduğu ve kayıtların ne şekilde tutulacağı, talebelerin hangi şartlar çerçevesinde mektebe kabul edileceği, ulum ve sanayi programlarının neler olduğu, hangi sınıfta nelerin öğretileceği, mükâfat ve cezaların neler olduğu ve talebenin vazifelerini belirtir hususları ihtiva etmekteydi¹¹⁶.

Üsküb Hamidiye Sanayi Mektebi de yine mahsus talimatnâmesi bulunan sanayi mekteplerindendi. Bu mektebin talimatında ön plana çıkan en önemli husus mektep komisyonunun vazifelerinin belirlenmesiydi. Böylece daha en baştan mektep idaresi kendi kendini teftiş edecek bir surette oluşturulmuştu. Kastamonu Sanayi Mektebi talimatında olduğu gibi talimatnâmede yer alan bir başka konu ise mektebe kabul edilecek öğrenciler ve kabul şartlarının neler olduğuydu. Yine talebelere verilecek yevmiye ile öğretilecek dersler ve san'atlara ilişkin esaslar talimatnâmede yer alan diğer bazı hususlardı. Talimatın beşinci kısmında mektebin iç idaresi, müdür ve idare heyetinin görevlerine ilişkin kaideler yer almıştır. Talimatnâmenin altıncı faslında; mektebin talebelerinin eğitimlerinde mektep idaresinin yerine getirmekte sorumlu olduğu hususlar açıkça belirtilmiştir. Talimatnâmenin yedinci faslında cezalar, sekizinci faslında mükâfatlar ve dokuzuncu faslında da talebeler için yapılacak imtihanlar hakkındaki hükümler mevcuttur¹¹⁷.

Mekteplerin dâhili idarelerinin ve faaliyetlerinin ne şekilde olması gerektiği hususunda bazı vilayet valilerinin de çalışmaları olmuştur. Örneğin Diyarbakır valisi Halid Bey'in özverili çaba ve gayretleri sonucunda tesis edilen ve açılışı yapılan Diyarbakır Hamidiye Sanayi Mektebi'nin işleyişine yönelik esaslar da yine kendisi

¹¹⁵ *Umur-ı Nafîa ve Ziraat Mecmuası*, Numara 1, (1 C 1309-2 Ocak 1892), s. 343-346.

¹¹⁶ *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umumiye*, Def'a 4, (H. 1319-1902), s.736-754.

¹¹⁷ *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umumiye*, Def'a 4, (H. 1319-1902), s.777-805.

tarafından hazırlanmıştır. Halid Bey'in hazırladığı ve 11 Eylül 1900 tarihinde Sadâret'e takdim edilen layiha içerik olarak, Kastamonu Sanayi Mektebi ve Üsküb Hamidiye Sanayi Mektepleri için tanzim edilmiş olan talimatnamelerden pek de farklı değildi. Halid Bey'in hazırlamış olduğu bu layihada; mektebin mali idaresi, mektepte uygulanacak eğitim ve öğretimin esasları, mektep memurları ile muallimlerinin görevleri, mektebe alınacak öğrencilerde bulunması gereken özellikler ve mektepte talebelere öğretilecek san'atlar hakkında bilgiler yer almaktaydı¹¹⁸.

Vilayet Sanayi Mekteplerinden bazıları ise Dersaadet Sanayi Mektebi'nin nizamnâmesini, kendi mektepleri için oluşturacakları yeni nizamnâme için temel almışlardır. Edirne Hamidiye Sanayi Mektebi Talimatnâmesi bu yöntemle hazırlanan bir talimatnâmedir. Talimatnâme içeriğinden, mektebin sanayi ve ziraat şubeleri olmak üzere iki şubeye taksim edildiği, sanayi şubesinin ders cedveli için Dersaadet Sanayi Mektebi'nin nizamnâmesinin tatbik edileceği, mektebin masraflarının devletçe tahsis edilen 17.500 liradan bakiye kalan 10.000 liranın bankaya verilerek senelik faizi ve belediyelerden verilecek 100 lira ile ahalinin yardımlarından karşılanacağı, mektep yönetiminin bir müdür, bir reis ve dört azadan oluşan bir komisyon vasıtasıyla yürütüleceği anlaşılmaktadır¹¹⁹.

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı Osmanlı ülkesini her alanda buhrana sürüklemiş, bundan sonraki siyasi çabalar ise gelişimden ziyade toparlanma noktasında odaklanmıştı. Sanayi Mekteplerini geliştirme çabaları da böyle bir döneme denk gelmiştir. Merkezi yönetimin taşra idarelerindeki hâkimiyetini kaybetmesi ya da başka bir deyişle bu yetkisini taşra yöneticilerine terk etmesi Sanayi Mekteplerinin de kaderini belirleyici bir uygulama olmuştur. “*İdarelerinin “Taşra Devâir-i Belediyesine Dâir Kanunnâme” ile buldukları kentin belediye meclislerine devredilmesi ise mekteplere ilgiyi daha da azalttı*”¹²⁰. Gerçekten de Sanayi Mekteplerinin idarelerinin belediyelere terk edilmesi çok ağır neticeler doğurmuştur. Öyle ki Belediye Meclisi tarafından idare edilen bir mektep olan Kastamonu Sanayi Mektebi'nin kapanması ve Sanayi Mekteplerinin bir türlü

¹¹⁸ Hatip Yıldız, “Osmanlı Yenileşme Dönemi'nde Diyarbakır'da Sivil Mesleki Teknik Eğitim”, *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, S. 7, s. 195-196.

¹¹⁹ *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umumiye*, Def'a 4, (H. 1319-1902), s.312.

¹²⁰ Mehmet Ali Yıldırım, “Abdulhamid Devrinde Mesleki-Teknik Eğitimin Gelişimi: Vilayet Sanayi Mektepleri”, *Sultan II. Abdulhamid Sempozyumu*, Selanik, 20-21 Şubat 2014, Bildiriler C.II, Ankara, 2014, s. 217-234.

ilerlememe kaydedememesi bu sistemin bir sonucu olarak değerlendirilmekteydi¹²¹. Mekteplerin kapanmasına, ahâlinin yardımlarının ve ilgisinin azalmasına neden olan Belediye Meclisleri yönetiminin yerine, alternatif bir yönetim oluşturulmak istenmiş, bu gayretler neticesinde de fahri komisyonlar teşekkül etmiştir.

Mekteplerin idari ve iktisadi faaliyetlerinin denetimlerini sağlamak için oluşturulan fahri komisyonlar sıkıntılı bir sürecin ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Mekteplerin yönetimlerinden sorumlu idarecilerinin uygulamaları herhangi bir denetim mekanizması tarafından kontrol edilmediğinden usulsüzlüklerin de önü açılmış oluyordu. Öksüz, yetim ve kimsesiz çocukların hem barınakları hem de eğitim yuvası olan Sanayi Mekteplerinde görülen bu usulsüz uygulamalar fark edildikleri takdirde vilayet yöneticileri tarafından Sadâret'e bildirilmekteydi. Örneğin, 1872 senesine kadar 200 kadar öğrenci mevcudu bulunan Haleb Sanayi Mektebi'nin mektep müdürü tarafından kötü idare edilmesi neticesinde 5-10 kadar öğrencisinin kaldığı; 100 kadar öğrencinin rüştiyelere devam ettiği diğerlerinin ise kadınlı erkekli haram eğlencelere düştüğü Sadâret'e haber verildi¹²². İdarecilerin basiretsiz yönetimleri mekteplerin öğrenci sayılarının düşmesine neden olduğu gibi zaman zaman kapanmalarına dahi sebebiyet vermiştir. Belediye Meclisi tarafından iyi bir şekilde idare edilemeyen Kastamonu Sanayi Mektebi'nin kapanması bu durumu net bir şekilde açıklamaktadır¹²³. Islahhânelerin idarelerinin denetim altına alınabilmesi için izlenilen bir diğer yol ise teftiştir. İşleyişinde aksaklık olduğu hissedilen mektepler müfettişler tarafından denetlenirdi. Mesela, Adana Hamidiye Sanayi Mektebi'nin idarecilerinin bağımsız bir şekilde hareket ettiği ve mektebi bir servet kaynağı olarak gördükleri, bu nedenle mektebin yönetiminde aksaklıklar, usulsüzlükler olduğu kanısıyla mektebin teftişi için 1903 senesinde bir müfettiş talep edilmişti¹²⁴. Hatta müdürün çocuklara ait malları zimmetine geçirdiğinden bahisle, mektebin bazı vilayetlerde olduğu gibi Maarif Müdürlüğü'ne terk edilmesi dahi istenmişti¹²⁵.

Ahâlinin, eşrafın ve vilayette bulunan devlet adamlarının maddi yardımları ile ayakta duran Sanayi Mektepleri bu gibi bireysel şikâyetler neticesinde yapılan denetlemeler dışında herhangi bir denetlemeye tabi değildi. Denetlemede elde edilen

¹²¹ BOA., *DH.MKT.* 25/10 (13 L 1310-30 Nisan 1893).

¹²² BOA., *ŞD.* 2213/24 (17 C 1289-22 Ağustos 1872).

¹²³ BOA., *DH.MKT.* 25/10-1 (13 L 1310-30 Nisan 1893).

¹²⁴ BOA., *DH.MKT.* 762/70 (20 C 1321-13 Eylül 1903).

¹²⁵ BOA., *MF.MKT.* 752/25 (13 Ş 1321-4 Kasım 1903).

bulgular mektepler için bir komisyon kurulması gerekliliğini ortaya koymaktaydı. Müfettişler tarafından denetlenen Kosova Sanayi Mektebi'nin hali ve idaresi ıslah edilmeye muhtaç görüldüğünden mektep için bir komisyon oluşturulması hususunda rapor verilmişti¹²⁶.

Mektep idarecilerinin bazı istisnai durumlarda, mektep bütçesine ilişkin bilgileri basın-yayın yolu ile ahâli ile paylaştıkları durumlarda söz konusuydu. İzmir Hamidiye Sanayi Mektebi gelirlerinin giderlerine yetmeyeceği hususunda vilayette çıkan böyle söylentiler üzerine mektebin 1898 senesi Kasım ve 1899 senesi Şubat ayları arasındaki döneme ait gelir ve giderlerinin dökümü gazeteye verilmiştir¹²⁷.

Tablo 2.1. Hamidiye Sanayi Mektebi'nin 1314 Sene-i Teşrin-i evvel İbtidasından Şubat Gayesine Değın Varidat ve Mesarifi Mübeyyin Cetveldir.

Mektebin Giderleri	Mektebin Gelirleri
Bir aylık maaşat 10166 kuruş	Mevcut sandık ve İzzetlü Haralamyo emaneten bulunan akçe 48138 kuruş
Bir aylık ekmek esmânı 4800 kuruş	İzmir Belediyesiyle akaratdan mezkûr seneden matlubat 81136 kuruş
Bir aylık et esmânı 5400 kuruş	
Bir aylık pirinç esmânı 1060 kuruş	
Bir aylık sadeyağı esmânı 1400 kuruş	Mülhakat belediyelerden mezkûr 314 senesi bakayası 32891 kuruş
Bir aylık zeytinyağı esmânı 700 kuruş	
Bir aylık tuz esmânı 57 kuruş	
Bir aylık soğan esmânı 83 kuruş	
Bir aylık sabun esmânı 110 kuruş	Akçenin mecidiye yirmiye tahvilindeki fark piyango biletlerinden matlubat 14000 kuruş
Bir aylık hatab esmânı 484 kuruş	
Bir aylık maaşat ve nâmı-ı istihkâk olarak tayinat bedeli 24259 kuruş	
Teşrin-i Evvel 314 ibtidasından Şubat ğayesine değın beş aylık maaş ve nâm-ı istihkâk olarak tayinat bedeli 121295 kuruş	314 Teşrin-i Evvel ibtidasından Şubat ğayesine değın 177900 kuruş
Varidat beyanı	
Beş aylık varidat 177900	
Beş aylık mesarifat 121295	
Fazla varidat 56605	

İzmir Hamidiye Sanayi Mektebi'nin gelir ve giderlerine ait tablo gazetede yayınlanmış ayrıca bu hususta beyan ya da itirazları bulunanların mektebe uğramaları halinde kendilerine defter ve resmi evraklar ile ispata hazır olduğu da ilan edilmiştir¹²⁸.

¹²⁶ BOA., *TFR.I.KV. 7/633* (12 Kanun-ı sanî 1318-20 Ocak 1903).

¹²⁷ *İzmir*, Üçüncü Sene, (23 C 1316-8 Kasım 1898), s. 2.

¹²⁸ *İzmir*, Üçüncü Sene, (23 C 1316-8 Kasım 1898), s. 2.

Komisyonlar oluşturulurken mekteplerin iç idareleri yine müdür pozisyonundaki kişilerin tasarrufunda olmak üzere, gelir-giderlerin takip edilmesi ve mekteplerin ileri bir seviyeye ulaştırılması amaç edinilmiştir. Buna paralel olarak mekteplerin genel idaresi daimi komisyonlar tarafından dâhili idareleri ise mektep idare heyeti tarafından yerine getirilmekteydi¹²⁹.

Komisyon üyelerinin sayısı beş ile dokuz arasında değişirken, bu üyeliklere vilayette bulunan Duyûn-ı Umûmiye nazırları, dava reisleri, evkaf başkâtipleri, belediye memurları ve vilayette itibara haiz kimseler seçilirdi. Diyarbakır Hamidiye Sanayi Mektebi'nin idare heyetinin başkanlığını Diyarbakır valisi Halid Bey ile vali yardımcısı Mina Efendi, aza görevlerini ise eşraftan Arif Efendi, Belediye Reisi Ahmed Bey, eşraftan Abdulgani Bey, sertahsildar Mehmed Bey, Meclis-i İdare azasından Haçator Efendi, maarif muhasebe memuru Hamdi Bey, başkomiser Ahmed Bey, Tevfik Efendi ve Kazaryan Cubur Efendi üstlenmişti¹³⁰. Aynı yıllarda Kastamonu Sanayi Mektebi'nin komisyon heyetinde vali yardımcısı reis olarak, mektubi-i vilayet Mehmed Ali Bey, Meclis-i İdare-i Vilayet başkâtibi Lütfi Efendi ve Matbaa-i Vilayet müdürü Hafız Hüsnü Efendi'de aza olarak görev almaktaydı¹³¹. Osmanlı ülkesinin bir başka vilayeti olan Edirne'deki Hamidiye Sanayi Mektebi'nin komisyon heyeti, Mehmed Yaşar Efendi reisliğinde, azalar Hacı Hafız Süleyman Efendi, Şevket Bey, Dilaver Bey, Halis Efendi, Hamdi Bey ve Tahir Bey'den müteşekkildi¹³². 1901-1902 seneleri arasında Bağdad vilayetinde bulunan Sanayi Mektebi'nin fahri komisyonuna Duyûn-ı Umûmiye nazırı Mustafa Fehmi Bey başkanlık ederken, aza görevlerini Evkâf başkâtibi Abdulcabbar Efendi, sıhhiye müfettişi Fuad Bey, vilayet mühendisi Mösyö Şovanis ve belediye mühendisi Mösyö Mujel ile dava vekili Süleyman Efendi yerine getirmekteydi¹³³. Bu dönemde Balkanlarda bulunan Sanayi Mektepleri'nde de fahri komisyonlar oluşturulmuştur. Mesela Üsküb Hamidiye Sanayi Mektebi için de bir komisyon oluşturulmuş, komisyon heyetinin birinci başkanlığını vali yardımcısı Daniş Efendi, ikinci başkanlığını maarif müdürü Abdullah Bey, azalıkları ise eşraftan Münir Bey ile vilayet telgraf müfettişi Rahmi Efendi uhdesinde bulunmaktaydı¹³⁴. Selanik

¹²⁹ Yıldırım, *a.g.m.*, s. 217-234.

¹³⁰ *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umumiye*, Def'a 4, (H. 1319-1902), s. 608.

¹³¹ *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umumiye*, Def'a 4, (H. 1319-1902), s.752.

¹³² *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umumiye*, Def'a 6, (H. 1321-1904), s. 292.

¹³³ *Bağdad Vilâyeti Salnâmesi*, (H. 1320-1903), s. 98.

¹³⁴ *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umumiye*, Def'a 4, (H. 1319-1902), s. 809.

Hamidiye Sanayi Mektebi'nde ise, mektebin 1891 senesinde yeniden tanzim edilmesi esnasında bir komisyon oluşturulmuş başkanlığına da Selanik Defterdarı Mustafa Nail Efendi getirilmişti. Mektebin genel idaresi ile eğitimin ıslahı bu komisyona devredilmişti. Mustafa Nail Efendi'den sonra komisyon başkanlığı görevi Kemal Bey'e tevdi edilmiş, Hulusi Bey, Hıfzı Bey, Reşid Bey, İbrahim Efendi, Hakkı Bey, İsmail Efendi ve Hakkı Bey isimdeki yedi kişide azalık görevlerini üstlenmişti¹³⁵.

Mekteplerin içerisinde bulunduğu duruma göre mektep komisyonlardaki görevli sayısı da değişiklik gösterebiliyordu. Fahri müdürlüğü Mehmed Hilmi Efendi tarafından yerine getirilen Bursa İslahhânesi¹³⁶, ülke genelinde bulunan diğer Sanayi Mekteplerine nazaran daha muntazam bir işleyişe sahip olduğundan komisyon üyelerinin sayısı da diğer Sanayi Mektepleri'nin fahri komisyon üye sayısından daha azdı. Mektep komisyonunun 1894 ve 1895 senelerindeki mevcut üye sayısı bir reis ve üç azadan oluşmaktaydı¹³⁷.

Tablo 2.2. 1894 ve 1895 tarihli Hüdâvendigâr salnâmelerine göre ıslahhâne komisyonu üyeleri

1894 Komisyon Heyeti		1895 Komisyon Heyeti	
Reis	Osman Nihad Bey	Reis	Abdurrahman Efendi
Aza	Abdurrahim Efendi	Aza	Hacı Said Efendi
Aza	Hacı Said Efendi	Aza	Debbağ Mehmed Efendi
Aza	Hamdi Efendi	Aza	Hacı Reşad Efendi

Mektepler için oluşturulan fahri komisyonların çalışmaları olumlu neticeler vermiştir. 1893 senesinde yeniden açılışı yapılan Kastamonu Sanayi Mektebi'nin iyi bir şekilde idare edilmesinin yanı sıra mektebin düzen, nizam ve gelişiminin sağlanması için oluşturulan fahri komisyon 1892 senesinde 7 talebesi bulunan mektebin talebe sayısını bir sene içerisinde 36 talebeye kadar çıkarmıştır. Mektebin senelik gelirin 34.000 kuruş olduğu dönemde 7 talebenin ihtiyacı karşılanırken, komisyon teşkilinden sonra 36 talebenin ihtiyaçlarının tamamı yine aynı miktardaki gelire sağlanmıştır. Tüm bu faydalı çalışmalar doğrultusunda Sanayi Mektebi'nin komisyona devredilmesi, komisyonun ise hükümet görevlileri ile koruyucu ahaliden

¹³⁵ *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umumiye*, Def'a 4, (H. 1319-1902), s. 619-622.

¹³⁶ Yıldırım, *a.g.m.*, s. 217-234.

¹³⁷ *Hüdâvendigâr Vilâyeti Salnâmesi*, (H. 1311-1894), s. 121; *Hüdâvendigâr Vilâyeti Salnâmesi*, (H. 1312-1895), s. 124-125.

oluşması ve vilayete karşı sorumlu olması istenilmiştir¹³⁸. Mektepte daha önce mevcut olan marangozculuk, kunduracılık ve müzikacılık sanatları ıslah edilmiş ve bunlara ilaveten bir de dokumacılık kısmı tesis edilerek mektep binası ve idaresi mükemmel bir hale getirilmiştir¹³⁹. Öyle ki bu gelişmeler doğrultusunda Mektep Komisyon Heyeti'nin Sadaretçe taltif edilmesi dahi istenilmiştir¹⁴⁰.

Mektepler için önemli bir yere sahip olan komisyonlar, mekteplerin idaresine yönelik talimatlarda da yer almaya başlamıştır. Üsküb Hamidiye Sanayi Mektebi'nin idaresi için hazırlanan talimatnâmede bu hususa rastlamak mümkündür. Talimatnamenin birinci maddesinde, mektebin idaresinin vilayetten belirlenen kişilerden oluşan komisyon heyetinin uhdesinde olduğu belirtilmiştir. İkinci maddede, komisyonun bir başkan ve yedi azadan oluşacağı ve hepsinin fahri olacağı hususu yer alır. Komisyon heyetinin görev ve yetkilerinin neler olduğu hususu ise üçüncü maddede belirtilmiştir. Bu maddeye göre; komisyon heyeti mektebin genel müdürü mahiyetinde olup; mektebe öğrenci kabulü, mektebe devamı uygun olmayan öğrencilerin mektepten atılmaları, mektebin gelir giderlerin kontrol edilmesi, mektep için gerekli olan meblağın tedariki, mektebin düzeni ve ilerleyişinin sağlanması, mektebin, matbaanın, gazhanenin ve sonradan tesis olunacak yahut tedarik edilecek emlak ve akarın müdür veya memurlarıyla hademesinin azil ve tayini, mektebe mahsus varidatı tahsil etmek, mektebin emlak ve akarını idare etmek, icara vermek, mektep namına sözleşmeler ve mukaveleler akdetmek, davacı sıfatıyla mektebin hukuku işlerini yerine getirmek, davalarda vekil tayin ya da azletmek yani mektebin her türlü işini yerine getirmek ve idare etmekle görevlidir¹⁴¹. Üsküb Hamidiye Sanayi Mektebi talimatnâmesinde yer alan bu görev kıstaslarını diğer Sanayi Mektepleri fahri komisyonlarının uygulamalarında da görmek mümkündür.

Fahri komisyonlarca Sanayi Mektepleri adına yapılan bazı uygulamalar yukarıda belirttiğimiz görevleri destekler niteliktedir. İzmir Hamidiye Sanayi Mektebinin akaratından olan Balçova ılıcasının binaları ve müştemilat-ı sairesi ile birlikte 1899 senesi için bir yazlığına kiraya verilmesi kararlaştırılmış, kiralamak

¹³⁸ BOA., *DH.MKT.* 25/10 (13 L 1310-30 Nisan 1893).

¹³⁹ BOA., *Y.PRK.UM.* 48-117-1 (25 B 1317-16 Teşrin-i sâni 1316-29 Kasım 1899).

¹⁴⁰ BOA., *Y.PRK.UM.* 48-117-2 (27 B 1317-19 Teşrin-i sâni 1316-01 Aralık 1899).

¹⁴¹ *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umumiye*, Def'a 4, (H. 1319-1902), s.777-778.

isteyenlerin fiyatı öğrenmek ve pazarlığa girişmek için Mektep Komisyonu'na müracaat etmeleri istenmiştir¹⁴².

Mekteplerin gelir-gider işleri ile doğrudan ilgilenen fahri komisyonlar bu hususlarda çalışmalarda ve taleplerde bulunmuştur. Bursa Sanayi Mektebi için gerekli alet ve edavatın düzenli bir şekilde alınabilmesi için mektep yararına yirmi beş sene müddetli bir piyango tertibine girilmiş, piyango mukavelenamesinin düzenlenmesinde mektep komisyonu da yer almıştır¹⁴³. Trabzon şehrinin etrafındaki harabe surların yıkılarak arsası ve işe yarar taşlarının satılmak suretiyle elde edilecek gelirin Trabzon Sanayi Mektebi adına Mektep Komisyonu'na verilmesi istenilmiştir¹⁴⁴.

Fahri Komisyonlar belli bir süre içerisinde, mekteple ilgili kararlar almak veya uygulamak gayesiyle toplanmaktaydı. Söz gelimi İzmir Hamidiye Sanayi Mektebi komisyon heyeti Cumartesi günleri toplantı icra etmekteydi. Toplantı da teftiş edilen mektepte göze çarpan eksiklikler değerlendirildi. Mesela, yapılan bir teftişte talebelerin yemekleriyle ilgili sıkıntılar tespit edilmiş, yemekleri daha lezzetli olması hususunda mektep müdürü Ahmed Bey'in ikaz edilmesi kararlaştırılmıştı¹⁴⁵.

Kosova Sanayi Mektebinin teftişinden sonra oluşturulması istenilen Mektep Komisyonu'nun haftada iki defa toplanması öngörülmüştü. Üsküb Hamidiye Sanayi Mektebi'ne ait talimatın altıncı maddesinde ise komisyon heyeti haftada en az bir defa başkanın daveti ile toplanarak mektebe ilişkin değerlendirmeleri yapmak ve gerekli kayıtları deftere geçmekle vazifeliydi. Ancak Mektep Komisyonu yeterli sayı ile toplantıyı icra edemezse karar alma yetkisine de sahip değildi. Alınacak kararda komisyon üyeleri arasında uyuşmazlık ortaya çıkarsa komisyon reisinin bulunduğu tarafın kararı geçerli sayılacaktı. Başkanın yokluğunda ise toplantıya azadan en kıdemlisi vekâlet ederdi¹⁴⁶.

2.3.Sanayi Mekteplerinin Dâhili İdareleri

Islahhânelerin açıldıkları andan itibaren sürekli gelişme göstermeleri ve amaçları doğrultusunda olumlu sonuçlar ortaya koymaları idari yapılarının daha titiz bir şekilde ele alınmasını gerektirmiştir. Öksüz, yetim ve kimsesiz çocukların

¹⁴² *İzmir*, Üçüncü Sene, (1 ZA 1316-13 Mart 1899), s. 3.

¹⁴³ BOA., *Y.MTV.* 227/146 (26 Z 1319-5 Nisan 1902).

¹⁴⁴ BOA., *DH.MKT.* 2793/44 (21 RA 1327-31 Mart 1325-12 Nisan 1909).

¹⁴⁵ *Asr*, Birinci Sene, (5 R 1313-25 Eylül 1895), s. 2.

¹⁴⁶ *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umumiye*, Def'a 4, (H. 1319-1902), s.777-778.

sığınacağı bir yuva ve meslek edinecekleri bir atölye görevi üstlenmeleri idarelerinin üzerinde hassasiyetle durulmasının bir başka nedeni olmuştur. Mezun olacak talebelerin hem insani vasıflarla hem de Osmanlı ülkesine hizmet edebilecek derecede yeterli mesleki bilgilerle donatılmış olması gerekiyordu. Bu beklentiler ise ancak iyi bir idare sayesinde gerçekleştirilebilirdi.

Vilayetlerde bulunan ıslahhânelerin idari kadrosu okulun bulunduğu Meclis-i Vilayetler'de oluşturulan komisyonların hazırladığı geçici talimat ve yönetmeliklere göre düzenlenmiştir¹⁴⁷. Bu nedenle farklı idari yönetimler ve uygulamalara rastlamak mümkündür. Islahhânelerin kuruluşunda önemli bir yeri olan Midhat Paşa tarafından Tuna vilayetinde açılan ıslahhânelere Niş Islahhânesi'nin idari işlerinin yürütülmesi için iki müdür ve bir de kâtip görevlendirilmişti¹⁴⁸. Tuna vilayetinde bulunan bir başka ıslahhâne olan Rusçuk Islahhânesi'nde ise bunlara ek olarak bir de sandık emini görev ifa etmekteydi¹⁴⁹.

Islahhânelerin sayılarının artması, genel ve iç idarelerinde farklı uygulamaların bulunması belli bir nizama kavuşturulmalarını gerekli kıldığından Midhat Paşa tarafından Islahhânelere Dâir Nizamnâme hazırlanmıştır. Hazırlanan bu nizamnâmede ıslahhanelerin iç idareleri iki kısma ayrılmıştır. İdarenin birinci kısmını çocukların ve talebelerin idaresi, terbiyesi, beslenme ve giyim ihtiyaçları ve bu ihtiyaçların karşılanması için gerekli meblağın sağlanması oluştururken ikinci kısmını ise imalat işleri ile hesapların düzenlenmesi oluşturmaktaydı. Bu iki idarenin işleyişinin kontrolü ise bir müdüre tevdi edilmiştir. Islahhâne müdürü yanında rutin işleri yürütmekle sorumlu bir zabıta müdürünün yanı sıra sanayi işlerini idare eden ve hesap kitap işlemlerini yerine getiren imalat müdürü de bulunmaktaydı. Her iki idarenin yardımcı pozisyonunda birer başkâtip ile bir de maiyyet kâtibi görev almıştır¹⁵⁰.

Kendine has bir nizamnâmesi olmayan ıslahhaneler ve daha sonraki isimleriyle sanayi mektepleri Islahhânelere Dair Nizamnâme'ye göre faaliyetlerini devam ettirdiğinden bu mekteplerin idare kısımlarını incelemek gerekmektedir. Islahhânelerin idarelerinde görev alan memurlardan zabıta müdürü ve kâtibi ile vekilharç ıslahhânelerin ihtiyaçlarının idaresinden, talebelerin mektepteki

¹⁴⁷ Öztürk, *a.g.m.*, s. 432-433.

¹⁴⁸ Yıldırım, *a.g.t.*, s. 183.

¹⁴⁹ Öztürk, *a.g.m.*, s. 433.

¹⁵⁰ Madde 12, *Düstür*, Birinci Tertip, C. II, s. 280-281.

düzenlerinden ve terbiyelerinden mesuldü. Hocalar, talebelerin eğitim ve öğretimlerinden, ustalar san'at öğrenmelerinden, imalat müdürü ve kâtibî ise bunların hepsinden sorumluydu¹⁵¹.

Nizamnâmede görevli memurların mesailerî, müdürün yokluğunda yerine kimin vekâlet edeceği ve nöbet sisteminin ne şekilde uygulanacağı hususları açıkça yer almıştır. Görevli memurlar sürekli işlerinin başında bulunacak, müdürün olmadığı zamanlarda yerine kâtipler vekâlet edecek ve idare memurları ise geceleri sırayla nöbetçi kalacaklardı. Tüm bu iç işleyiş ise merkez vilayette bulunan aynı zamanda şirket ve matbaanın da idari işlerini yerine getiren bir nazır, bir nazır muavini, bir kâtip ve sandık eminden oluşan heyetin kontrolü altında bulunacaktı. Bu heyet aynı zamanda mekteplerde görevlendirilecek memurların seçimini ve tayinini işlerinde de yetkiliydi¹⁵².

İdare heyetlerinde yer alan görevlilerin kadroları ve bu kadrolara atanan memurların vazifeleri Islahhânelere Dâir Nizamnâme'de yer almış ancak farklı vilayetlerde bulunan ıslahhânelerin tamamında birebir uygulama imkânı bulamamıştır. İdare heyetinde yer alan görevlilerin sayılarında değişiklikler olduğu gibi kadrolarında dahi değişiklikler söz konusudur. Mesela 1871 senesi Kastamonu Yıllığı verilerine göre Islahhâne İdaresi'nde Müdür olarak Hafız Hasan Efendi'nin, kâtip olarak Abdi Bey'in ve sandık emini olarak da eşraftan Şakir Efendi'nin görev yaptığı, bunların dışında herhangi bir idare görevlisinin olmadığı anlaşılıyor¹⁵³. Nizamnâme ile işleyiş arasında oluşan bu farkın okulların kapasitesi ile doğrudan ilgili olması da muhtemeldir. Kastamonu Sanayi Mektebi'nin 1870-1871 senesinde marangozhane bölümünde 7, terzilik bölümünde 25, terzi makineciliği bölümünde 3, kunduracılık bölümünde 23 ve matbaada 6 olmak üzere toplam 64 talebesi bulunmaktaydı¹⁵⁴. Oysa 1867 senesinde Tuna vilayetinde bulunan üç ıslahhanenin toplam öğrenci sayısı 500'ün üzerindeydi¹⁵⁵. Yine Kastamonu Islahhânesinin 1876 ve 1878 senelerinde idare heyeti bir müdür, bir kâtip ve bir bevîb¹⁵⁶ kadrosundan oluşmaktaydı¹⁵⁷. Diyarbakır Islahhânesi'nin 1876 senesi idare heyeti ise müdür ve

¹⁵¹ Madde 13, *Düstür*, Birinci Tertip, C. II, s.281.

¹⁵² Madde 14-15, *Düstür*, Birinci Tertip, C. II, s.281.

¹⁵³ *Kastamonu Vilâyeti Salnâmesi*, Def'a 1, (H. 1286-1870), s.55.

¹⁵⁴ *Kastamonu Vilâyeti Salnâmesi*, Def'a 1, (H. 1286-1870), s.55.

¹⁵⁵ Öztürk, *a.g.m.*, s. 435.

¹⁵⁶ Kapıcı, çocukları evlerine getirip götürken okul hademesi, Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 93.

¹⁵⁷ *Kastamonu Vilâyeti Salnâmesi*, (H. 1292-1876),s. 81; *Kastamonu Vilâyeti Salnâmesi*,(H. 1294-1878), s.85.

imalat müdürlüğü aynı kişinin uhdesinde olmak üzere bir başkâtip ve bir kâtipten ibaretti¹⁵⁸. Şam'da bulunan Şam-ı Şerif Islahhânesi'nin 1880 senesi idare heyetinde görevli bir müdür olmayıp idaresi kâtip Hamid Vehbi Efendi, vekilharç Süleyman Ağa, debboy ve anbar memuru Ali Rıza Efendi ile bevâb Server Ağa tarafından yerine getirilmekteydi¹⁵⁹. Şam Sanayi Mektebi'nin 1883 senesindeki idare heyeti bir nazır tarafından kontrol edilirken bir idare müdürü görevlendirilmiş ve beraberinde dâhiliye memuru, kâtip ve debboy memuru idare heyetine yardımcı olmuştur¹⁶⁰.

Sanayi Mektepleri'nin gelişmesi ve idarelerinin sağlanması açısından müdür atamaları yoluna da gidilmiştir. Bursa Hamidiye Sanayi Mektebi'nin 1900 senesinde boş olan müdürlük kadrosuna Trablusgarp Fırka-i Askeriyeye mensup olup boşta olan Kaimakam Mehmed Efendi tayin edilmiştir. Tayin edilmişindeki amaç ise mektebi düzene sokmak ve gelişimini sağlamak olarak bildirilmiştir¹⁶¹.

1902 senesinde Kosova Hamidiye Sanayi Mektebi'nde Halil Efendi müdür, Hacı Hasan Efendi dâhiliye memuru, İsmail Bey hesap ve satın alma memuru, Hasan Efendi debboy ve anbar memuru, Raşid Efendi sandık emini, Abdullah Efendi tahsil memuru ve Mehmed Efendi mubassır görevlerini yerine getirirken¹⁶² Selanik Hamidiye Sanayi Mektebin'de ise İsmail Hakkı Efendi müdür, Hafız Mustafa Efendi mal memuru, Hasan Ziya Efendi kâtip ve sandık emini, Ali efendi birinci mubassır, Abdurrahman Efendi ikinci mubassır ve Rıza Efendi'de vekilharç olarak görev yapmaktaydı¹⁶³. 1904 senesi Haleb Sanayi Mektebi ile Selanik Hamidiye Sanayi Mektebi idare heyeti aşağıdaki şekildedir.

Tablo 2.3.1904 senesi Haleb Sanayi Mektebi ile Selanik Hamidiye Sanayi Mektebi İdare Heyeti

Haleb Sanayi Mektebi	Selanik Hamidiye Sanayi Mektebi
Müdür Kamil Efendi	Müdür Abdullah Efendi
Muhasebe Kâtibi Masbah Efendi	Mal memuru Bekir Sıtkı Efendi
Debboy ve anbar memuru İbrahim Efendi	Kâtip ve sandık emini Hasan Ziya Efendi
Mubassır-ı evvel Sırrı Efendi	Tahsildâr Ali Efendi
Debboy memuru muavini Mehmed Said Efendi	Mubassır-ı evvel Abdurrahman Efendi
	Mubassır-ı sâni Hasan Efendi
	Vekilharç Rıza Efendi

¹⁵⁸ Yıldız, a.g.m., s. 194.

¹⁵⁹ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, Def'a 12, (H.1297-1880), s. 262.

¹⁶⁰ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, Def'a 15, (H.1300-1883), s. 102.

¹⁶¹ BOA., DH.MKT. 2441/14 (27 Ş 1318-20 Aralık 1900).

¹⁶² Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umumiye, Def'a 4, (H. 1319-1902), s.811.

¹⁶³ Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umumiye, Def'a 4, (H. 1319-1902), s. 622.

Bağdad Islahhânesi'nde 1882 senesinde idaresine bir müdür, bir kâtip bir anbar memuru ve vekilharç ve bir de dâhiliye zâbıtı bulunmaktaydı¹⁶⁴. 1883 ve 1894 senelerinde mektebin müdürlüğünü Mehmed Zihni Efendi, anbar memurluğu ve sandık eminiğini Salih Efendi, dâhiliye zabıtlığı görevini ise Halil Ağa üstlenmiştir¹⁶⁵. Mektebin gelişmesine ve ihtiyaçlarına paralel olarak 1902 ve 1903 yıllarında ise daha gelişmiş bir idari yapı söz konusuydu¹⁶⁶.

Tablo 2.4. Bağdâd Islahhânesi'nin 1902 ve 1904 Seneleri İdare Heyeti

1902 Senesi İdare Heyeti					
Me'muriyet	Esâmı	Rütbe	Tarihi	Osmâni	Mecidi
Müdür	Mehmed Emin Efendi	Müderriş	-	-	-
Katib	Abdurrahman Efendi	“	-	-	-
Dâhiliye zâbıtı ve anbar me'muru	Halil Ağa	“	-	-	-
Vekil-i harc ve sandık emini	Salih Efendi	“	-	-	-
Katib refik-i evveli	Ali Efendi	“	-	-	-
Katib refik-i sânisı	Seyfeddin Efendi	“	-	-	-
Dâhiliye zâbıtı mu'avini	Hasan Ağa	“	-	-	-
1904 Senesi İdare Heyeti					
Ma'muriyet	Esâmı	Rütbe	Tarihi	Osmâni	Mecidi
Müdür	Mehmed Emin Efendi	Müderriş	-	-	-
Katib	Abdurrahman Efendi	“	-	-	-
Dâhiliye Zabıtı ve anbar memuru	Halil Ağa	“	-	-	-
Vekil-i harc ve sandık emini	Salih Efendi	“	-	-	-
Katib refik-i evveli	Ali Efendi	“	-	-	-
Katib refik-i sânisı	Seyfeddin Efendi	“	-	-	-
Dâhiliye me'muru	Salih Efendi	“	-	-	-

Aynı yıl Trablusgarp'ta eğitim-öğretim faaliyetlerine devam eden Trablusgarp Hamidiye Sanayi Mektebi'nin heyet-i idaresinde müdür, dâhiliye

¹⁶⁴ *Bağdad Vilâyeti Salnâmesi*, Def'a 2, (H. 1299-1882), s. 63.

¹⁶⁵ *Bağdad Vilâyeti Salnâmesi*, Def'a 4, (H. 1300-1883), s.114; *Bağdad Vilâyeti Salnâmesi*, (H. 1314-1894), s.114.

¹⁶⁶ *Bağdad Vilâyeti Salnâmesi*, Def'a 2, (H. 1319-1902), s.98; *Bağdad Vilâyeti Salnâmesi*, Def'a 2, (H. 1321-1904), s. 411.

müdürü, kâtip ve anbar memuru olmak üzere dört idareci mevcuttu¹⁶⁷. Anadolu'da bulunan Sivas Hamidiye Sanayi Mektebi'nin 1908 senesi idare heyeti ise birer müdür, müdür muavini, sandık emini ve iki mubassırdan teşkil edilmişti¹⁶⁸.

Kuruldukları bölgeler itibariyle yakınlıkları söz konusu olan sanayi mekteplerinin idare heyetleri birbirine benzer nitelikte bir örgütlenmeye sahiptiler. Yemen vilayetinde bulunan Sana ve Hudeyde Sanayi Mekteplerinin idari kadroları bu şekilde yapılmış sanayi mekteplerindendi. Mesela Sana Sanayi Mektebi'nin 1902 senesi idare heyeti bir müdür, bir kâtip ve bir vekil-i harcdan oluşurken aynı yıl Hudeyde Sanayi Mektebi idare heyeti de bir müdür, bir kâtip ve vekil-harc ile anbar memurluğunu birlikte yürüten bir görevliden oluşmuştur¹⁶⁹. 1904 senesinde de her iki mektebin idare heyetinde aynı kadro üzerinden memurlar görevlendirilmiştir¹⁷⁰.

Özellikle idare heyetinde görevli müdürler mektepler için büyük önem arz etmekteydi. Müdür işleyişin tamamından sorumlu olduğundan gelişimin de öncüsüydü. Müdürlük kadrosu boş olan Sanayi Mektepleri için müdür tayin edilmesine ilişkin talepler söz konusuydu. Örneğin Adana Hamidiye Sanayi Mektebi'nin gelişmesi için lisan ve makine fennine haiz ve masrafları mektep tarafından karşılanmak üzere bir müdür görevlendirilmesi istenilmiştir¹⁷¹. Bu talep neticesinde de Nasri Efendi Adana Hamidiye Sanayi Mektebine müdür olarak tayin edilmiştir¹⁷².

Sanayi Mekteplerinin bir nebze daha gelişmesine olanak sağlamak için yurt dışında sanayi mektebine benzer mekteplerde eğitim görmüş kimselerin müdür olarak görevlendirilmesi yoluna da gidilmiştir. Bursa Hamidiye Sanayi Mektebi'nin intizam ve düzenin ancak yurt dışında sanayi mektebine benzer bir mektepte eğitim görmüş bir kişinin bilgi ve hizmetine müracaat edildiği takdirde sağlanabileceği bu yüzden hatırı sayılır bir sanayi mektebinde hizmet etmiş birinin Avrupa'dan getirilmesi istenilmiş talep doğrultusunda istenilen özelliklere sahip bir kişi mektebe müdür muavini olarak görevlendirilmiştir¹⁷³.

¹⁶⁷ *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umumiye*, Def'a 6, (H. 1321-1904), s. 694.

¹⁶⁸ *Sivas Vilâyeti Salnâmesi*, (H. 1325-1908), s. 60.

¹⁶⁹ *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umumiye*, Def'a 4, (H. 1319-1902), s. 747-748.

¹⁷⁰ *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umumiye*, Def'a 6, (H. 1321-1904), s.710-711.

¹⁷¹ BOA., *BEO*. 2928/219547 (27 Ş 1324-16 Ekim 1906).

¹⁷² BOA., *BEO* 2966/222428 (7 Z 1324-22 Ocak 1907).

¹⁷³ BOA., *BEO* 3185/238805-1/2 (10 L 1325-29 Teşrin-i evvel 1323-16 Kasım 1907).

Islahhânelere Dâir Nizamnâme'ye göre işleyişini sürdüren sanayi mekteplerinin idari işleyişleri bu şekildeydi. Kendilerine özgü nizamnâmeleri ya da talimatnameleri olan sanayi mekteplerinin iç işleyişinin ne şekilde cereyan ettiğini de incelememiz gerekmektedir.

Beyrut'ta açılmış olan Beyrut Sanayi Mektebi'nin Nizamnâmesinde idare heyeti ile ilgili ayrıntılı bir bilgiye ulaşmak mümkün olmayıp yalnızca görevlileri hakkında bilgiye ulaşmak mümkündür. Nizamnâmede mektebin zikir ve inas olmak üzere iki şubeye ayrıldığı her şubenin bir nâzırı olduğu ve mektebin genel idaresinin bir müdür ve bir müdür yardımcısına tevdi edildiği yer almaktadır¹⁷⁴.

Kastamonu Sanayi Mektebi nizamnâmesinin ikinci maddesinde mektebin bir müdürü, kâtiplik vazifesini yerine getirecek bir ikinci müdürü, bir başmubassır ile yeteri kadar da mubassırının bulunacağı yer almaktadır. Müdürün görevleri zikir ve inas kısımlarının genel idaresi ile mektebin gelirleri, mektep için gerekli malzemelerin satın alınması ve sene sonlarındaki hesap işlerinden ibaretti. İkinci müdür ise müdüre yardımcı olmak ve yokluğunda onun yerine vekâlet etmekle görevli olup ayrıca hesap işleri esnasında müdürle birlikte bulunmak zorundaydı. Bunların yanı sıra talebenin ödüllendirilmesi, cezalandırılması, giyim kuşamları, yeme içmeleri ve eğitim ve öğretimlerinin de yer aldığı dâhili işlerden mesuldü. Mubassırlar talebenin hal ve hareketlerinin edep ve terbiyeye uygun bir şekilde sergilemelerinden sorumlu olup ayrıca müdüriyetten alacakları talimatları uygulamakla görevliydi. Mubassırlardan biri her hafta Perşembe gecesini talebeler için temiz çamaşır çıkartıp talebelere mahsus torbalara koyup, talebeler yatakhanelere çıkmadan önce yatakhaneye bırakacak ertesi gün temiz çamaşır yerine bırakılan kirli çamaşırını toplayıp saymak sureti ile yıkanmak üzere çamaşırıya verecekti. Kirli çamaşırın sayılarını kaydettiği pusulayı da imzalayarak müdüriyete teslim edecekti. Talebeler her yerde beraber bulundurulacak, bir hasar meydana geldiğinde mubassır kimin yaptığını ortaya çıkaramazsa kendisine ödettirilecekti¹⁷⁵.

Üsküb Hamidiye Sanayi Mektebi'nin Suret-i İdaresi'ne Ait Talimatta, mektebin idare heyetinin kimlerden oluşacağı, görev ve sorumluluklarının neler olacağı hususları ayrıntılı olarak yer almıştır. Buna göre, mektebin bir müdürü,

¹⁷⁴ *Umur-ı Nafia ve Ziraat Mecmuası*, Numara 1, (1 C 1309-2 Ocak 1892), s. 343.

¹⁷⁵ *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umumiye*, Def'a 4, (H. 1319-1902), s. 736-738.

muavin görevinde bir dâhiliye memuru, bir sandık emini kâtibi, bir mübayaat-imalat müdürü ile lüzum görülür ve ödeme yapacak gelir olursa yeteri kadar da mubassırı olacaktır. Mektebin idare heyeti müdürün başkanlığında dâhiliye memuru, sandık emini kâtibi ve mübayaat-imalat memurundan oluşacak heyet komisyonun şubesi gibi olacaktır. Müdür, dâhiliye memuru, mübayaat-imalat memuru ve kâtip seçimleri komisyona ait olup atamaları ise vilayetçe yapılacaktır. Diğer idarecilerin seçimlerini ise idare heyeti yapacak ancak atamalarını komisyon gerçekleştirecekti. Müdür mektepte olmayacağı zamanlar için mektep içerisinden ya da vilayetteki birini vekil tayin edebilecekti. Ancak müdürün vekil tayin ettiği kişinin komisyonun onayını alması şart kılınmıştı. Heyette yer alan dâhiliye memuru; talebenin hal ve hareketlerinden, temizliklerinden, mektepte bulunan eşyaların muhafazasından sorumlu olup aynı zamanda müdürün tevdi edeceği işleri de yerine getirecekti. Mübayaat-imalat müdürünün ise sanayi odalarındaki eşyaların korunması, imalatın devamlılığının sağlanması, imalata ait defterlerin muntazaman bir şekilde tutulması gibi görevlerinin yanısıra mektep için gerekli satın alma işlemlerini yapma ve inşaat işlerine nezaret etme görevleri de vardı. İdare heyetindeki bir diğer görevli olan sandık emini kâtibi mektebin genel hesap işlerini yerine getirmekten, sandık muamelesini idare etmekten, evrak ve defterleri muhafaza etmekten mesuldü. İdare heyetinin başkanlığını yerine getiren müdür tüm memurların amiri olup, mektebin tüm işleri ile talebenin talim ve terbiyesinden sorumlu olacak yapacağı teftişler neticesinde elde ettiği verilerin icap edenlerini komisyona bildirecekti. Ayrıca idare heyetinin tamamı sırayla geceleri mektepte nöbetçi kalacak ve mektebin geceleyin tüm sorumluluğu kendisinde olacaktır¹⁷⁶.

Gerek Islahhânelere Dâir Nizamnâme çerçevesinde ve gerekse kendilerine özgü talimatlar doğrultusunda örgütlenen iç idarelerin amacı mevcut talebelere daha iyi şartlarda eğitim olanakları sunmaktır. İyi örgütlenen bir idari yapı, mektebin gelir-gider dengesini kontrol ederek talebelerin hem yaşam standartlarını yükseltecek hem de ilmi ve tatbiki eğitimlerini en üst derecede almalarını sağlayabilecekti. Bu durum çoğu sefil bir hayat sürmeye namzet olan çocukların topluma kazandırmasının ve aldıkları teknik eğitim-öğretim sayesinde ülke sanayiine bir nebze de olsa destek olmalarının önünü açacaktı.

¹⁷⁶ *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umumiye*, Def'a 4, (H. 1319-1902), s. 789-792.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

II. ABDULHAMİD DEVRİ VİLAYET SANAYİ MEKTEPLERİNİN İKTİSADİ VAZİYETLERİ

3.1.Mekteplerin Gelir Kaynakları

Ülke ekonomisinin buhranlı bir döneminde ortaya çıkan ve varlıklarını sürdürme çabası içerisinde olan ıslahhâneler ile sanayi mekteplerinin en temel sorunu maddi kaynaklarının yeterli seviyede olmamasıydı. Tesis edildikleri bölgelerdeki hayırsever ahalinin yardımları ve devlet adamlarının bireysel çabaları ile elde ettiği kaynaklarla ayakta kalma mücadelesi veren bazen de sırf kaynak yetersizliği nedeniyle kapanmak zorunda kalan bu mekteplerin ekonomik sıkıntılarına dönem boyunca kalıcı bir çare bulunamamıştır.

Eğitim gören öğrencilerin daimi ihtiyaçlarının karşılanması, eğitim-öğretim için gerekli materyallerin alınması, hocaların ve müstahdemlerin maaşlarının ödenmesi için belli bir irada ihtiyaçları vardı. Öğrencileri yatılı ya da gündüzlü olarak eğitim gören mekteplerin gelirlerinin de bu duruma uygunluk göstermesi gerekmektedir. Özellikle yatılı eğitim-öğretim veren mekteplerin kesintisiz bir gelirleri olmalıydı.

Mekteplerin en önemli gelir kaynakları Vilayet Matbaaları gelirlerinden mektebe aktarılan meblağlar, hayırsever ahali tarafından mektep adına bağışlanan konak, dükkân, han, otel ve tarla gibi taşınmazların kira gelirleri, mektepler adına tertip edilen piyango çekilişlerinden elde edilen gelirler, hayvan, ticari emtia, yakacak, yük ve yolcu arabalarından vilayetçe alınan tezkerelerden elde edilen gelirlerden mektep bütçesine aktarılan meblağlar oluşturmaktaydı. Bunların yanı sıra mektepler tarafından düzenlenen sergilerde talebelerin imal ettikleri eşyaların satışından elde edilen gelirler ve belediyelerin gelirlerinin belirli bir yüzdesi de mekteplerin gelirleri arasında zikredilmektedir.

3.1.1.Matbaa Gelirleri

Vilayet Sanayi Mektepleri ile iç içe olan Vilayet Matbaaları, bu mekteplerin ayakta kalması ve faaliyetlerine devam edebilmesi açısından önemli bir yere sahipti. Öyle ki mekteplerde mürettiblik ve mücellitlik san'atlarında talim gören talebeler bir

nevi stajer gibi matbaalarda çalıştırılırdı. Böylece talebeler edinmek istedikleri bu mesleklerde kendilerini yetiştirme imkânı buldukları gibi matbaalar okul için de bir uygulama alanı olurdu¹⁷⁷. Matbaaların mektepler için bir diğer önemi de gelirlerinin belli bir kısmının mekteplere aktarılmasıydı. Aktarılan bu gelirler “*hiref ve sanayinin geliştirilmesi, öksüz ve yetimlerin talim ve terbiyeleri*” içindi¹⁷⁸. Böyle bir amaç için kullanılacak olan Vilayet Matbaalarından sağlanan varidat mektepler için çok büyük bir öneme sahip olduğundan idare heyeti ve vilayet valileri bu husus üzerinde gayet titiz bir tutum sergilemişlerdir.

Mekteplerin masraflarının büyük bir kısmı, Vilayet Matbaalarının gelirlerinden bir kısmının mekteplere aktarılmasıyla karşılanırdı. Denetimi vilayetçe yapılan matbaanın kazancından, matbaanın sarf etmiş olduğu masraflar düşüldükten sonra kalan kısım mekteplere verilmekteydi. Örneğin İzmir Vilayet Matbaası’nda basılan Aydın Gazetesi’nin 1879 yılına ait tüm gelirleri Sanayi Mektebi’ne terk edilmişti¹⁷⁹.

Ankara’da tesis edilen ve açılışı yapılan Ankara Sanayi Mektebi’nin ihtiyacı için gerekli olan daimi masrafın yarısı Matbaa-i Vilayet gelirlerinden karşılanmaktaydı¹⁸⁰. Vilayet Matbaa gelirleri mekteplerin ihtiyaçlarının büyük bir kısmını karşılarken zaman zaman okulların vücuda getirilmesinde dahi rol oynamaktaydı. Adana Hamidiye Sanayi Mektebi’nin açılışı için gerekli meblağın büyük bir kısmı Vilayet Matbaası gelirinden sağlanmıştır. Mektebin masrafları için matbaa tarafından 60.000 kuruş okul için sarf edilmişti. Okulda bulunan 40 kadar çocuğun ihtiyaçları, müdür, muallim ve müstahdemlerin maaşları ile sanayi kısmında tatbik olunacak dersler için gerekli malzemelerin sağlanması için 50.000 kuruşa ihtiyaç duyulması, matbaa tarafından mektebe terk edilen 60.000 kuruşun ne derece önemli bir meblağ olduğunu ortaya koymaktadır¹⁸¹.

Mevcut kaynaklar bu şekilde değerlendirilirken aynı zamanda yeni kaynaklar ortaya çıkartılmaya da çalışılmıştır. Kosova vilayetinde inşa edilmekte olan Sanayi Mektebi’ne gelir sağlamak amacıyla Kosova Vilayet Matbaasında bir risale basılmasına ve risale satışından elde edilen gelirin yarısının da mektebe terk

¹⁷⁷ Koyuncu, *a.g.e.*, s. 71.

¹⁷⁸ BOA., *BEO*. 2488/186527 (7 Kanun-ı sâni 1320-20 Ocak 1906).

¹⁷⁹ Koyuncu, *a.g.e.*, s. 71.

¹⁸⁰ BOA., *İHUS*. 96/101 (28 M 1320-7 Mayıs 1902).

¹⁸¹ BOA., *ŞD*. 1351 (21 S 1320-30 Mayıs 1902).

edilmesine yönelik gayretler böyle bir çabanın eseridir. Basılması düşünülen bu risaleden elde edilecek gelirlerin önemli bir düzeye çıkartılabilmesi için de livâ ve kazalardaki bütün memurların mecburi olarak abone olmaları istenilmekteydi. Ayrıca mektep öğrencileri ile ahali ileri gelenlerinden ve Manastır, Selanik, İşkodra gibi civar vilayetlerden de arzu edenlerin abone olmalarına hususunda görüş geliştirilmişti¹⁸².

Mektepler için son derece hayati bir önem arz eden Vilayet Matbaa gelirleri Matbaa müdürleri ve Belediye Meclisleri tarafından alınan kararlar ile başka giderler için kullanılmaya çalışılmış ve bu kararlar şikâyete konu olmuştur. Kastamonu Sanayi Mektebi'ne vakf ve tahsis edilen Kastamonu Gazetesi'nin fazla hasılatının matbaa müdürü tarafından yapılacak başka işler için kaynak olarak kullandığı hususunda şikâyet söz konusu olmuştur¹⁸³. Yine Dâhiliye Nezâret-i Celilesi tarafından Adana Hamidiye Sanayi Mektebi'ne terkine karar verilen Vilayet Matbaası Hükümet Konağı'na nakledilerek hasılatından 1.500 kuruş mektupçuya, 500 kuruş mektep muavinine 300 kuruş Meclis-i İdare-i Vilayet başkâtibine ve 200 kuruşun da Mektubi Kalemi ketebesine verilmesi kararlaştırılmış ancak bu durumun uygun olamayacağı yalnızca matbaanın çıkardığı gazetenin tab' ve neşri ile matbaanın diğer işlerine bakmakla görevli olan mektupçuya 800 kuruş ve müstahdem ketebeğe de 300 kuruş verilmesinin uygun olacağı hususu Adana valisi tarafından Sadaret'e bildirilmiştir¹⁸⁴.

Vilayet Matbaaları tarafından çıkartılan gazeteler pul vergisine tabiydi. Alınan bu pul vergisi nedeni ile elde edilen gelir düşmekte ve mekteplerin hissesine düşen gelir de azalmaktaydı. Osmanlı başkentinde ise böyle bir durum söz konusu değildi. Vilayetlerde çıkan gazetelerden de pul vergisi alınmaması yönünde girişimlerde bulunulmuş ancak pul vergisinden elde edilen gelirler Duyûn-ı Umûmiye'ye ait varidattan olduğundan her hangi bir netice alınamamıştır¹⁸⁵.

Sanayi mekteplerinden bazılarının kendilerine özgü talimatnamelerinin olduğuna birinci bölümde değinmiştik. Bu talimatnâmelerde matbaa gelirlerinin bir kısmının mekteplere aktarılmasına dair maddelere tesadüf etmek de mümkündür. Örneğin Kastamonu Sanayi Mektebi Talimat-ı Dâhiliyesinin yirmi üçüncü

¹⁸² BOA., *TFR.I.KV. 633* (25 L 1320-25 Ocak 1903).

¹⁸³ BOA., *BEO 474/35482* (13 RA 1312-14 Eylül 1894).

¹⁸⁴ BOA., *BEO. 2488/186527* (7 Kanun-ı sâni 1320-20 Ocak 1905).

¹⁸⁵ BOA., *DH.MKT. 671/60* (23 ZA 1320-21 Şubat 1903).

maddesinde, mektep idaresinin vilayet matbaasının fazla gelirlerinden temin edildiği bildirilmektedir¹⁸⁶. Üsküb Hamidiye Sanayi Mektebi Talimatnâmesinde ise mektebin gelir kaynağının, matbaanın fazla geliri olduğuna yer verilmiştir¹⁸⁷.

Matbaalarda kullanılan alet ve edavatlarda meydana gelen arızaların bir an evvel giderilmesine çok dikkat edilirdi. Matbaanın faaliyet göstermediği her gün, kendisine fazla varidatından para sarf edilen kurumları da mağdur etmekteydi. Bu durumun önüne geçilebilmesi için bozulan aletlerin tamir edilmesine çalışılır sonuç alınmadığında da yenilerinin tedariki yoluna gidilirdi. Mesela, Konya vilâyet matbaası Hükümet Konağı içerisinde faaliyet gösterirken çıkan bir yangın neticesinde makine ve aletlerin birçoğu kullanılamaz hale gelmişti. Zarar gören ve bozulan bazı aletler matbaa çalışanlarının kendi gayretleri ile tamir edilmişti. Ancak zaman içerisinde bunlar dahi kullanılamaz hale gelmiş, Dersaâdet'ten getirtilen harfler de ezilip büzüldüğünden ihtiyacı karşılayamaz olmuştu. Matbaanın fazla varidatı hem Konya Sanayi Mektebi'ne hem de bazı Mekâtib-i İbtidai'ye sarf edildiğinden matbaa müdürü ve maarif muhasebe memuru olan Emin Efendi'nin makine, alet ve edavat ile gerekli olan harfleri satın almak üzere Dersaâdet'e gönderilmesi kararlaştırılmıştı¹⁸⁸.

Vilayet Matbaalarının kötü yönetilmesi, gazete abonmanlarının eskisi gibi mecbur tutulmaması gibi nedenlerle, gelirleri kendisine dahi yetmeyecek bir hale gelmiştir¹⁸⁹. Bu durum Sanayi Mekteplerini de olumsuz etkilemiş, gelir yetersizliği nedeniyle talebelerin zaruri ihtiyaçlarının karşılanmasında dahi güçlükler çekilmişti.

3.1.2.Kira Gelirleri

Mekteplerin bir diğer önemli gelir kaynağını ise kira gelirleri oluşturmaktaydı. Bu kaleme ait gelirler bazı otel, hane, dükkân, kaplıca, hamam ve tarla gibi taşınmazların kira gelirlerinden sağlanırdı. Kira getiren bu taşınmazlar genellikle mekteplerle aynı vilayetlerde bulunurdu. Ancak bazen istisnai durumlar da söz konusu olmuştur. Rusçuk Islahhânesi'nin Silistre'deki bir emlaktan elde ettiği kira geliri bu bağlamda örnek verilebilir¹⁹⁰.

¹⁸⁶ *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umumiye*, Def'a 4, (H. 1319-1902), s. 739.

¹⁸⁷ *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umumiye*, Def'a 4, (H. 1319-1902), s. 778.

¹⁸⁸ BOA., *MF. MKT. 590/26 I* (12 CA 1319-12 Ağustos 1317-25 Ağustos 1901).

¹⁸⁹ BOA., *DH.MKT. 2847/100* (28 CA 1327-7 Haziran 1909).

¹⁹⁰ Yıldırım, *a.g.t.*, s. 181.

Mesleki eğitim kurumları, belediyeler tarafından da doğrudan desteklenmişlerdir. Selanik Hamidiye Sanayi Mektebi'ne gelir sağlaması amacıyla Hamidiye Caddesi'nde bulunan bir arsa bura belediyesince mektebe terk edilmiş, hayırsever kişiler tarafından arsa üzerine sıralı binalar inşa ettirilmişti. Yine 1897 senesinde iki katlı bir mağazanın da yapımı tamamlanmıştı. Böylece hem yeni inşa edilen hem de eskiden var olan akaratlar mektebin önemli gelir kaynağı olmuştur¹⁹¹.

Devlet ricalinden olan bazı kimseler kendilerine ait taşınmazlarını, üzerinde hiçbir tasarrufu kalmayacak şekilde doğrudan mekteplere terk etmişlerdir. Bazen de ahaliden zengin bir kimse tarafından kendisine ait taşınmazı ve kira getirisini belli bir dönem mektebe tahsis etmekteydi. Örneğin II. Abdulhamid'in tahta çıkışının yirmi beşinci yıl dönümünde Cezayir Bahr-i Sefid valisi Ankara'da bulunan köşkünü Ankara Hamidiye Sanayi Mektebi'ne terk etmiştir¹⁹². Diyarbakır'ın Silvan kazası ümerasından olan Hatip Bey ise senelik yaklaşık 4.000 kuruş geliri olan Yolhan karyesindeki arazisini Diyarbakır Sanayi Mektebi'ne hediye etmiştir¹⁹³.

Kiraya verilecek olan taşınmazlar hakkında vilayetteki süreli yayınlarda ilan verilme yolu tercih edilirdi. Mesela, İzmir Hamidiye Sanayi Mektebi'ne gelir getiren Balçova'daki Hamidiye Ilıcaları'nın, tüm binası ve müştemilatı ile birlikte 1899 yazı için kiraya verileceği ilan edilerek kiralamak isteyenlerin hem fiyat almak hem de kiralamak istemeleri durumunda pazarlığa girişmek üzere Mekteb-i Sanayi komisyonuna müracaat etmeleri istenilmişti¹⁹⁴. Yine 5400 satranç arsa arazinin toptan veya parça parça satılacağı hususu ilan edilmişti. Ancak arsanın askeriye ile ilgisi bulunduğundan bahisle hiç kimse arsayı satın almaya ve kiralamaya yanaşmamıştı. Yeniden bir ilan verilerek, arsanın bizzat padişah tarafından mektebe hediye edildiği, tapusunun mektep adına kayıtlı olduğu ve Seraskeriyeden İzmir Redif Kumandanlığı'na gönderilen yazıda da askeriyenin bu arsa ile hiçbir ilgisinin bulunmadığı bilgisi verilerek talep edenlerin arsayı toptan ya da parça parça satın alabilecekleri bildirilmişti¹⁹⁵.

Kira gelirleri mektepler için bağışlanan emlaklardan sağlandığı gibi sahipleri vefat eden ve boş kalan taşınmazların mekteplere terk edilmesi suretiyle de elde

¹⁹¹ *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umumiye*, Def'a 4, (H. 1319-1902), s. 620.

¹⁹² BOA., *DH. MKT. 2401/92* (16 CA 1318-11 Eylül 1909).

¹⁹³ *İzmir*, Dördüncü Sene, (8 Ş 1317-12 Aralık 1899), s. 3.

¹⁹⁴ *İzmir*, Üçüncü Sene, (1 ZA 1316-1 Mart 1314-13 Mart 1899), s. 3.

¹⁹⁵ *İzmir*, Üçüncü Sene, (11 M 1317-10 Mayıs 1315-22 Mayıs 1899), s. 3.

edilirdi. Mesela İzmir Sanayi Mektebi'nin ilk akarlarından olan Tire'deki Kadife Kebir Çiftliği, sahibinin ölümü ile boş kalmış ve padişah oluru ile mektebe bırakılmıştır¹⁹⁶. Bu çiftlik açık artırma ile bazen bir yıllığına¹⁹⁷ bazen de üç dört yıllığına kiraya verilmekteydi¹⁹⁸. Tüm bunların dışında devletin tekelinde olan arazilerin mektep yararına icara verilmesi yoluna da gidilmekteydi. Edirne Hamidiye Sanayi Mektebi için Edirne Akpınar karyesi hududunda bulunan ve Toklu Merası denilen bin beş yüz dönümlük arazi üzerindeki otlak üç seneliğine aylık 100 kuruş üzerinden 4.200 kuruşa kiraya verilmek üzere müzayedeye çıkarılmıştı¹⁹⁹.

Genelde yapımı tamamlanmış, talebeleri mevcut ve işleyen bir yapısı olan mektepler daimi masraflarının karşılanması için kira gelirlerinden faydalanırken, inşası henüz tamamlanmamış mektepler ise yarım kalan kısımlarının tamamlanması amacıyla bu gelirlerden faydalanmak istemiştir. Böyle bir durum içerisinde olan Ankara Hamidiye Sanayi Mektebi'nin yarım kalmış kısımlarının tamamlanabilmesi için, muhacir iskânına müsait olmayan araziler ile hali hazırda boş olan ve gelecekte boş olması muhtemel arazilerin bir an evvel satılarak elde edilecek meblağın mektebe aktarılması yönünde çabalar olmuştur²⁰⁰.

Masrafların karşılanması için öncelikle var olan taşınmazların kiralarından faydalanılmış ise de bazen bu tür gelirlerin elde edilmesi için yenilerinin inşa edilmesi yoluna da gidilmiştir. Yapılan bu taşınmazların vilayetin ihtiyaçlarına ve sosyal yapısına uygun olması da gözden kaçırılmamıştır. Bir liman kenti olan Selanik'te mektep için 1898 senesinde Memleket Bahçesi içerisine biri erkeklere ve biri de kadınlara mahsus olmak üzere iki deniz hamamı yaptırılmıştı²⁰¹. İzmir'de de Hamidiye Sanayi Mektebi'nin masraflarına karşılık elde edilebilmesi için Çeşme iskelesinin iki tarafına erkek ve kadınlara mahsus olmak üzere birer hamam ile bir de gazino inşa edilmesi düşünülmüştür²⁰².

¹⁹⁶ Koyuncu, *a.g.e.*, s. 64.

¹⁹⁷ Koyuncu, *a.g.e.*, s. 64.

¹⁹⁸ Tire kazasında vaki Kadife Kebir çiftliğinin Hamidiye Sanayi Mektebine ait nisf hissesi üç yüz on dört senesi ruz-ı Kasımından itibaren dört senelik olarak icara verilmek üzere müzayedeye çıkarılmış ve Teşrin-i evvel'in onuncu günü karardadesinin keşidesi mukarrer bulunmuş olduğundan talib olanların Mekteb-i Sanayiye müracaat eylemeleri ilan olunur. *İzmir*, Üçüncü Sene, (10 CA 1316-26 Eylül 1898).

¹⁹⁹ *Yeni Edirne*, Birinci Sene, Numara 178, (20 RA 1327-11 Nisan 1909), s. 4.

²⁰⁰ BOA., *DH.MKT.* 2829/74 (14 CA 1327-3 Haziran 1909).

²⁰¹ *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umumiye*, Def'a 4, (H. 1319-1902), s. 620.

²⁰² BOA., *DH.MKT.* 1137/30 (27 S 1324-22 Nisan 1906).

Kira gelirlerinin mektepler için çok önemli bir gelir kaynağı olması beraberinde bazı sorunların ortaya çıkmasına da neden olmuştur. Ahaliden bazı kimselerin usulsüz bir şekilde bu akarıttan faydalanmak istemesi sorunların çıkış noktası olmuştur. Tunus eski valisi tarafından İzmir'deki Tunuslu fakirlerin yararlanması amacıyla Tunus Hanı ismiyle bir han yaptırılmıştır. Ancak yaptırılan bu han ve beraberindeki dükkânlar Ömer Efendi isimli bir şahıs tarafında fuzuli olarak işgal edilmiştir. Ömer Efendi tarafından Tunus Hanı ve Mustafa Efendi Hanı vakfından bulunan faal durumdaki iki mağaza ile bir boş mağaza ve arsası, iki kahvehane ve handaki iki boş arsa senelik 201,5 Osmanlı lirası bedel mukabilinde kiraya verilmiştir. Ancak bu mağaza ve arsaların mahlûl hükmünde olduğu buna rağmen Ömer Efendi'nin bu taşınmazlara müdahale ettiği iddia edilerek, gerekli araştırmaların yapılması istenilmiştir. Yapılacak tahkikat sonucu taşınmazların mahlûl olduğuna karar verilmesi halinde kira bedellerinin İzmir Hamidiye Sanayi Mektebi ile kadın ve erkeklere mahsus İslam Hastanesi'ne eşit olarak tahsis edilmesi talep edilmiştir²⁰³.

Mekteplere ait taşınmazların bazen kira bedelinin artırılmasına yönelik yeniden ilana çıktığı bazen de kiraya verilemediği durumlar olmuştur. Örneğin, İzmir İslahhânesi akaratından olan Cezayir Hanı, seneliği 500 Osmanlı lirasından iki seneliğine kiralanmak istenmiş, ancak bundan başka bir bedel ile kiralamak isteyenlerin ıslahhâne idaresine müracaat etmeleri istenmiştir. Bu durum, Cezayir Hanı'nın daha yüksek bir bedel karşılığında kiraya verilmek istendiğinin bir göstergesidir²⁰⁴. İzmir'de Yemiş Çarşısı'nda bulunan Cezayir Hanı daha sonra da icara verilmek üzere ilana çıkarılmıştır²⁰⁵.

3.1.3. Tezkereler

Tezkereler; vilayetlerdeki hayvanlardan, şehre dâhil olan yük ve yolcu arabalarından, sahil vilayetlerinde harice gidip gelen yolculardan ve ihraç edilen ürünlerden belli oranda alınan vergilerden elde edilen gelirleri ifade eder. Bu tezkerelerin toplanması genelde Vilayet Meclisi kanalı ile yapıldığından belli bir kısmı da vilayette bulunan Sanayi Mekteplerine aktarılmıştır. Ancak ihtiyaçların artmasına paralel olarak bunlardan elde edilen gelirler dahi yeterli gelmemiştir.

²⁰³ BOA., *BEO.* 83/6211 (17 RA 1310-9 Ekim 1892).

²⁰⁴ *İzmir*, Numara 4, (19 RA 1294-22 Mart 1293-3 Nisan 1877), s. 4.

²⁰⁵ *İzmir*, Dördüncü Sene, (9 S 1317-7 Haziran 1315-19 Haziran 1899), s. 2.

Farklı vilayetlerde aynı türdeki mal veya ticari emtiadan değişik oranlarda vergiler alınması bu vergilerin eşitlenmesi yönünde talepleri de beraberinde getirmiştir. Mesela açılışı bir türlü gerçekleştirilemeyen Ankara Sanayi Mektebi'nin hali hazırda devam edecek kırk kadar talebesinin ihtiyaçlarının karşılanması, mektebin müdür, muallim ve diğer müstahdemlerin maaşlarının ödenmesi, talim olunacak sanayiye ait alet ve edavatların alınabilmesi için 50.000 kuruşa ihtiyacı vardı. Bu meblağın elde edilebilmesi için koyun ve keçinin her biri için alınan 1 kuruş zebhiye resmine 20 para ve sığırlardan alınan 4 kuruş resme de 40 para ilave edilmesi istenilmiştir. Suriye, Selanik, İzmir, Beyrut ve diğer bazı vilayetlerde bu hayvanların her biri için 4 kuruştan 12 kuruşa kadar zebhiye resmi alındığı da talebe dayanak olarak gösterilmiştir²⁰⁶. Buna benzer bir talepte Diyarbakır Hamidiye Sanayi Mektebi'nden gelmiştir. Mektebin geliştirilmesi için vilayete dışarıdan gelen yolcu ve yük arabalarından 2 kuruş, zahire ve tuzdan başka yüklerle gelecek develerden 50 para, katır ve beygirlerden 30 para, eşeklerden 10 para alınmasına karar verilmesi istenilirken ileride mektebin masraflarını karşılayacak gelir elde edilmesi halinde bunlardan vazgeçilecekti. Bu gelirlerin fazla bulunması halinde de Şûrâ-yı Devletçe yeni düzenleme yapılması muhtemeldi. Ancak mevcut gelirlerin kâfi gelmemesi durumunda koyun ve keçilerden 20, kuzulardan 10, sığır ve emsalinden de 40 para alınarak mektebe aktarılması istenilmiştir²⁰⁷.

Girid'in Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında bir sorun haline gelmesi Girid'de yaşayan Türk ve Müslüman unsurların baskı ve eziyetlere maruz kalmalarına ve göç etmelerine neden olmuştur. Göç eden bu muhacirler için toplanan ianeler, varidatı az olan mekteplerin ilgi odağı olmuş ve masraflarına bir karşılık buluncaya kadar bu ianeden faydalanmak istemişlerdir. Adana'da vilayet meclisi eliyle toplanan Girid ianesine ihtiyaç kalmadığı düşüncesiyle bu resmin Adana Sanayi Mektebi'ne terk edilmesine yönelik girişimlerde bulunulmuştur. Ancak Girid ianesi tüm vilayetlerde Şam Mekteb-i Tıbbiyesi için toplandığından başka bir yere sarf olunması caiz görülmemiştir²⁰⁸.

Mekteplerin gelirlerinin artırılması amacıyla kiraya verilen emlaklara dair kira sözleşmeleri belediyeler tarafından belli miktarda harç tahsil edilerek

²⁰⁶ BOA., *ŞD. 1351/1 1-2* (5 M 1320-1 Nisan 1318-14 Nisan 1902/25 M 1320-21 Nisan 1318-4 Mayıs 1902).

²⁰⁷ BOA., *DH.TMİK.S 39/19-1* (20 CA 1320-25 Ağustos 1902).

²⁰⁸ BOA., *DH.MKT. 671/60-3-5* (24 M 1321-11 Nisan 1903, 13 RA 1321-9 Haziran 1903).

onaylanmaktaydı. Ancak kira sözleşmeleri onayından harç alınması tarafların kira sözleşmelerini onaylatmamasına neden olmuştur. Onaylanmamış kira sözleşmeleri nedeni ile hem mektep idareleri hem de belediyeler maddi kayıplara uğradığından tahsil edilen harcın azaltılması yoluna gidilmeye çalışılmıştır. Kastamonu Sanayi Mektebi böyle bir uygulamanın mağduruydu. Mektep tarafından kira sözleşmesi ile kiraya verilen emlakların kira bedeli üzerinden belediye tarafından %1 kuruş oranında onay harcı alınmasının kiralayanların kira kontratını tasdik ettirmemesine neden olduğu belirtilerek kira kontratı onay harcının %04 olarak yeniden düzenlenmesi istenmiştir²⁰⁹.

Vilayet meclisleri mekteplerin himayesini ve idaresini üstlenmiş olduklarından lehlerine kararlar almış olsalar da aldıkları bu kararlar Sadaret tarafından uygun görülmemiştir. Ankara vilayetinde hayvan tezkeresi resminden elde edilen gelirler maarif alanında kullanıldığından Vilayet Meclisi tarafından belli bir kısmının Sanayi Mektebine ayrılmasına karar verilmiş olmasına rağmen Maarif Nezâret-i Celilesi tarafından bu vergilerin eskisi gibi tanzim edilmesi gerektiğine karar verilmiştir²¹⁰. Böyle bir kararın alınmasında Sanayi Mekteplerinin Maarif Nezâreti'ne bağlı olmaması en önemli etkendi. Şam Mekteb-i Tıbbiyesi için Osmanlı ülkesinin her yerinde zebhiye resmine zam uygulanarak elde edilen gelir bu mektebe aktarılmaktaydı. Trabzon vilayetinde bu uygulama doğrultusunda senelik 165.000-170.000 kuruş arasında bir meblağın toplandığı, elde edilen bu meblağın bir kısmının Sanayi Mektebine aktarılması istenmiş ancak Sanayi Mektebinin Maarif Nezâretine bağlı olmaması nedeniyle mektebin ihtiyaçları için başka bir tedarik yoluna gidilmesi öngörülmüştür²¹¹.

Canlı hayvanların her biri için alınan rüsumların yanısıra kesilen hayvanların derilerinden de resm alınmaktaydı. Örneğin Manastır Hamidiye Sanayi Mektebi'nin ihtiyaçlarına karşılık olması için koyun, kuzu ve keçi derilerinin her birinden ikişer ve manda gibi sığır türü hayvan derilerinden de sekizer para resm alınmasına izin verilmiştir²¹². 1902 senesinde mektebin yıllık geliri 71.212 kuruş olup bunun 44.243 kuruşunu derihanedan elde edilen hasılatın karşılanmış olması bu resmin mektep

²⁰⁹ BOA., *DH.MKT. 845/27-1* (9 S 1322-25 Nisan 1904).

²¹⁰ BOA., *BEO. 2572/192831* (4 RA 1323-9 Mayıs 1905).

²¹¹ BOA., *MF.MKT 1105/62-1-2-3* (3 Z 1326-27 Aralık 1908/16 Şubat 1324-1 Mart 1909/28 Şubat 1324-13 Mart 1909).

²¹² BOA., *DH.MKT. 1025/34* (16 N 1323-14 Kasım 1905).

için ne derecede önemli olduğunu ortaya koymaktadır²¹³. Manastır Hamidiye Sanayi Mektebi için verilen bu izin Üsküb Sanayi Mektebi tarafından da duyulmuş; mektebin ihtiyaçları ile talebe sayısının fazla olması sebep gösterilerek kendileri için de böyle bir resmin tedarikine izin verilmesi talep edilmiştir²¹⁴.

Sanayi Mekteplerinin bulunduğu vilayetlerin coğrafi konumları ve iktisadi faaliyetleri mektep için tedarik edilmeye çalışılan varidat kaynaklarının da farklılaşmasına yol açmıştır. İç bölgelerde yer alan, iktisadi unsurlarının temelini hayvancılık ve tarım oluşturan vilayetlerin temel vergi kaynaklarını yolcu, yük ve yakacak arabalarından alınan rüsumlar ile hayvanatın beherinden alınan rüsumlar oluşturmaktaydı. Sahil kesiminde yer alan vilayetlerde ise kaynaklarda belli bir değişiklik söz konusudur. Bir liman şehri olan Beyrut ve buradaki Sanayi Mektebi'ne ait gelirlerin menşei görüşlerimizi destekler niteliktedir. Mektebin gelirleri arasında vilayet sahillerinden dışarıya gidip gelenlerden rızaları ile alınmakta olan ikişer mecdiye ile Lazkiye sancağında üretilen tütünün her bir balyasından istifade edilen 30 kuruş yer almaktadır. Mektebin senelik 10.000 kuruş gelir getirir emlak ve akaratı oluncaya kadar bu gelirlerden istifade edilmesi öngörülmüştür. Elde edilen hasılatın %70'i mektebin daimi masraflarına %30'u ise emlak ve akarat alımına tahsis edilmesi kararlaştırılmıştır²¹⁵. Bunlara ilaveten karadan ve denizden vilayete gelen un çuvallarından, Lazkiye, Sayda ve Sur'dan ihraç olunan limon ve portakallardan mektep için ianat ve rüsum da kabul edilmekteydi²¹⁶.

Toplumun zaruri ihtiyaçlarını karşılayan ticari emtialar üzerinden alınan vergilerin yanında bireyin özel zevklerine hizmet eden ürünler üzerinden de vergi alınmak suretiyle mekteplerin ihtiyaçlarının karşılanması düşünülmüştür. Trabzon Sanayi Mektebi'nin masraflarının karşılanabilmesi için elde edilmek istenilen gelir kaynağında bu iki hususa aynı anda tesadüf etmek mümkündür. Trabzon merkez ile mülhakatlarda av ve taş barutları alan ihtiyaç sahiplerinden aldıkları barutların her bir kilosu için ikişer kuruş yardım alınması kararlaştırılmıştır. Ancak Tophâne-i Âmire tarafından böyle bir ianenin alınmasının ve ahalinin bu resmi ödemeye mecbur tutulmasının barut satışını engelleyeceğinden bahisle alınan bu karar uygun bulunmamış ve Kânun-ı Esâsi'nin "*kanun çıkmadan resm alınmasının uygun*

²¹³ BOA., *ŞD. 2046/22-1* (26 Ağustos 1318-8 Eylül 1902).

²¹⁴ BOA., *DH.MKT. 1025/34* (16 N 1323-14 Kasım 1905).

²¹⁵ BOA., *İ.HUS. 157/52* (16 B 1325-25 Ağustos 1907).

²¹⁶ BOA., *BEO 3139/235406* (27 B 1325-5 Eylül 1907).

olmayacağı” na ilişkin 25. maddesi de karara dayanak gösterilmiştir. Her ne kadar alınanın resm olmayıp iane olduğu ve barut satışına da engel olmayacağı hususunda direnilse de mektebin ihtiyaçları için başka bir karşılık bulunmasına karar verilmiştir²¹⁷.

Mekteplerin ihtiyaçları, faaliyetleri son bulan bazı teşkilatların yeniden ihdas edilmelerine yönelik talepleri de beraberinde getirdi. Sanayinin geliştirilmesi maksadıyla Kayseri’de inşa edilen Sanayi Mektebi’nin masraflarının karşılanması gayesiyle deve ve katırla ticari eşya nakledenlerden her bir deveden 20 ve katırdan 10 para alınabilmesi için kapanmış olan katırcı ve deveci şeyhliklerinin yeniden açılması istenilmiş²¹⁸ ancak katırcı ve deveci şeyhliklerinin yeniden ihdasıyla vergi alınması uygun görülmemiştir²¹⁹.

Girid muhacilerinin ihtiyaçlarının karşılanması için toplanan ianelere, hayvanattan alınan vergilere eklenen zamlarda dâhil edilmiştir. Ancak daha sonra Şûrâ-yı Devlet, vergilere eklenen ekstra zamlardan elde edilen bu gelirlerin ibtidai mektepler ile Sanayi Mekteplerinin ihtiyaçlarının karşılanması için kullanılmasına karar vermiştir. 1909 sene-i maliyesinden itibaren Hazine-i Celile’ye geçen zebhiye rüsumundan istisnai olarak yalnızca Halep vilayetinin faydalanmasına izin verilmiş ancak Sanayi Mektebi’ne ve ibtidai mekteplere sarf edilmesi şartı konulmuştur²²⁰.

Sürekli ve yeterli bir irada sahip olmayan Sanayi Mektepleri’nin açık kalabilmesi için şiddetli bir mücadele verilmiştir. Mekteplerin idare heyeti ve komisyonları ile vilayet valileri bu mücadelenin baş aktörleri olup gelir elde edilecek bütün yolları denemişlerdir.

3.1.4.Piyango Tertipleri

Sanayi Mektepleri adına tertip edilen piyangolar da mektepler için önemli bir gelir kaynağıydı. Mektepler marifetiyle organize edilen piyango çekilişlerinden elde edilen gelirlerin belirli bir yüzdesi mektebe varidat olarak aktarılırdı. Eşya hediye olarak düzenlenen piyango çekilişlerinin yanısıra nakit para ikramiyeli piyango çekilişleri de mevcuttu. Piyango organizasyonlarına bir seferliğine izin verildiği gibi belli süreler içerisinde sürekli olarak izin verildiği de olmuştur.

²¹⁷ BOA., *BEO.3532/264890-1-2-3* (11 M 1327-2 Şubat 1909/16 RA 1327-7 Nisan 1909/18 RA 1327-9 Nisan 1909).

²¹⁸ BOA., *DH.MKT. 2782/4* (09 RA 1327-22 Mart 1909).

²¹⁹ BOA., *DH.MKT. 2805/97-2* (17 R 1327-8 Mayıs 1909).

²²⁰ BOA., *MF.MKT 1129/48-3* (27 C 1327-16 Temmuz 1909).

Eşya hediye olarak düzenlenen piyangolarda mektep talebelerinin ustaları ile birlikte üretmiş oldukları ürünlerde piyango çekilişine dâhil edilmekteydi. 15 Kasım 1896'da mezuniyet töreni esnasında İzmir Hamidiye Sanayi Mektebi öğrencileri tarafından yapılan ve işlenen her türlü eşya için piyango çekilecek olup her bir biletin fiyatı bir mecdiye olarak belirlenmişti. Piyango biletlerine 5 kuruştan 400 kuruşa kadar kıymetli bir eşyanın isabet edeceği, yardım etmek isteyenlerin biletleri mektepten temin edebileceği ilan edilmişti²²¹. Bu çekilişte piyango biletlerine isabet edecek olan eşyalar san'athanede imal edilen havlu, kalıçe, kundura, çorap ve kazmir ile marangozhane ve tenekehane mamulatından olan bin beş yüz parçadan ibaretti²²². Piyango biletlerinin satılması mektep için büyük bir önem arz ettiğinden çok sayıda bilet alanlara basın aracılığıyla teşekkür dahi edilmişti²²³. Biletlerin satılması hususunda taşra kaymakamlıkları da gayret göstermiş, Bayındır Kaymakamlığı satılması için gönderilen biletlerin tamamını satarak bedellerini mektebe göndermişti²²⁴.

Mektep idarelerinin en büyük arzusu şüphesiz uzun bir zaman dilimine yayılmış piyango tertip edilmesiydi. Böylece sürekli bir gelir elde edilmiş olacaktı. Piyango çekilişlerinin düzenlenmesine ilişkin taleplerde bu hususa rastlamak mümkündür. Mektebin üretiminin devamlı olabilmesi ve gerekli olan araçların düzenli bir şekilde alınabilmesi için Bursa Hamidiye Sanayi Mektebi tarafından yirmi beş sene müddetli bir piyango tesisi istenmiştir. Bu istek aynı zamanda ihtiyaçları padişah tarafından karşılanan, terbiye ve eğitimleri burada verilen talebelerin daha iyi şartlar altında yaşamalarını sağlamak içindi²²⁵.

Düzenlenen piyangolardan elde edilen gelirler senelik varidatın da önemli bir kısmına tekabül etmekteydi. Söz gelimi Adana Hamidiye Sanayi Mektebi'nin 1.200 liralık senelik varidatının 500 lirası hayvan gelirlerinden elde edilirken geriye kalan 700 lirası piyango hasılatından elde edilmişti²²⁶. Piyango tertibinden bu derece önemli bir gelir elde edilmesi ahalinin ve devlet ricalinin mekteplere olan bakışını da gözler önüne sermekteydi.

²²¹ *İzmir*, Birinci Sene, (3 C 1314-9 Kasım 1896), s. 4.

²²² *İzmir*, Birinci Sene, (12 C 1314-18 Kasım 1896), s. 3-4.

²²³ *İzmir*, Üçüncü Sene, (17 CA 1316-3 Ekim 1898), s. 2.

²²⁴ *İzmir*, Dördüncü Sene, (1 Ş 1317-8 Aralık 1899), s. 3.

²²⁵ BOA., *Y.MTV.* 227/146 (26 Z 1319-21 Mart 1318-5 Nisan 1902).

²²⁶ BOA., *MF.MKT.* 752/25-2 (29 Mayıs 1319-11 Haziran 1903).

Eğitim ğretim ve san'at talimleri devam eden mektepler için kk eşyalar ve czi miktarda paranın isabet etmesi muhtemel çekiliŐler düzenlenirken halen yapım aşamasında olanlar için ise esaslı hediyelerin isabet edeceği piyango çekilişlerinin düzenlenmesi düşünülmüştü. Mesela İzmir Hamidiye Sanayi Mektebi namına düzenlenen piyango çekiliŐinde Sakız dava vekillerinden İsmail Efendi'nin almış olduğu üç piyangodan birine bir düdük, birine bir deste kurşun kalem diğerine ise bir cezve isabet etmiŐti²²⁷. Diğer taraftan inşası bir türlü tamamlanamayan Ankara Hamidiye Sanayi Mektebi'nin tamamlanabilmesi için daha önce Cezayir Bahr-i Sefid valisi tarafından kendi tasarrufunda bulunup mektebe terk edilen köŐkün, gerekli mektep binasının vcoda getirilebilmesi için piyangoya terki istenilmiŐti²²⁸.

Bir seferliğe mahsus olmayan ve belli bir zaman dilimine yayılan piyango çekilişlerinden elde edilen gelirlerin belirli bir yüzdesi mektep bütçesine aktarılırdı. Bu gelirler bazı mektepler tarafından olumlu iŐlerde kullanılarak uzun vadede iyi kazanımların önünü açmıştı. Örneğin İzmir Hamidiye Sanayi Mektebi'nin bütçe açığını kapatmak üzere düzenlenmesine izin verilen piyango çekilişlerinin beŐ altı sene sürmesi sonucu sağlanan birikimlerle mektep adına birkaç parça akar ve irad elde edilmiŐti²²⁹. KeŐide edilen piyangolar ekseriyetle önemli bir gelir kaynağı olmasına rağmen olumsuz neticelere de yol açmıştı. İzmir Hamidiye Sanayi Mektebi'ne verilen 50.000 kuruş piyango tertibi bahane edilerek verilmemiş hatta mektep namına düzenlenen piyango dahi lađvedilmiŐti²³⁰.

Belli bir kaidesi ve temeli olmayan, ihtiyaç doğrultusunda talebe bağlı olarak tanzim edilen piyango çekilişlerinden elde edilecek gelirler hususunda bazı mekteplerin nizamnmesinde bu hususa deđinilmiŐti. Kastamonu Hamidiye Sanayi Mektebi Nizamnâmesi'nde iane veya sair suretle elde edilecek meblağ ile birlikte piyangolardan elde edilecek gelirin de deftere kaydedileceği hususu yer almıştı. Nizamnâmede piyango'nun süresi ve ne zaman düzenleneceği hususunda ise herhangi bir bilgi mevcut deđildi²³¹.

Her ne suret ve Şart altında tertip edilirse edilsin mektepler namına düzenlenen piyangolar dönemin ekonomik Şartları nazara alındığında mutlak surette

²²⁷ *İzmir*, nc Sene, (10 L 1316-21 Şubat 1899), s. 3.

²²⁸ BOA., *BEÖ*. 2298/172293 (4 M 1322-21 Mart 1904).

²²⁹ *Nevsâl-i İktisâd*, İzmir (H. 1323-1906), s. 168.

²³⁰ BOA., *DH.MKT*. 1137/30 (3 N 1325-10 Ekim 1907).

²³¹ *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umumiye*, Def'a 4, (H. 1319-1902), s. 740.

yararlılık göstermiş organizasyonlardandı. Yardımsever ahali ve devlet ricali tarafından genel itibariyle önemi kavranmış ve hak ettiği derecede ilgiye de mazhar olmuştu. Sanayi Mekteplerinin bünyesinde öksüz ve yetim çocukları barındırması bu ilgi ve alakanın yegâne temelini oluşturmuştu.

3.1.5.Sergiler

Sergiler, mekteplere gelir sağlayabilmek için vilayetlerin belirli bölgelerinde umuma açık organize edilen faaliyetlerdendi. Sergilerin açılmasındaki temel amaç maddi kaygılar olsa da talebelere öğretilen san'atların ne derece yararlı olduğunu gözler önüne sermek için de bir fırsattı. Talebelerin ustaları ile birlikte imal etmiş oldukları eşyaların sergilenmesi de bu durumu destekler niteliktedir.

Yetimlerin terbiyetgahı olan Sanayi Mekteplerine gelir sağlamak amacıyla Ramazan ayının maneviyatın da yararlanılmış ve bu ay içerisinde sergiler tertip edilmişti. Mesela İzmir Hamidiye Sanayi Mektebi menfaatine Ramazan ayında sergi düzenlenmiş lakin eşraftan hiç kimse sergiye katılmamıştı²³². Rağbeti artırmak amacıyla defterdar, mektupçu, mektupçu mümeyyizi ve aşar müdürü gibi vilayetin ileri gelen devlet adamları fırsat buldukları her an sergiyi ziyaret etmiş maddi ve manevi yardımlardan da kaçınmamışlardı. Öksüz ve yetim 250 talebesi bulunan mektep için düzenlenen bu sergiye ahali tarafından da yoğun bir ilgi gösterilmişti²³³.

Sanayi Mekteplerinde imal edilen eşyaların tanıtılması ve satılması amacıyla özel mağazalar açılmış ve eşyalar bu mağazalarda teşhir edilmişti. Eşyaların sergilenmesindeki amaç profesyonel ellerden çıkan ürünlerle bu ürünleri kıyaslamaktan ziyade talebelerin san'atlarındaki maharetlerini ortaya koymaktı. Bu nedenle ürünlerden ticari bir beklenti de söz konusu değildi. İzmir Hamidiye Sanayi Mektebi talebeleri tarafından imal edilen eşyaların sergilenmesi için bir mağaza açıldı. Mağazada sergilenen her eşya için fiyatları ve yapımlarında nezaret eden ustaları gösterir etiketler düzenlenmişti. Bu şekilde bir yöntem izlenilmesi san'atlarında maharetlerini sergileyen marangoz ve saraç ustalarının sonradan sipariş almalarını sağlamaktı. Sergi esnasında talep eden müşteriler için kunduracı ustası tarafından potin, çizme ve iskarpin; terzi ustası tarafından yün ve ipekten istenilen renkte erkek ve kadın için elbiselik, kazmir, kumaş ve çorap dokunulabileceği de ilan

²³² *İzmir*, Üçüncü Sene, (18 N 1316-30 Ocak 1899), s. 7.

²³³ *İzmir*, Üçüncü Sene, (15 L 1316-26 Şubat 1899), s. 3.

edilmişti²³⁴. Düzenlenen sergilerden elde edilen gelirler yine mektep menfaatine kullanılmaktaydı. İzmir Hamidiye Sanayi Mektebi için düzenlenen sergiden elde edilecek gelir üzerine ilave edilecek meblağ ile yeni ziraat aletleri yapabilecek, kırık ve bozuk aletleri tamir edebilecek ustaların yetiştirilmesi için bir demir fabrikasının açılması planlanmıştı²³⁵.

Doğrudan mektepler adına açılan sergiler ile birlikte vilayet genelini kapsayacak şekilde açılan büyük sergilerde mevcuttu. Bursa'da Orman ve Maden ve Ziraat Nâzırı Aristidi Paşa ile Bursa Valisi Azmi Bey'in 23 Temmuz 1909'da açılışını gerçekleştirdiği Bursa Sergisi böyle bir sergiydi²³⁶. Serginin bir bölümü Bursa Hamidiye Sanayi Mektebi için ayrılmış ve mektepte imal edilmiş olan ağaç karyola, yemek masası ve sigara iskemlesi gibi ufak tefek eşyalar burada sergilenmişti. Özellikle ağaç karyola ile yemek masası büyük beğeni toplamıştı. Sergideki ürünlerin en güzelini belirlenmesi için bir de sergi jürisi oluşturulmuştu. Mektep adına açılan sergilere nispeten büyük sergilerin ziyaretçileri de memleketin önemli şahsiyetleri oluyordu. Bursa Sergisi, Bursa mebusları, Gemlik kaymakamı, Mudanya-Bursa Şimendiferi Meclis idare azaları, Mudanya-Bursa Şimendiferi Dersaadet vekili ve Emniyet Genel Müdürü gibi önemli devlet adamları tarafından ziyaret edilmişti²³⁷.

3.1.6. Diğer Gelirler

Bahsettiğimiz tüm bu gelirlerin dışında Sanayi Mekteplerinin sürekli olmayan bazı gelirleri de mevcuttu. Mesleki eğitim kurumlarının kuruldukları coğrafyanın sosyal ve ekonomik özelliklerine göre değişkenlik gösteren gelirlerin özellikleri de birbirinden farklıydı. Gelirlerini bir nebze dahi olsun artırmak isteyen Sanayi Mekteplerinin yöneticileri bu imkânlardan had safhada yararlanmaya gayret göstermişlerdir.

Selanik Hamidiye Sanayi Mektebi'nin komisyon başkanlığına getirilen Kemal Bey, Memleket Bahçesi isimli yeri düzenlemek ve ıslah etmek suretiyle kullanılabilir bir hale getirerek buradan elde edilecek hasılatı mektep masrafına tahsis etmek istemişti. Bu doğrultudan, Memleket Bahçesi Selanik Hamidiye Sanayi'ne tevdi edilmiş, masrafları mektep tarafından karşılanmak suretiyle önüne

²³⁴ *İzmir*, Dördüncü Sene, (21 RA 1317-29 Ağustos 1899), s. 1.

²³⁵ *İzmir*, Üçüncü Sene, (15 L 1316-26 Şubat 1899), s. 3.

²³⁶ *Burusa Sergisi*, Numara 2, (17 Temmuz 1325-30 Temmuz 1909), s. 15.

²³⁷ *Burusa Sergisi*, Numara 7, (21 Ağustos 1325-3 Eylül 1909), s. 82-83.

bir de rıhtım yapılmıştı. İç tarafa musika köşkü ve bir de havuz inşa edilmişti. Böylece muntazam bir hal alan Memleket Bahçesi vasıtasıyla mektebe yeni bir gelir kaynağı oluşturulmuştu²³⁸.

Talebelerin teorik eğitimlerini geliştirmek ve öğrendikleri san'atta kalifiye bir hale gelmesini sağlamak amacıyla mekteplerde gösterilen mesleki derslere paralel olarak ahaliden sipariş alınmaktaydı. Siparişlerin belli bir seviyeye ulaşması maksadıyla da yerel gazetelerde reklam diyebileceğimiz ilanlar verilmekteydi. Mesela İzmir'de yayınlanan İzmir adlı gazetede; Avrupa'dan getirtilen yünlerden erkek ve kadınlar için Hamidiye Sanayi Mektebi'nde kazmir ve çorap dokunduğu, bunların gayet makbul bir fiyattan satıldığı, arzu edenler için diledikleri renk ve ebatta çorap yapılabileceği bunun için mektebe müracaat etmelerinin yeterli olacağı ayrıca fiyattan da memnun kalacakları yer almaktaydı²³⁹. Mektepler tarafından yalnızca ahalinin ihtiyaçlarının karşılamasına yönelik bir üretim söz konusu değildi. Talep halinde devlet memurlarının kıyafetleri de imal edilmekteydi. Manastır ve Sivas Sanayi Mekteplerini böyle bir imalatın gerçekleştiği mekteplere örnek verebiliriz. Manastır Sanayi Mektebi tarafından 1904 senesinde vilayetteki polis memurları için yapılan elbise, kaput ve çizmeler yapılmış ve imalar bedeli olarak 2.3960 kuruş elde edilmişti²⁴⁰. Sivas Sanayi Mektebi ise vilayetteki 38 komiserle 149 polis neferinin elbiselerini yapmak için sipariş almış ve iki takım elbise de örnek olarak Zabtiye Nezâret-i Celilesi'ne gönderilmişti²⁴¹. İmal edilecek eşyaların parası Sivas Mal Sandığı'ndan ödenecekti.

Ahâli veya devlet ricali tarafından mekteplere yapılan bağışlar da önemli bir yere sahipti. Bu bağışlar doğrudan nakdi para ile yapıldığı gibi talebelerin yeme-içme ihtiyaçlarına yönelik bağışlar şeklinde de olmaktaydı. Örneğin, İzmir Hamidiye Sanayi Mektebi için Uşakizâde Sadık Bey 50 sim mecidiye bağışlarken²⁴², Bursa Hamidiye Sanayi Mektebi için de yol ve köprü müstahdemlerinden İzzet Efendi, okul namına 50 lira nakdi yardım da bulunmuştu²⁴³. İzmir Hamidiye Sanayi Mektebi

²³⁸ *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umumiye*, Def'a 4, (H. 1319-1902), s. 620.

²³⁹ *İzmir*, Üçüncü Sene, (28 B 1316-12 Aralık 1898), s. 8.

²⁴⁰ BOA., *TFR. I. MN. 197/19622-1* (24 Ağustos 1325-7 Ekim 1909).

²⁴¹ BOA., *DH. TMİK. S. 62/46-1/2* (11 M 1324-7 Mart 1906/15 S 1324-10 Nisan 1906).

²⁴² *İzmir*, Dördüncü Sene, (9 S 1317-7 Haziran 1315-19 Haziran 1899), s. 1.

²⁴³ BOA., *BEO. 1823/136703* (28 Z 1319-7 Nisan 1902).

öğrencileri için Karşıyaka'dan 49 kıyye ayva, 15 kıyye şeker ile Ödemiş'ten börülce, kuru fasulye, tarhana, bulgur ve nohut gibi erzak yardımında bulunulmuştu²⁴⁴.

Devlet tekelinde olan bazı maden ocaklarının imtiyaz dâhilinde olmayan kısımlarının imtiyazının mektebe verilmesi hususunda da çalışmalar olmuştu. Palu'daki kömür madeni ile Ergani'deki kurşun madenin imtiyaz dâhilinde olmayan kısımlarının kendilerine verilmesi için Diyarbakır Hamidiye Sanayi Mektebi tarafından bir girişimde dahi bulunulmuştu. Ancak kömür madenin linyitli olması ve ormanların sık olması nedeni ile bundan faydalanmanın mümkün olamayacağı, kurşun madenin ise mültezim idaresinden olduğu imtiyaz alanı dışında kalan haritanın gönderilmesi halinde bu hususun değerlendirileceği kararlaştırılmıştı²⁴⁵.

Belediyelerin varidatlarının belirli bir kısmı da mektep bütçelerine aktarılmaktaydı. Mesela İzmir'de belediye varidatının %2'si Hamidiye Sanayi Mektebi'ne terk edilmişti²⁴⁶.

Mektep bütçesinin yetersiz kalması, ihtiyaçların karşılanmasını oldukça güçleştiriyordu. Bu durum karşısında idareler çaresiz kalarak mektebe gelir getirme olasılığı bulunan her imkânı değerlendirmeye çalışıyordu. Geliri yetersiz kaldığından ıslah edilemeye muhtaç bir hale gelen, nakdi yetersizlikten dolayı şakirdanının yatak ve yorgan takımları dahi olmayan Diyarbakır Hamidiye Sanayi Mektebi için aşiretlerden geri alınan hayvanlardan gelen ve mal sandığı emanet hesabına aktarılan 40.252 kuruş 5 paranın mektebe verilmesi istenilmişti. Sahibi çıkmayan bu paranın 5.000 kuruşunun acilen, geri kalan kısmının ise peyderpey mektebe verilmesi talep edilmişti²⁴⁷.

Sanayi Mekteplerinin matbaasında, resmi kurumlar için basılan defterlerden alınan paraların mekteplere terki de gelirler arasındaydı. Selanik Hamidiye Sanayi Mektebi tarafından 1896-1903 seneleri arasında Maliye ve Orman Dairesi için resmi evraklar basılmıştı. Bu hizmet karşılığında mektebin, Mal sandığından 5.484 kuruş 34 para alacağı ve mektebin de paraya ihtiyacı olduğundan ödenmesi istenilmişti²⁴⁸.

²⁴⁴ Koyuncu, *a.g.e.*, s. 72.

²⁴⁵ BOA., *BEO*. 2624/196738-1/2 (4 Temmuz 1321-17 Temmuz 1905/8 Kanun-ı sâni 1321-21 Ocak 1906).

²⁴⁶ *Nevsâl-i İktisâd*, İzmir (H. 1323-1906), s. 168.

²⁴⁷ BOA., *BEO* 2869/215172-2 (15 CA 1324-24 Haziran 1322-11 Temmuz 1906).

²⁴⁸ BOA., *TFR*. I. SL. 148/14707 2 (9 RA 1325-29 Mayıs 1323-11 Haziran 1907).

3.2.Mekteplerinin Giderleri

Mekteplerin giderlerini ödenen maaşlar, talebelerin barınma, giyecek ve yiyecek ihtiyaçları ile san'athanelere gerekli araç gereçlerin satın alınması için harcanan meblağlar oluşturmaktaydı. İhtiyaçlara ilişkin harcamalar belirli bir usule göre yapılmaktaydı. Örneğin Kastamonu Hamidiye Sanayi Mektebi ve Üsküb Hamidiye Sanayi Mektebi'nde mektep idaresi tarafından hazırlanan harcama raporunun, mektep heyeti tarafından onaylanması gerekirdi²⁴⁹. Mektep heyeti tarafından harcamanın onaylanmasına müteakip ödemeler gerçekleştirilirdi.

Mekteplerde görev yapan fahri nâzır, komisyon üyeleri, okul müdürü, muallimler, san'at ustaları ve diğer görevli memurlara her ay belli miktarda maaş ödenirdi. Fahri nâzırlar en yüksek maaşı alırken onu sırasıyla komisyon üyeleri ve mektep müdürleri takip etmekteydi²⁵⁰. Memur ve müstahdemlere verilecek maaş komisyon tarafından belirlenerek Meclis-i İdare-i Vilâyetin onayına sunulur, onaylanmasına müteakip ödemeler yapılarak bu işe mahsus deftere kaydedilirdi²⁵¹. Maaş ödemeleri, giderlerin önemli bir kısmını oluştururdu. Mesela İzmir Sanayi Mektebi'nin beş aylık toplam gideri 121.295 kuruş olup ödenen bir aylık maaş ise 10.166 kuruştur²⁵². Maaş ödemelerinde sıkıntı yaşanması halinde eksik kısımların tamamlanması için para gönderilmesi talep edilirdi. Ankara Sanayi Mektebi'nin bütçesinin müdür, muallim ve diğer görevlilerin maaşlarını karşılamaya yetecek derecede olmadığından hem bunların maaşlarını hem de talebelerin ihtiyaçları ile sanayi için gerekli olan malzemelerin alınabilmesi için 50.000 kuruş gönderilmesi istendi²⁵³.

Sanayi Mektepleri yatılı tarzda olduğundan talebelerin barınma, giyim ve yeme-içme ihtiyaçları da giderlerin önemli bir parçasını oluşturmaktaydı. İslahhânelere Dâir Nizamnâme'ye uygun olarak, mekteplere kaydolan talebenin her birine birer adet kerevet ve üzerine ottan doldurulmuş minder, yastık, kilim ile bir sene kullanmak şartıyla kundura, bel kemeri, fes, iki kat çamaşır, iki yelek ve iş elbisesi verilirdi. Kendi nizamnâmeleri olan mekteplerde de talebelere verilen ihtiyaç

²⁴⁹ *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umumiye*, Def'a 4, (H. 1319-1902), s. 740; Mektebin mesarîf mukannene ve mukayyidesi havi olduğu senedâta "kaydına muvaffik olub sarfı lazım gelir" ibaresi derc olunarak reisin "verile" işaretiyle sarf olunur..., *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umumiye*, Def'a 4, (H. 1319-1902), s. 804-805.

²⁵⁰ Koyuncu, *a.g.e.*, s. 83.

²⁵¹ *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umumiye*, Def'a 4, (H. 1319-1902), s. 740.

²⁵² *İzmir*, Üçüncü Sene, (23 C 1316-8 Kasım 1898), s. 2.

²⁵³ BOA., *ŞD. 1351-2* (21 Ş 1321-12 Kasım 1903).

malzemelerinde pek bir farklılık bulunmamaktaydı. Mesela Üsküb Hamidiye Sanayi Mektebi Nizamnâmesi'nde yeni kaydolan talebeye karyola, ot minder ve onun üzerine pamuklu bir şilte, yastık, yorgan, çarşaf ile kış mevsiminde kullanılmak üzere bir battaniye verileceği belirtilmişti. Giysi olarak ise birer şayak, ceket, pantolon, çifte yakalı setre ve kemer ile Cuma günlerine ve bayramlara mahsus olmak üzere harici elbise, dört çift çorap; mektep içerisinde giymek için bir çift mest ve kundura verilecekti²⁵⁴. Kastamonu Hamidiye Sanayi Mektebi'nde de yeni kaydolan talebeye yatak ihtiyaçları için üçer yastık yüzü, yorgan ve yatak çarşafı ile giyim ihtiyaçları doğrultusunda birer ceket, pantolon, ikişer yün fanila, yüz havlusu, fes, mendil birer çift iskarpin ve kundura ile senede bir defa da kemer verileceği bilgisi mevcuttur²⁵⁵. Talebelerin zaruri gereksinimleri olan bu eşyaların alınmasına yönelik harcamalar mektep giderlerinin önemli bir kısmına denk gelmekteydi.

Talebelerin yiyecek ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla yapılan harcamalar da mektep giderlerindendi. Yiyecek ihtiyaçları genel olarak mektep tarafından karşılanırken ahali tarafından yapılan yiyecek yardımları da söz konusuydu. Bunda mekteplerin bir hayır kurumu vasfında olması önemli bir etkendi. Yiyecek alımları doğrudan gerçekleştirildiği gibi ihale yoluyla da yapılmaktaydı. Örneğin İzmir Hamidiye Sanayi Mektebi tarafından ihale usulü ile yiyecek alımı için ilân verilmişti. İlânda “ *senevi kırk bin kıyyeden elli bin kıyyeye kadar ekmek ve on bin kıyyeden on beş bin kıyyeye kadar et ve altı bin kıyyeden yedi bin kıyyeye kadar pirinç ve bin kıyyeden iki bin kıyyeye kadar sade yağ ve bin kıyyeden bin beşyüz kıyyeye kadar tuz ve bin beş yüz kıyyeden iki bin beş yüz kıyyeye kadar soğan ve beş yüz kıyyeden sekiz yüz kıyyeye kadar sabun ve bin kıyyeden iki bin üç yüz kıyyeye kadar şeker ve iki bin kıyyeden üç bin kıyyeye kadar zeytin yağı*” alımı için ihaleye katılmak isteyenlerin beraberlerinde kefilleriyle mektep idaresine müracaat etmeleri istenilmişti²⁵⁶. Mektebin bir aylık ekmek, et, pirinç, sadeyağ, zeytinyağı, tuz ve soğan ihtiyacı için 13.500 kuruş sarf edilmekteydi. Beş aylık toplam masrafın 121.295 kuruş ve beş aylık yiyecek masrafının da 67.500 kuruş olduğu göz önünde bulundurulduğunda en esaslı harcamanın yiyecek ihtiyaçlarının karşılanmasına ilişkin olduğu aşikârdır²⁵⁷.

²⁵⁴ *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umumiye*, Def'a 4, (H. 1319-1902), s. 785.

²⁵⁵ *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umumiye*, Def'a 4, (H. 1319-1902), s. 740.

²⁵⁶ *İzmir*, Üçüncü Sene, (11 R 1316-29 Ağustos 1898), s. 7.

²⁵⁷ *İzmir*, Üçüncü Sene, (23 C 1316-8 Kasım 1898), s. 2.

San'at eğitimi ve imalat için kullanılan araç ve gereçlerin alımı için yapılan harcamalarda mekteplerin bir diğer gideriydi. San'at atölyelerinin teknik eğitime ilişkin makinelerinin ve imal edilecek malzemelerin hammaddelerin alımını sağlamak için belirli bir meblağın harcanması söz konusuydu. Ancak dışarıdan ithal edilen bu malzemelerin gümrükten vergi alınmadan geçirilerek, hayırseverler tarafından mektebe getirilmesi ve bazılarının hediye edilmek suretiyle mektebe kazandırılması mekteplerin masraflarını bir nebze olsun azaltmaktaydı. Kastamonu Sanayi Mektebi'ne Merzifon Amerikan Koleji vasıtasıyla 80 lira üzerinde bir bedel ile Amerika'ya marangozhane için sipariş verilen alet ve edevatın girişinden gümrük resmi alınmaması talep edilmekteydi²⁵⁸. Yine mektepte bir demirhanenin tesis edilmesine teşebbüs edilerek gerekli malzemeler için Avrupa'ya sipariş verilmiş, gelecek makinelerden gümrük resmi alınmaması istenilmişti²⁵⁹. Mektebin talebi yerinde görülerek makinelerle teferruatının vergi alınmaksızın gümrükten geçirilmesine müsaade verildi²⁶⁰.

Trabzon Sanayi Mektebi marangozhanesi için Amerika ve Avrupa'nın muhtelif yerlerinden getirtilen makine ve diğer malzemeler emsalleri gibi gümrükten vergi ödenmeksizin geçirilmişti²⁶¹. Makinelerin yanı sıra alınan hammaddelerin de gümrükten vergi alınmadan geçirildiğini görmekteyiz. Mesela Adana Hamidiye Sanayi Mektebi'nin Avrupa'dan aldığı iki balya köselenin gümrükten vergisiz olarak geçirilmesine izin verilmişti²⁶².

Mektepler için alınan araç gereçlerin hayırseverler tarafından nakliye bedeli alınmadan mektebe getirildiği bazen de mektep için gerekli olan makinelerin hediye edildiğini görmekteyiz. Örneğin, İzmir Hamidiye Sanayi Mektebi için Avrupa'dan celp edilen iki makineyi Vitel Familyası gümrükten mektebe kadar kendi vapurları ve yardımcıları ile mektebe kadar getirmişlerdi²⁶³. Yine Trabzon Sanayi Mektebi için gerekli olan halı ve kumaş makineleri mektebe hediye edilmiş ve gümrük vergisi dahi alınmamıştı²⁶⁴.

²⁵⁸ BOA., *DH. MKT. 119/53* (06 Ş 1324-25 Eylül 1906).

²⁵⁹ BOA., *DH. MKT. 1214/39* (27 L 1325-3 Aralık 1907).

²⁶⁰ BOA., *BEO. 3263/244671* (28 M 1326-2 Mart 1908).

²⁶¹ BOA., *BEO. 3588/269087 1-3* (22 Nisan 1325-5 Mayıs 1909/16 Haziran 1325-29 Haziran 1909).

²⁶² BOA., *BEO. 3586/268933* (10 C 1327-29 Haziran 1909).

²⁶³ *İzmir*, Üçüncü Sene, (24 L 1316-7 Mart 1899), s. 3.

²⁶⁴ BOA., *BEO. 3393/254441* (12 Ş 1326-9 Eylül 1908).

Mektepler sahip oldukları akarlardan elde ettikleri gelirler üzerinden vergi ödemeleri de yapmaktaydı. Sözelimi Selanik Sanayi Mektebi'nin akarat gelirleri üzerinden 57.500 kuruş vergi borcu mevcuttu. Mektebin 1885 senesinden itibaren birikmiş olan bu vergi borcu, mektep gelirlerinin giderleri karşılayacak derecede olmamasından dolayı ödenememiş ve affedilmesi istenilmiş, borcun silinemeyeceği ancak mektebin mali açıdan içerisinde bulunduğu durum nazara alınarak takside bağlanması kararlaştırılmıştı²⁶⁵. 1902 senesinde Mektebe ait emlak ve arazilerden Selanik'teki Mekâtib-i İbtidaiye-i İslamiye'den olduğu gibi %04 vergi alınmaktaydı²⁶⁶

²⁶⁵ BOA., *DH. MKT. 192/55 1-2* (26 C 1311-4 Ocak 1894/18 L 1311-24 Nisan 1894).

²⁶⁶ BOA., *BEO. 1953/146435* (21 Ş 1320-9 Teşrin-i sâni 1318-22 Kasım 1902).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

II. ABDULHAMİD DEVRİ VİLAYET SANAYİ MEKTEPLERİNDE EĞİTİM VE ÖĞRETİM FAALİYETLERİ

4.1.Öğrenci Kabulü ve Profili

Sanayi Mekteplerinin öğrenci kabul şartları üç farklı kategoride değerlendirilebilir. Birinci kategorimizde Islahhânelere Dâir Nizamnâme'ye tabi mekteplerin öğrenci kabul şartları irdelenebilir. Midhat Paşa tarafından hazırlanan nizamnâmede, mekteplere alınacak talebelerin hangi şartları taşıması gerektiği genel hatlarıyla belirlenmişti. Ülkede bulunan Sanayi Mekteplerinin birçoğu kendilerine bu nizamnâme esaslarını düstur edinmişlerdi. Bu bağlamda değerlendirecek olursak; ayrı bir nizamnâmesi olmayan Sanayi Mektepleri, yerli ve yabancı, İslam ya da Hristiyan her ne olursa olsun çocukların kaydını yapacaktı. Burada aranan nitelik öğrenecekleri san'atlara bedensel ve zihinsel olarak uygun olmalarıydı. Çocukların yaşları 12-13 yaştan yukarı olmayacak. Her ne kadar babası ve annesi olmayan çocukların kaydı yoğunluk arz etse de anne veya babasından biri vefat etmiş olup ebeveyni tarafından maddi ihtiyaçları karşılanamayan çocuklar da kaydedilmekteydi. Talebe mektebe kaydedileceği esnada, eğitim süresi tamamlanmadan velisi veya akrabası tarafından mektepten alınması ihtimali düşünülerek, o zamana kadar mektepte bulunduğu süre zarfında karşılanacak ihtiyaçlarının tahsil edilebilmesi için senet ya da kefil şartı aranmaktaydı²⁶⁷. Söz gelimi Bursa Hamidiye Sanayi Mektebi'ne kaydedilmesi istenilen Bahaeddin isimli çocuğun mektepte tahsile elverişli olduğuna dair rapor istenirken aynı zamanda firar etme ya da eğitimini tamamlamadan çıkarılmak istenilmesi olasılığına binaen masrafının ödeneceğine dair teminat senedinin de beraberinde gönderilmesi istenmişti²⁶⁸. Bu şartlar yerine getirilmediği takdirde hiçbir çocuğun kaydı yapılmamaktaydı.

Zamanla toplum nezdinde iyi bir intiba uyandıran mekteplere anne ve babası sağ olup bunlar tarafından ya da akrabaları tarafından san'at öğrenmeleri ve terbiye edilmeleri gayesiyle çocuklar da kayıt ettirilmekteydi. Nizamnâmenin ikinci maddesine de uygun olan bu tür kayıtlarda talebenin 13 yaşından küçük olmaması

²⁶⁷ Madde 1, *Düstür*, Birinci Tertip, C. II, s. 277.

²⁶⁸ BOA., *DH.MKT.* 2568/70 (1 N 1319-12 Aralık 1901).

şartı aranırken senelik masrafına karşılık olmak üzere kayıt ettiren tarafından da 500 kuruş ödeme yapılması gerekiyordu. Alınan bu kayıt ücreti de mektebe gelir olarak kaydedilmekteydi²⁶⁹.

Bunların yanı sıra 13 yaşından küçük olup bir sene veya daha fazla hapis hali gerektirir derecede suça karışan çocuklar da hükümet tarafından verilecek resmi emir doğrultusunda mekteplere kabul edilirdi. Bu çocukların ceza süreleri boyunca Nizamnâme'nin 44. maddesi uygulanırdı²⁷⁰.

İkinci kategoride ise kendilerine mahsus nizamnâme ya da talimatnâmeleri bulunan Sanayi Mekteplerinde öğrenci kabul şartlarını değerlendirebiliriz. Bu değerlendirmeleri Beyrut, Üsküb, Kastamonu ve Selanik Hamidiye Sanayi Mekteplerinin nizamnâmelerini inceleyerek yapabiliriz.

Beyrut Hamidiye Sanayi Mektebi'ne mahsus nizamnâmede öğrenci kabul şartları ile ilgili olarak ayrıntılı bir bilgi mevcut değildir. Sadece mektebe alınacak öğrencilerin 8 yaşından büyük olmaları gerektiği yer almaktadır²⁷¹. Yaş sınırı şartı dışında herhangi bir şarttan bahsedilmemiştir.

Üsküb Hamidiye Sanayi Mektebi'ne alınacak çocuklar ise öncelikli olarak vilayet ahalisinden olacaktı. Komisyonun uygun görmesi halinde diğer vilayetlerin ahâlisinde olan çocuklarda kaydedilecek lakin çocuklar kesinlikle tebaa-i devlet-i aliyyeden olacaktı. Çocuklar 12 yaşından küçük, 14 yaşından büyük olmayacaktı. Annesi ve babası olmayan öksüz ve yetim çocuklar doğrudan kaydedilirken; eşi vefat etmiş ebeveyn ise fakir ve çocuğunun maddi ihtiyaçlarını karşılamaktan aciz olduğunu mahalle meclis idaresinden alacağı mazbatayla ispat edecekti. İslahhânelere Dâir Nizamnâme'de yer alan senet ve kefil şartı bu mektepte de aranmaktaydı. Anne, baba ve akrabası olup mektebe kaydettirilmek istenen talebinin senelik masrafları için dört ay arayla üç taksit halinde 9 Osmanlı Lirası talep edilmekteydi. Taksitin ödenmemesi halinde talebinin elbisesi alınarak kendisine izin verilecek ve o güne değin kendisi için yapılan masrafların bedeli kefilden tahsil edilecekti²⁷².

²⁶⁹ Madde 2, *Düstûr*, Birinci Tertip, C. II, s. 278.

²⁷⁰ Madde 3, *Düstûr*, Birinci Tertip, C. II, s. 278; Bir kabahat için habs olunmuş çocuklar mahbusiyetleri müddetinde islahhaneden çıkamayacakları gibi ... Madde 44, *Düstûr*, Birinci Tertip, C. II, s. 292.

²⁷¹ *Umur-ı Nafia ve Ziraat Mecmuası*, Numara 1, (1 C 1309-2 Ocak 1892), s. 343.

²⁷² *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umumiye*, Def'a 4, (H. 1319-1902), s.781-783.

Kastamonu Hamidiye Sanayi Mektebi'ne kaydedilecek talebelerde aranan nitelikleri de nizamnâmesinden tespit etmek mümkündür. Bu mektebe alınacak talebenin vilayet ahalisinden olması şarttı. 10 yaşından küçük 15 yaşından büyük olanların kaydı yapılmayacaktı. Dikkat çeken en önemli unsur ise talebe adayının bulaşıcı olsun ya da olmasın hasta olmaması gerekiyordu. Kabulleri esnasında yanlarında velileri ile birlikte iki de kefil bulunacaktı. Ayrıca mahalle imam ve muhtarının tasdik ettiği bir de ilmühaber alınacaktı. San'at öğrenmek isteyen talebelerin kayıtları da senelik masraflarının ücreti peşin alınarak yapılmaktaydı. Velilerinin izni ile mektebi terk edenler yine kendileri için yapılan tüm masrafların bedelini ödemek zorundaydılar²⁷³.

Selanik Hamidiye Sanayi Mektebine kaydedilecek çocukların da öksüz ve yetim olmaları şarttı. Diğer mekteplere nazaran daha küçük yaştaki çocukların da kaydı yapılmaktaydı. Müracaat eden talebe 8 yaşından küçük 12 yaşından büyük olmayacaktı. Hasta olmamaları da diğer dikkat edilen bir husustu. Kayıt başvuruları her sene 15 Ağustos'tan itibaren mektep idaresine yapılacaktı²⁷⁴.

Dersaâdet Sanayi Mektebi Nizamnâmesi'ni kendi bünyesine uygulayan Edirne Hamidiye Sanayi Mektebi'ne kayıt yaptırabilmek için 1-20 Ağustos tarihleri arasında başvuruda bulunmak gerekiyordu. Müracaat esnasında talebenin 14 yaşından gün almış ve 17 yaşını bitirmemiş olması lazımdı. Yaş sınırının diğer mekteplere nazaran yüksek olmasının nedeni müracaat edeceklerin altı senelik tahsil-i iptidaisini bitirmiş olmaları şartının aranmasındandı. Parasız kayıt yaptıracaklar kabul müsabaka imtihanına ücret mukabilinde başvuru yapanlar ise kabul ehliyet imtihanlarına gireceklerdi. Bu imtihanlar Türkçe, Hesap, Hendese ve Resim derslerinden olurdu. Altı senelik tahsil-i iptidaisini bitirdiğine dair şehadetnâmesini ve mektep tasdiknamesini sunamayanlar ise ayrıca Ulûm-u Diniyye, Tarih ve Coğrafya derslerinin imtihanlarına da girecekti²⁷⁵. Talebe kaydına ilişkin bu şartlar bir bütün olarak değerlendirildiğinde; öksüz ve yetim kalmış, sahip çıkan kimsesi bulunmayan çocukların barındırılmasını ve onlara bir meslek öğretilmesini vazife edinmiş olan mektebe kayıt esnasında kayıt şartlarına harfiyen uyulduğunu düşünmek bir yanlışlık olabilir. Şöyle ki altı yıllık bir tahsil-i iptidai eylemek öksüz ve

²⁷³ *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umumiye*, Def'a 4, (H. 1319-1902), s.742.

²⁷⁴ *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umumiye*, Def'a 4, (H. 1319-1902), s.620.

²⁷⁵ Türkiye'de Teknik Öğretim II..., s. 228.

yetim bir çocuk için mümkün değildir. Bu nedenle kayıt şartlarının esnetilmiş olması da muhtemeldir.

Osmanlı ülkesinin bütün vilayet ve sancaklarında birer Sanayi Mektebi açabilmek elbette mümkün değildi. Sanayi Mektebi bulunmayan sancaklardaki ahali çocuklarının bir san'at öğrenebilmesi için başka vilayetlerde bulunan mekteplere kaydolmaları gerekiyordu. Bağdat vilayeti dâhilindeki Zor sancağından böyle bir talep hâsıl olmuştu. Belediyenin gelirin az olması nedeniyle Sanayi Mektebi tesis edilememişti. Ahâli, çocuklarının dışarıdan gelen birkaç ustadan kuyumculuk ve kunduracılık san'atlarını öğrenebildiklerini bunlardan başka san'at öğrenemedikleri bildirilerek bunların eğitim nimetinden mahrum kalmaması için her sene birkaçının masrafları belediye tarafından karşılanmak suretiyle Haleb, Diyarbakır ve Bağdad Sanayi Mekteplerine gönderilmesi ve her mektebe üçer talebenin ücretsiz olarak kaydedilmeleri istenmiş; Haleb, Diyarbakır ve Bağdad Sanayi Mekteplerine Zor sancağından her sene üç talebenin kayıt ve kabul edilmesi hususu bildirilerek Zor sancağına da talebelerin masrafları taraflarından karşılanarak bu mekteplere gönderilmesi haber verilmişti²⁷⁶.

Sene başında yapılan kayıtlar dışında özel durumlar doğrultusunda da öğrenci kayıtları yapılmaktaydı. Anadolu'da öksüz ve yetim kalmış olan altı Ermeni çocuk Fransa'nın Paris şehrine götürülmüş ancak daha sonra İstanbul'a geri dönerek bir okula kaydolmak istemişlerdi. Çocuklardan ikisi Mekteb-i Sultani'ye kaydedilmiş kalanların ikisinin Konya ikisinin de Bursa'daki mekatib-i idadiye kayıt edilmeleri düşünülmüş ancak Sanayi Mekteplerine kaydedilmeleri daha uygun olacağından Konya'dakiler Konya Sanayi Mektebine Bursa'dakiler ise Bursa Sanayi Mektebine kaydedilmişti²⁷⁷. Bu gibi durumlarda öncelikle mekteplerin talebe sayısı dikkate alınmaktaydı.

Mektepler yeter derecede talebe sayısına ulaştığında yeni kayıt yapmaktan imtina ederdi. 1899 senesinde İzmir Hamidiye Sanayi Mektebi yeni bir talebenin mektebe kaydına imkân olmadığından ilan vermek zorunda kalmıştı. İlanda, standart sayının çok fazla üzerine çıkıldığından ve yatakhanelerde dahi yer kalmadığından

²⁷⁶ BOA., *DH.MKT.* 642/14-1-2 (8 L 1320-8 Ocak 1903, 28 L 1320-28 Ocak 1903).

²⁷⁷ BOA., *MF.MKT.* 828/62-1-2-3 (4 ZA 1322-10 Ocak 1905, 5 Kanun-ı sâni 1320-18 Ocak 1905, 24 ZA 1320-30 Ocak 1905).

bahisle yeni eğitim dönemine kadar mektebe asla öğrenci kaydedilmeyeceği belirtilmişti²⁷⁸.

Mekteplerin ekonomik durumları müsait değilse yeni talebe kaydından imtina edilirdi. Bu hususta somut bir örnek verecek olursak; babası vefat etmiş olan 16 yaşındaki Ahmed ile 10 yaşındaki Mehmed isimli çocuklar zorunlu olarak Hristiyan ahâlinin yanına yerleşmişler ancak hem yaşantıları hem de dini durumları onlarla yaşamaya uygun olmadığından Üsküb Sanayi Mektebi'ne kaydedilmeleri istenilmişti. Üsküb'den gönderilen telgrafta mektebin gelir durumunun mevcut talebenin ihtiyaçlarını dahi karşılamaya yeterli olmadığından, kaydedilmeleri istenilen bu çocukların mektebe kayıtlarının mümkün olmadığı bildirilmişti. Çocukların yeniden Hristiyan ahâliye verilmeleri mümkün olmadığından Edirne veya Selanik Sanayi Mekteplerinden birine kaydedilmeleri, kaydedilecekleri mektebe de Kosova vilayeti tarafından gönderilmeleri istenmişti²⁷⁹.

Devrin sonlarına doğru Sanayi Mekteplerinden bazıları kapanmıştı. Bu nedenle boшта kalan talebenin aile veya akrabalarına yakın bir mektebe yerleştirilmelerine özen gösterilmesi de dikkat edilen bir diğer husustu. Mesela, Ankara Hamidiye Sanayi Mektebi'nin kapanmasından sonra altı talebesi Darüşşafaka'ya yerleştirilmiş ancak talebe sayısının fazla olması nedeniyle Cemiyet-i Tedrise-i İslamiyece mekteplerinden ihraçlarına karar verilmişti. İstanbul'da akrabalarının olmadığı daha önce bildirildiğinden memleketlerine gönderilmeleri istenilmişti. Memleketlerine gönderilmeleri eğitimden mahrum kalmalarına sebep olacağından masrafları Hazine-i Celile'den karşılanmak suretiyle Mekteb-i Sanayi'ye veya leyli mekteplerden birine kayıt ettirilmeleri düşünülmüş, Mekteb-i Sanayi'de yer olmadığından kayıtları gerçekleştirilememişti²⁸⁰.

Sanayi Mektepleri yalnızca kendi bünyelerinde eğitim ve san'at tahsil eden talebelerin değil, zaman zaman başka mekteplerde eğitim gören talebelerin de faydalandığı yerler olmuştur. Örneğin, Selanik İdadisi'nin leyli kısmında yer olmadığı için bu kısma kayıtları yapılamayan, bu nedenle aynı okulun gündüzlü

²⁷⁸ *İzmir*, Üçüncü Sene, (25 M 1317-5 Haziran 1899), s. 3.

²⁷⁹ BOA., *MF. MKT.* 596/22 2 (9 Ş 1319-7 Teşrin-i sâni 1317-21 Kasım 1901).

²⁸⁰ BOA., *DH.MUI.* 30/2/12-1-2-4-5 (12 L 1327-27 Ekim 1909, 18 L 1327- 2 Kasım 1909, 23 ZA 1327- 6 Aralık 1909, 29 ZA 1327-12 Aralık 1909).

kısmına kaydı yapılan Girid muhaciri iki çocuğun, geceleri Selanik Sanayi Mektebi'nde kalmaları uygun görülmüştü²⁸¹.

Tüm bu veriler ışığında genel bir değerlendirme yapılacak olursa; öksüz ve yetim çocuklar mekteplere kayıt konusunda öncelikli olup ahaliden talep edenlerin çocukları da belirli bir ücret mukabilinde mekteplere alınmaktaydı. Yaş sınırı 8 ila 17 yaş arasında değişkenlik gösterirken çocukların hasta olmamasına çok dikkat ediliyordu. Talebelerin eğitimlerini tamamlamadan mektepten alınmaları göz önünde bulundurularak kaldıkları döneme ait masrafların tedariki için senet ve kefil istenilmekteydi.

4.2.Mekteplerde Okutulan Teorik Dersler

Sanayi Mekteplerinin temellerini oluşturan Islahhânelerin temel işlevi kimsesiz çocuklara bir sığınak olmanın yanında, cahil kalmalarını engellemek ve burada verilecek eğitim ile topluma kazandırılmalarını sağlamaktı. Kayıt edilen çocukların yaşlarına uygun olarak sıbyan mekteplerinde öğretilen derslere²⁸² eşdeğer dersler verilmekteydi. Eğitim dili genel itibariyle Türkçe olmasına rağmen, öğrenci yoğunluğuna göre değişiklik gösterebiliyordu. Mesela Tuna vilayet ıslahhânelerinde Türkçe ile birlikte Bulgarca eğitim verilirken, Adana ve Erzurum Islahhâneleri'nde Ermenice, İzmir Islahhânesi'nde ise Rumca Türkçe'den sonra diğer eğitim diliydi²⁸³. Bazı ıslahhânelerde ise yabancı dil ders olarak öğretilmekteydi. Sanayi Mekteplerinde öğretilen dersler ve ders programlarını incelerken bu husus üzerinde ayrıca durulacaktır.

Osmanlı vilayetlerinden Rusçuk, Bağdad, Kastamonu, Hudeyde, Sana, Bursa, İzmir, Üsküb, Adana, Edirne, Manastır, Selanik ve Konya'da açılmış olan Sanayi Mekteplerinde öğretilen dersler konusunda genel bir değerlendirme yapabiliriz.

1877 senesi Rusçuk Islahhânesi'nde Rika yazısı, Ulûm-ı Riyaziye, Coğrafya ve Arapça dersleri okutulmaktaydı. Mektebin talebe mevcudu 132 olup, bunlardan 80'i Müslüman, 51'i Hristiyan ve 1'i de Yahudiydi²⁸⁴. Rusçuk'da yaşayan ahâlinin

²⁸¹ BOA., *TFR. I. SL. 84/8344* (18 B 1323-5 Eylül 1321-18 Eylül 1905).

²⁸² 1868 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nde sıbyan mekteplerinde okutulacak dersler Elifba, Kuran-ı Kerim, Tecvid, Ahlâka müteallik resail, İlm-i hal, Yazı talimi, Fenn-i Hesap, Tarih-i Osmanî, Coğrafya ve Malumat-ı Nâfia olarak belirlenmişti. Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ankara, 1999, s. 63.

²⁸³ Yıldırım, *a.g.t.*, s. 190-191.

²⁸⁴ *Salnâme-i Vilâyet-i Tuna*, Def'a 9, (H. 1293-1877), s. 46.

milliyeti ve mektepteki öğrencilerin mensup oldukları din göz önünde bulundurulduğunda Arapçanın bir kültür dersi olarak öğretilmesi muhtemeldir.

Bağdad Sanayi Mektebi'nin 1882 senesi itibariyle bünyesinde bulunan hocalardan hangi derslerin öğretildiği konusunda bir fikir edinebiliriz. Mektep hocalarından Mehmed Efendi Farisî, Sarf ve Hesab derslerinin muallimliğini Salih Efendi ise Kuran-ı Kerim muallimliğini yerine getirmekteydi. Mektebin 70 talebesi bulunmaktaydı²⁸⁵. 1902 ve 1904 senelerine ait ders programlarında ise Kelâm-ı Kadim, Arabî, Farisî, Coğrafya, Hesap, Tarih-i İslam, İlm-i hal, Sarf-ı Osmanî, Kıraat-ı Türkî, İmla-i Türkî, Hüsn-i Hatt-ı Türkî ve Eliba-yı Osmanî derslerinin okutulduğunu görmekteyiz. Bu dersler her gün iki saat kadar okutulmaktaydı²⁸⁶.

Kastamonu Hamidiye Sanayi Mektebi talebeleri mektebin kendisine ait nizamnâmesi oluşturulmadan önce Ulûm-ı Diniyye, Ulûm-ı Riyaziye, Hüsn-i Hatt, Lisân-ı Türkî, Malumât-ı Nâfia ve Resim derslerini görmekteydi. Ancak mektep nizamnâmesi oluşturulduktan sonra hangi sınıfta hangi derslerin görüleceği hususunda bir sistematik oluşturulmuştu. Buna göre mektepte sınıfların her birinde okutulacak dersler ve ders süreleri şu şekilde oluşmuştu:

Birinci sınıfta, günde bir ders itibariyle haftada iki defa birer saat Hesab-ı zihni, Yazı, Elifba, Ecza-i Şerife ve Kuran-ı Kerim okutulacaktı. İkinci sınıfta, Hesap, Amâl-ı Erbaa, Yazı, Kıraat, İlm-i hal, Kuran-ı Kerim ve Resim dersleri; üçüncü sınıfta Hesap, Kesr-i Adi ve Kesr-i Aşâri, yazı, Kıraat ve İmla, Malumât-ı Nâfia, Resim; dördüncü sınıfta Hesap, Resim, Kavâid-i Lisânî, Malumât-ı Nâfia, Hendese ve Fransızca dersleri günde birer ders olmak üzere haftada bir olmak üzere birer saat işlenecekti. Beşinci sınıfın ise 1900 senesinde açılacağı belirtilerek bu sınıfta Hendese, Makine, Hikmet, Mevâlid, Resim, Ulûm-ı Diniyye, Arabî ve Farisî derslerinin okutulacağı bilgisi mevcuttur²⁸⁷.

Yemen vilayetinde bulunan Sana ve Hudeyde Sanayi Mekteplerinde okutulan dersler hakkında detaylı bir bilgiye sahip değilsek de bu mekteplerde Arapça, Türkçe ve Kuran-ı Kerim muallimlerinin görev aldığı bilgisine haiziz²⁸⁸.

²⁸⁵ *Bağdad Vilâyeti Salnâmesi*, Def'a 3, (H. 1299-1882), s. 63-64.

²⁸⁶ *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umumiye*, Def'a 4, (sene H. 1319-1902), s.473; *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umumiye*, Def'a 4, (sene H. 1321-1904), s.411.

²⁸⁷ *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umumiye*, Def'a 4, (sene H. 1319-1902), s.743.

²⁸⁸ *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umumiye*, Def'a 4, (sene H. 1319-1902), s.747; *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umumiye*, Def'a 6, (sene H. 1321-1904), s.710-711.

Bursa Hamidiye Sanayi Mektebi'nde okutulan dersler ve haftalık ders programı hakkında daha detaylı bilgiler mevcuttur. Mektep ıslahhâne halindeyken yani Sanayi Mektebine dönüşümünü tamamlamadan önce ders programı ilköğretim seviyesindeydi. Okutulan dersler Elifba, Kuran-ı Kerim, Akaid, Hesap, Ahlak, Hüsn-i Hatt, Kavâid ve resim olup bu derslerin tamamı haftada on bir saati geçmemekteydi²⁸⁹. 1902 ve 1904 senelerinde mektepte okutulan dersler ve ders programı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 4.1.Bursa Hamidiye Sanayi Mektebi Talebesine Mahsus Haftalık Ders Cedveli

Hamidiye Sanayi Mektebi Talebesine Mahsus Haftalık Ders Cetvelidir								
Günler	den		e kadar		den		e kadar	
	Saat	Dakika	Saat	Dakika	Saat	Dakika	Saat	Dakika
	2	45	3	45	3	55	4	55
Şubeler				Şubeler				
Cumartesi	1 Elifba	4 Kuran-ı Kerim	2 Elifba	5 Kuran-ı Kerim	3 Eczâ-i Şerife	2 Hesap		
Pazar	2 Hesap	3 Eczâ-i Şerife	5 Hesap	4 Kuran-ı Kerim	1 Elifba	2 Elifba		
Pazartesi	1 Elifba	2 Elifba	5 İlm-i hal	3 Eczâ-i Şerife	5 Hesap	3 Akâid		
Salı	3 Eczâ-i Şerife	4 Resim	1 Akâid	5 Kavâid ve Kıraat	2 Elifba	1 Elifba		
Çarşamba	3 Kıraat ve İmla	4 Hesap	1 Akâid	5 Hesap	2 Elifba	1 Elifba		
Perşembe	Beş Şubeye Hüsn-i Hat			5 Kavâid ve Kıraat	2 Elifba	1 Elifba		
Günler	den		e kadar		den		e kadar	
	Saat	Dakika	Saat	Dakika	Saat	Dakika	Saat	Dakika
	5		6		7	30	8	30
Şubeler				Şubeler				
Cumartesi	4 İlm-i hal	3 Akâid	.	5 İlm-i hal	3 Akâid	1 Akâid		
Pazar	3 Akâid	5 Kuran-ı Kerim	1 Hesap	4 Hesap	2 Ahlak	3 Hesap		
Pazartesi	2 Akâid	3 Akâid	4 Hesap	5 İlm-i hal	1 Hesap	.		

²⁸⁹ Yıldırım, a.g.m., s. 75.

Tablo 4.1. Devam

Salı	3 Akâid	4 Kavâid ve Kıraat	3 Akâid	5 Resim	1 Hesab	3 Kıraat ve İmla
Çarşamba	2 Akâid	4 Resim	3 Eczâ-i Şerife	2 Resim	1 Ahlak	3 Hesab
Perşembe	Beş Şubeye Hüsn-i Hatt			2 Hesab	4 Kavaid	3 Eczâ-i Şerife

Elifba, Kuran-ı Kerim, İlm-i hal, Türkçe, Hesap, Coğrafya, Hendese, Kitabet, Malumât-ı Nâfia, Usûl-i Defteri, Tarih, Fransızca, Resim ve Hatt dersleri mektebin 1907 senesinde eğitimini verdiği derslerdi²⁹⁰.

1891 senesine kadar belirli bir ders programı olmayan İzmir Hamidiye Sanayi Mektebi'nin iki ders öğretmeni olup, talebelere okuma-yazma ile birlikte biraz da hesap dersleri öğretilmekteydi. 1891 senesinde mektep için beş yıllık bir ders programı oluşturuldu. Mektebin Fahri Nazırı Ahmet Esat Bey zamanında eğitim yedi seneye çıkartıldı²⁹¹. Bu tarihten itibaren mektebin ders programı da sistemli bir hal aldı. Birinci sene Kuran-ı Kerim, Kıraat, İmla, Tahrir-i Hurûf ve Hesab dersleri verilmekteydi. İkinci sene Kuran-ı Kerim, Tecvid, Ulûm-ı Diniyye, Kıraat, Hesab, İmla, Resim, Hüsn-i Hatt; üçüncü sene Kuran-ı Kerim, Tecvid, Ulûm-u Diniyye, İmla, Resim, Kıraat, Hüsn-ü Hatt, Hesab, Coğrafya, Fransızca; dördüncü sene Kıraat, Lisân-ı Osmanî, Hesab, Ulûm-ı Diniyye, Arabi, Farisî, Fransızca, Hendese, Coğrafya, Hüsn-i Hatt, Resim; beşinci sene Lisân-ı Osmanî, Arabi, Farisî, Tarih, Resim, Hesab, Hendese, Kimya, Kitabet, Malumât-ı Nâfia ve Fransızca okutulmaktaydı. Altıncı sene dersleri henüz hazırlanma aşamasında olup yedinci senede ise yalnızca san'at dersleri öğretilmekteydi²⁹².

Üsküb Hamidiye Sanayi Mektebi'ne ait talimatnâme doğrultusunda talebelere Elifba, Amme, Tebareke cüzleri ile Kuran-ı Kerim, İlm-i hal, Risale-i Ahlak, İmla, İlm-i Hesab, Defter Usûlü, Coğrafya, Resim, Malumât-ı Nâfia, Tarih-i İslam, Tarih-i Osmanî ve Kitabet derslerinin okutulması belirlenmiş ancak Amme ve Tebareke cüzleri ile Kuran-ı Kerim ve Akâid-i Diniyye'ye ait dersler yalnızca Müslüman talebeler tarafından talim olunacak olup Gayrimüslim talebeler bu derslerde

²⁹⁰ *Hüdâvendigâr Vilâyeti Salnâmesi*, Def'a 33, (H. 1324-1907), s. 596-598.

²⁹¹ Koyuncu, *a.g.e.*, s. 26-27.

²⁹² *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umumiye*, Def'a 6, (H. 1321-1904), s.364.

bulunmayacaklardı. Okunacak ders kitapları ile kış ve yaz mevsimlerinde uygulanacak programlar hakkında Mektep İdaresi karar verecekti²⁹³.

Adana Hamidiye Sanayi Mektebi'nde dersler sabahları san'attan önce bir saat ve akşamları yemekten sonra iki saat süre ile okutulmaktaydı. Eğitim süresinin beş yıl olduğu mektepte; birinci sene Elifba, Kıraat ve İmla, Hesab-ı Zihni, İlm-i Hal, Farisî; ikinci sene Sarf-ı Osmanî, Hüsn-i Hatt, İlm-i Hal, Hesab (Amel-i Erbaa), Hendese-i Hatiye, Farisî, Resim; üçüncü sene İlm-i Hal, Kavâid-i Lisânî ve İmla, Hüsn-i Hatt, Hesab, Hendese, Farisî, Arabî, Resim; dördüncü sene Vezâif-i Diniyye ve Ahlak, Hendese, Fransızca, Arabi, Memâlik-i Osmânî Coğrafyası, Kavâid-i Lisânî ve Kitabet, Resim ve son sınıfta Tarih-i Ahlak, Coğrafya, Makine, Hikmet, Fransızca, Kavâid-i Osmânî ve Kitabet, Amel-i Usûl-i Defteri ve Resim dersleri mevcuttu²⁹⁴.

Edirne Hamidiye Sanayi Mektebi'nin eğitim süresi yedi yıl olup, birinci sınıf üç şubeye taksim edilmişti. Birinci sınıf birinci şube talebelerine san'at dersleri öğretilmeyip yalnızca harekeli ve harekesiz yazı kıraatları okutulmaktaydı. İkinci şube şakirdanı Eczâ-yı Şerife ve Kıraat-ı Türkî derslerini, üçüncü şubedekiler ise Eczâ-yı Şerife, İlm-i Hal, Hesab-ı Zihni, Kıraat-ı Türkî ile yüz aded Lügât-ı Arabî ve Farisîye derslerini talim etmekteydi. İlm-i hal dersinde elli dört farz öğretilmekteydi. Üçüncü şube talebelerinin aldıkları dersler deftere kaydedilmekteydi. İkinci sene talebeler, yatkinliklarının bulunduğu san'ata göre mesleki derslere yönlendirilirken aynı zamanda Kuran-ı Kerim, İlm-i Hal, Kıraat-ı Türkî, Hesab, İmlâ, Hatt-ı Türkî, Lügât-ı Arabî ve Farisîye derslerini almaktaydılar. Üçüncü sene Kuran-ı Kerim ve Tecvid, Talim-i Farisî, Hesab, Coğrafya, Kıraat-ı Türkî, İmlâ, Hatt-ı Türkî ile iki yüz Lügât-ı Arabî ve Farisîye dersleri mevcut olup bu dersler de deftere kaydedilmekteydi. Dördüncü sene yine Kuran-ı Kerim ve Tecvid, Tarih-i İslam, Sarf-ı Arabi, Fransızca, Farisî, İmlâ, Hatt-ı Türkî, Fransızca Hesab ve Resim dersleri verilirken talebelerden iki yüz Farsça ve Arapça kelime ezberlemeleri istenmekteydi. Nahv-i Arabî, Sarf-ı Osmanî, Hesab, Fransızca, Coğrafya, İmlâ, Farisî, Hatt-ı Türkî, Fransızca ve Resim dersleri ise beşinci senenin dersleriydi. Coğrafya dersinde, coğrafi hesaplar ve Avrupa kıtası ile alakalı konular işlenirken İmla dersinde bazı manzum ve neşredilmiş eserler ezberlenecekti. Altıncı sene Nahv-i Arabî, Kavâid-i

²⁹³ *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umumiye*, Def'a 4, (sene H. 1319-1902), s.787.

²⁹⁴ *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umumiye*, Def'a 4, (sene H. 1319-1902), s.358.

Osmanî, Usûl-i Defteri, Hendese, Fransızca, Kitabet, Coğrafya, Farisî ve Resim dersleri işlenirken; Asya, Afrika, Amerika ve Avusturalya kıtaları Coğrafya dersinin konularını oluşturmaktaydı. Resim dersinde ise suluboya ve lüleci çamuruyla çalışmalar yapılmaktaydı. Son senenin dersleri ise Hikmet, Kimya, Makine, Fransızca, Kitabet, Hendese, Kozmografya, Coğrafya ve Resimdi. Coğrafya dersinde Memâlik-i Devlet-i Osmânî coğrafyası anlatılırken Resim dersinde yağlı boya ve alçı ile kalıp çıkarmak ve heykel traşlığı dair çalışmalar yaptırılmaktaydı. Birinci sene, birinci ve ikinci şubelerde haftada yirmi dört saat; birinci sene üçüncü şube de ise haftada yirmi sekiz saat ders işleniyordu. İkinci, üçüncü ve dördüncü senelerde on sekiz, beşinci senede yirmi, altıncı senede on dokuz ve yedinci senede ise haftalık ders saati yirmiydi²⁹⁵.

Manastır Hamidiye Sanayi Mektebi'nde öğretilen derslerden en dikkat çekenleri şüphesiz Rumca ve Bulgarcadır. Türkçe eğitimin yanı sıra bu dillerde de eğitim verilmesi okulun bulunduğu vilayetin kozmopolit yapısını da açık etmektedir. Farklı dillerde eğitim verilmesi farklı etnik unsurların da devletin imkânlarından faydalandığının göstergesidir. Mektepte talebelere Fransızca ve Farsça dersleri ile Kuran-ı Kerim, Tecvid, İlm-i Hâl, Hesab, Sarf-ı Osmanî, Kıraat, İmla ve Hüsn-i Hatt dersleri de okutulmaktaydı²⁹⁶.

Selanik Hamidiye Sanayi Mektebi'nin eğitim süresi şube sınıfı hariç olduğu halde beş yıldır. Talebeler birinci sene Kuran-ı Kerim, Ulûm-ı Diniyye, Kıraat-ı Türkî, Mukaddemât-ı Hesab, İmlâ ve Hüsn-i Hat derslerini talim ederlerdi. İkinci sene dersleri Kuran-ı Kerim, Ulûm-ı Diniyye, Kıraat-ı Türkî, Hesab, İmlâ ve Hüsn-i Hatt'tı. Kuran-ı Kerim, Ulûm-ı Diniyye, Arabî, Tarih, Kıraat, Hesap, İmlâ ve Hüsn-i Hatt üçüncü senenin; Arabî, Tarih, Kıraat, Hesab, İmlâ, Hüsn-i Hatt, Kuran-ı Kerim ve Ulûm-ı Diniyye ise dördüncü senenin dersleriydi. Son sene yani beşinci senede Ulûm-ı Diniyye, İmlâ, Arabî, Farisî, Kavâid-i Osmanî, Hesab ve Coğrafya dersleri talim edilmekteydi. Şakirdan Cuma günleri hariç olmak üzere her gün sabahleyin dersanelerde iki saat ders görmekteydi²⁹⁷.

1905 senesine gelindiğinde mektebin eğitim süresinin şube sınıfı hariç altı seneye yükseltildiğini görmekteyiz. Talebeler yine Cuma günleri hariç olmak üzere

²⁹⁵ *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umumiye*, Def'a 6, (sene H. 1321-1904), s.289-291.

²⁹⁶ *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umumiye*, Def'a 6, (H. 1321-1904), s. 667.

²⁹⁷ *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umumiye*, Def'a 4, (H. 1319-1902), s. 621.

sabahları iki saat derse girmektedir. Beş senelik eğitim süresine nazaran altı senelik eğitim programında öğretilen dersler hem yoğunluk hem de çeşitlilik kazanmıştır. Altı senelik eğitim döneminin birinci senesinde Kuran-ı Kerim, Ulûm-ı Diniyye, Hesab, Türkçe İmlâ, Hüsn-i Hatt, Hendese, Türkçe Kıraat, Fransızca ve Coğrafya dersleri verilmektedir. İkinci sene bu derslere ek olarak Sarf-ı Arabî, Sarf-ı Osmanî ve Resim dersleri okutulmaktadır. Nahv-i Osmanî ve Farişî dersleri ile birlikte ikinci sene derslerinden Sarf-i Osmanî hariç diğer tüm dersler üçüncü senede de görülmektedir. Ulûm-ı Diniyye, Nahv-i Osmanî, Hendese, Türkçe Kıraat, Farişî, Fransızca, Türkçe İmlâ, Hüsn-i Hatt, Hesab, Cebir, Nahv-i Arabî, Hikmet-i Tabiiye ve Resim dördüncü senenin dersleriydi. Beşinci senede Ulûm-ı Diniyye, Kimya-yı Adî, Türkçe Kitabet, Fransızca, Nahv-i Arabî, Hikmet-i Tabiiye, Cebir, Mebadi-i Fenn-i Makine; son yani altıncı senede ise Türkçe Kitabet, Fransızca, Hendese-i Resmi, Kimya-yı Sanayi, Fenn-i Mesaha, Usûl-i Defteri, Tarih ve Amelî Fenn-i Makine dersleri öğretilmektedir²⁹⁸.

Yapısal olarak ıslahhâne tarzında olan mektepler sıbyan mekteplerinde okutulan derslere paralel derslerin eğitimini verirken, gelişme kaydeden mekteplerde ise daha farklı dersler okutulmaktaydı. Mekteplerin bulunduğu bölgelerin etnik özelliklerine göre eğitimin dilinde de farklılıklar göze çarpılmaktaydı. Bu durum Osmanlı Devleti'nin arî bir din ya da ırk devleti olmadığını gözler önüne sermektedir.

4.3.Eğitimi Verilen Meslekler

Islahhânelerin kuruluş amacı öksüz, yetim ve kimsesiz çocukların yeme-içme ve barınma ihtiyaçlarını yerine getirmek, onlara okuma yazma bilecek düzeyde eğitim vermek ve mezun olduklarında da iş bulmalarına yetecek derecede bir meslek öğretmektir. Özellikle, mezuniyet sonrası talebelerin hayata tutunabilmeleri için teknik eğitim zorunluluk arz etmekteydi. Teknik eğitim, hem talebelerin mezun olduktan sonra boşta kalmamalarını hem de edindikleri mesleki bilgileriyle ülke sanayisine faydalı olmalarını sağlamayı amaç edinmişti. Bu doğrultuda mesleki eğitimin üzerinde hassasiyetle durulmuş ve eğitim süresinin büyük bir kısmını san'at dersleri oluşturmuştu.

²⁹⁸ *Selanik Vilâyeti Salnâmesi*, Def'a 18, (H. 1322-1905), s. 309.

San'at eğitimi dersleri genel itibariyle kunduracılık, terzilik, marangozluk, mücellitlik ve mürettiblik üzerine başlamıştı. Ülke sanayisine daha doğrusu el san'atlarına uygun olarak öğretilen bu san'atlara zamanla demircilik, dökmeçilik, tesviyecilik, tenekeçilik ve tornacılık gibi mesleki dersler de ilave edilmiştir. Bu adımlar ıslahhânelerin Sanayi Mekteplerine dönüşümünün de tetikleyicisi olmuştur. Bu konuya ilişkin değerlendirmelerimizi Kastamonu, İzmir, Bursa, Adana, Edirne, Manastır, Kosova, Sivas, Selanik, Üsküb, Şam, Beyrut, Bağdad, Haleb, Hudeyde ve Sana Sanayi Mektepleri üzerinden yapacağız.

Kendi Sanayi Devrimi'ni bir türlü gerçekleştiremeyen Osmanlı Devleti'nde el san'atları ürünleri önemli bir yer tutar. Ahâlinin temel ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla terzilik, kunduracılık ve marangozluk bu san'atların çatısını oluşturmaktaydı. Bu durum ıslahhânelerde öğretilen san'atların çeşitlerini de büyük ölçüde belirlemiş oluyordu. Daha nitelikli san'at kollarının mektep programlarında yer almaya başlaması ise yaklaşık yirmi yıllık bir süreç sonunda gerçekleşti.

Kastamonu Sanayi Mektebi kunduracılık, terzilik ve marangozluk san'atlarının belli bir program dâhilinde uzun süreli olarak öğretildiği mekteplerimizdendir. Bu mesleklerin 1871-1878 seneleri arasında düzenli bir şekilde eğitimi verilmiştir. Terzilik ustalığı görevini 1871 senesinden itibaren üç sene boyunca İbrahim Ağa yerine getirirken daha sonra talebelerden Başçavuş Hafız Şakir Efendi, Mehmed Çavuş ve Hacı Ahmed Çavuş yerine getirmiştir. Talebe sayısı en fazla olan san'at kolu terzilik kısmıydı. 1880 senesinde kumaşçılık bölümünün açılmasıyla terzilik san'atı öğrenen talebe sayısında da bir düşüş gerçekleşmiştir²⁹⁹.

1876 senesinde torna bölümü açılarak iki talebe bu bölüme kaydedildi. İbrahim Efendi de torna ustası olarak görevlendirildi. Aynı yıl halıcılık konusunda da eğitim verilmeye başlanmış olup halıcı ustası Ali Ağa'nın mahiyetinde dört talebe bulunmaktaydı³⁰⁰. 1876 senesinde açılan tornacılık bölümü usta tedarik edilememesinden dolayı ertesi sene kapatıldı³⁰¹.

²⁹⁹ *Kastamonu Vilâyeti Salnâmesi*, (H. 1287-1871), s. 55; *Kastamonu Vilâyeti Salnâmesi*, (H. 1288-1872), s. 48; *Kastamonu Vilâyeti Salnâmesi*, (H. 1289-1873), s. 53; *Kastamonu Vilâyeti Salnâmesi*, (H. 1290-1874), s. 57; *Kastamonu Vilâyeti Salnâmesi*, (H. 1291-1875), s. 78; *Kastamonu Vilâyeti Salnâmesi*, (H. 1292-1876), s. 81; *Kastamonu Vilâyeti Salnâmesi*, (H. 1293-1877), s. 69; *Kastamonu Vilâyeti Salnâmesi*, (H. 1294-1878), s. 85; *Kastamonu Vilâyeti Salnâmesi*, (H. 1297-1881), s. 76.

³⁰⁰ *Kastamonu Vilâyeti Salnâmesi*, (H. 1292-1876), s. 81.

³⁰¹ *Kastamonu Vilâyeti Salnâmesi*, (H. 1292-1876), s. 81; *Kastamonu Vilâyeti Salnâmesi*, (H. 1293-1877), s. 69.

Kastamonu Hamidiye Sanayi Mektebi'nin kendine özgü talimatnâmesinde mektepte hangi san'atların öğretileceği hususunun bir plana ve programa bağlandığını görmekteyiz. Her ne kadar demircilik, tornacılık ve tesviyecilik gibi san'atlara yer verilmemiş olsa dahi halıcılık, dokumacılık, marangozluk, kunduracılık ve mücellidlik öğretilen san'atlar içerisinde yer almaktaydı. Beş senelik eğitim süresince nelerin öğretileceği hususu da ayrıntılı olarak planlanmıştı³⁰². 1904 senesinde de mektebin teknik eğitiminde bir farklılık ortaya çıkmadı. Kunduracılık, marangozluk ve halıcılık san'atlarında eğitim verilmeye devam edildi³⁰³.

Kastamonu Sanayi Mektebi'nin san'athaneleri için gerekli alet ve edâvatın bir kısmı yurtdışına sipariş verilmişti. Londra'dan getirilmesi kararlaştırılan bu malzemeler 12.000 kuruşa motor, 6.000 kuruşa torna, 6.400 kuruşa planya tezgâhı, 500 kuruşa vantilatör, 200 kuruşa zımpara taşı, 130 kuruşa demirci maşaları, 700 kuruşa dökmeci avadanlıkları, 480 kuruşa İngiliz örsü, 110 kuruşa vana çeliği, 200 kuruşa demirci zımba ve baskıları, 640 kuruşa transmisyona çeliği, 500 kuruşa transmisyona yağı, 370 kuruşa transmisyona şayıkası, 2500 kuruşa matkap tezgahı ve 620 kuruşa da tesviyeci balayısından ibaretti³⁰⁴.

İlk açıldığı esnada mürettiblik, terzilik, kunduracılık ve dülgerlik san'atları öğretilmekte³⁰⁵ olan İzmir İslahhânesi'nde 1879 senesinde marangozluk, 1883 senesinde ise demircilik öğretilen san'atlar arasına girdi³⁰⁶. Böylece ıslahhaneden Sanayi Mektebine dönüşüm başlamış oldu. Bu duruma paralel olarak dökmecilik konusunda da eğitim verilmeye başlandı. Maksud Ağa'nın ustalığını yaptığı dökmecilik san'atı icra edilerek dökme mamulünün her türlüünü yapabilmek için demirhaneye on sekiz beygir kuvvetinde bir de makine konuldu³⁰⁷.

Mektepte görev yapan ustaların bir kısmı vilayetteki matbaadan, bir kısmı mukavele ile iş başına getirilenlerden, diğer bir kısmı ise maaş karşılığında mektep hesabına çalışanlardan oluşmaktaydı. Marangoz ustası Yani Usta, demirci ustası Paskalaki ve dökmeci ustası Maksud Ağa mukavele karşılığında; çorap ve çulha

³⁰² *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umumiye*, Def'a 4, (H. 1319-1902), s.745-747.

³⁰³ *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umumiye*, Def'a 6, (H. 1321-1904), s.617.

³⁰⁴ BOA., *BEO*. 3263/244671 2 (28 M 1326-2 Mart 1908).

³⁰⁵ *Takvim-i Vekâyi*, Def'a 1115, (11 R 1286-21 Temmuz 1869), s. 3.

³⁰⁶ *Aydın Vilâyeti Salnâmesi*, Def'a 1, (H. 1296-1879), s. 65; *Aydın Vilâyeti Salnâmesi*, Def'a 2, (H. 1297-1880), s. 62; *Aydın Vilâyeti Salnâmesi*, Def'a 7, (H. 1300-1883), s. 505.

³⁰⁷ *Aydın Vilâyeti Salnâmesi*, Def'a 12, (H. 1307-1890), s. 505.

ustası Artın Ağa ile kaliçe muallimleri Zahide Hanım, Emine Hanım ve İmhan Hanım ise maaşla mektep hesabına çalışmaktaydı. Vilayet matbaası görevlilerinden Mehmed Neşed Bey mürettib ustası ve Mehmed Efendi de mücellid ustası olarak görev yapmaktaydı. Bu dönemde mektebin 17 kunduracı, 8 kundura makinecisi, 20 marangoz, 15 demirci, 15 dökmeçi, 20 terzi, 15 çorapçı, 7 çulhacı, 5 mürettib, 4 mücellid ve 10 kaliçeci olmak üzere toplam 136 talebesi bulunmaktaydı³⁰⁸.

Çorap, çulha ve kaliçe kısımları doğrudan doğruya mektep hesabına işlettirilirken; kunduracı, marangoz, dökmeçi ve terzi ustalıkları esnaftan birer ustaya ihale edilirdi. Mürettiblik ve mücellidlik san'atını tercih eden talebeler Vilayet Matbaasında ders alırlardı. Yine aynı şekilde demircilik san'atı ile iştilal edenlerden 9 nefer de kabiliyetlerinin geliştirilmesi amacıyla Şirket-i Hamidiye Fabrikası'nda yetiştirilmekteydi³⁰⁹.

1902 senesinde marangozluk ve demircilik san'atları daha ileri bir seviyeye yükselirken bunlara bir de tenekeçilik bölümü eklendi. Marangozluk kısmının Asparaki ve Yorgaki adında iki ustası, Şeref Efendi adında bir de marangoz oymacısı vardı. Mektebin demirhanesinin ustabaşılığını Davidgo, ustalığını ise Manolaki Efendi yerine getirirken, tenekeçilik bölümü de faaliyete geçmiş bulunuyordu³¹⁰. Eğitim süresinin yedi seneye yükseltilmesiyle birlikte yedinci senenin tamamında san'at dersleri öğretilmekteydi³¹¹.

Bursa Sanayi Mektebi'nde verilen teknik eğitim marangozluk ve demircilik üzerine şekillenmiş³¹² ancak kunduracılık, terzilik, halıcılık³¹³ ve ipekböceği kutuculuğu³¹⁴ san'atları da öğretilmişti. Mektebin en önemli san'at kollarından biri olan marangozluk şubesi Vali Halil Bey'in kayınbiraderi olan Mehmet Bey'in mektep müdürü olarak atanmasından sonra kuruluşunu tamamladı. "*Mehmet Bey mektebe planya, matkap, testere, dekupaj, daire testere ve rabita makineleri bağışlamış, bu vesile ile ilk defa motorlu tezgâhlar marangoz atölyesinde yerini almıştı*"³¹⁵.

³⁰⁸ Aydın Vilayeti Salnâmesi, Def'a 13, (H. 1309-1892), s. 270-271.

³⁰⁹ Aydın Vilayeti Salnâmesi, Def'a 13, (H. 1309-1892), s. 274.

³¹⁰ Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umumiye, Def'a 4, (H. 1319-1902), s.736-754.

³¹¹ Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umumiye, Def'a 6, (H. 1321-1904), s. 364.

³¹² Yıldırım, a.g.m., s. 76.

³¹³ Hüdâvendigâr Vilâyeti Salnâmesi, Def'a 21, (H. 1312-1895), s. 124.

³¹⁴ Hüdâvendigâr Vilâyeti Salnâmesi, Def'a 25, (H. 1316-1899), s. 77.

³¹⁵ Yıldırım, a.g.m., s. 76.

Mektebin 1902 senesi teknik eğitimini marangozluk, terzilik, terlikçilik ve kunduracılık san'atları oluştururken; marangoz ustası Dimitri Efendi, terzi ustası Onnek, terlikçi ustası Bağdın Efendi ve kunduracı ustası da Karabed Efendi'yd³¹⁶. Talebe mevcudunun iki yüze ulaştığı 1907 senesinde mücellidhane, marangozhane, kundurahane, demirhane ve terzihane bölümlerinde mesleki dersler öğretilmekteydi. Talebelerin bu san'atlarda başarılı olmalarını sağlayacak ne teknik bir müfredat ne de uzman bir öğretici bulunmamaktaydı³¹⁷.

Adana Hamidiye Sanayi Mektebi'nde öğretilen san'at dersleri, ulûm derslerinin sona ermesinden sonra başlardı. Mektebe her sene 25 talebe alınmak suretiyle talebe sayısı 125 olduğunda mevcut san'at derslerine yeni derslerin ilave edilmesi düşünülmüştü³¹⁸.

Tablo 4.2.1902 ve 1904 senesi Adana Hamidiye Sanayi Mektebi San'at Dersleri ve Ustaları

1902 Senesi San'at Dersleri ve Muallimleri			
Demirhane Muallimi Mehmed Ağa	Marangozhane Muallimi Armanan Efendi	Terzihane Muallimi Ropen Efendi	Kundurahane Muallimi Serkes Efendi
1904 Senesi San'at Dersleri ve Muallimleri			
Demirhane Ustabaşı Kadri Efendi	Tornacı Ustası Faik Efendi	Dökmeci Mağırđıç Efendi	Ocakçı Petro Efendi Arabacı Ohan Efendi
Marangozhane Ustabaşı Vehbi Efendi		Muavini Beşir Efendi	Arabacı Ustası Ali Efendi
Terzihane Ustabaşı Bağos Efendi		Muavini Bayes Efendi	
Kundurahane Ustabaşı Necip Efendi	Muavini Agob Efendi	Muavini Hristo Efendi	Muavini Bados ve Kasti Efendiler

1902 senesinde verilen marangozluk eğitimine 1904'de demircilik, tornacılık ve dökmecilik derslerinin ilave edildiğini görmekteyiz. Böylece mektebin Sanayi Mektebi'ne dönüşümünde önemli bir adım atıldığını söyleyebiliriz.

³¹⁶ *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umumiye*, Def'a 4, (H. 1319-1902), s. 566.

³¹⁷ Yıldırım, *a.g.m.*, s. 77.

³¹⁸ *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umumiye*, Def'a 4, (H. 1319-1902), s. 359.

Edirne, Manastır, Kosova ve Sivas Hamidiye Sanayi Mektebi'nin san'at dersleri diğer Sanayi Mekteplerinde öğretilen derslerle paralel olup; bu mekteplerde talebelere marangozluk, terzilik ve kunduracılık dersleri talim ettirilmekteydi³¹⁹.

Selanik Hamidiye Sanayi Mektebi'nde mürettiblik, litoğrafyacılık, kunduracılık, terzilik, dokumacılık ve marangozluk san'atları öğretilmekteydi. Talebeler Cuma günleri dışında her sabah iki saatlik ulûm derslerinin ardından kendi san'athanelerine geçerek akşam tatiline kadar bu san'atları talim ederdi. 10 yaşından küçük talebeler san'at derslerine alınmazdı. Mızıka sınıfı ise her gün iki saat nazari ve ameli olarak musiki dersi aldıktan sonra mensup oldukları san'athanelere giderek öğrendiklerini san'at derslerine devam ederlerdi. Mevcut 180 talebeden 32 talebenin yaşı gereği san'at derslerine giremediği mektepte 15 talebe mürettiblik, 13 talebe litoğrafyacılık, 40 talebe kunduracılık, 30 talebe terzilik, 30 talebe marangozluk, 20 talebe dokumacılık san'atlarını öğrenmekteydi³²⁰. Teknik eğitimi verilen bu san'atlara 1904'de Foliska'nın ustalık görevini yerine getirdiği tesviyecilik ve Deçtro usta nezaretinde demircilik san'atları eklendi³²¹. Demirhane için Avrupa'dan bazı araç-gereçler dahi satın alındı³²². Bir yıl sonra ise demirhane tesisine girilmiş ve marangozhanenin de ıslahına teşebbüs edilmişti³²³.

Üsküb Hamidiye Sanayi Mektebi talimatnâmesi tetkik edildiğinde; terzilik, kunduracılık, marangozluk ve mürettiblik san'atlarının teknik eğitiminin verildiğini³²⁴, sonraki dönemlerde kaynak bulunması halinde şayak, kilim ve halı gibi dokuma işleri ile fanila ve çorap imal etmek üzere san'at dersleri açılmak istenildiğini görmekteyiz. San'at dersleri, sabah derslerinden sonra talebelerin mubassırlar, çavuşlar veya çavuş vekilleri tarafından san'athanelere götürülmesiyle başlar akşamları boru çalınmasıyla sona ererdi. Öğrendiği san'atta ilerlemiş olan talebelerin arasından bir çavuş ve çavuş vekili seçilirdi. Bir defada beş kez hapis

³¹⁹ *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umumiye*, Def'a 4, (H. 1319-1902), s. 317-811; *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umumiye*, Def'a 6, (H. 1321-1904), s. 292-667; *Sivas Vilâyeti Salnâmesi*, Def'a 17, (H.1325-1908), s. 60.

³²⁰ *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umumiye*, Def'a 4, (H. 1319-1902), s. 621-623.

³²¹ *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umumiye*, Def'a 6, (H. 1321-1904), s. 520.

³²² BOA., *İ. RSM. 17/29*, (2 M 1321-18 Mart 1319-31 Mart 1903).

³²³ *Selanik Vilâyeti Salnâmesi*, Def'a 18, (H. 1322-1905), s. 310.

³²⁴ *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umumiye*, Def'a 4, (H. 1319-1902), s. 788; *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umumiye*, Def'a 6, (H. 1321-1904), s. 634.

cezası alan talebe, usta çavuş veya çavuş olamazdı. Yine san'atta başarılı olan talebelere diğer talebeleri de teşvik etmek amacıyla mükâfat verilirdi³²⁵.

Şam Sanayi Mektebi'nde 1880 ile 1904 tarihleri arasında kunduracılık ve terzilik san'atlarında eğitim verilirken demircilik, tesviyecilik, dökmeçilik gibi sanayi alanlarında herhangi bir san'at eğitimi verilmemiştir. Bu dönem içerisinde mektepte eğitim gören talebenin sayısı ise 100 ila 135 arasında değişiklik göstermiştir³²⁶.

Beyrut Hamidiye Sanayi Mektebi'ne mahsus nizamnâmede, talebelere arzularına göre tezgâhcılık, terzilik, örmecilik, marangozluk, kunduracılık, saraçlık, mücellidlik, kürtüncülük yani mukavvadan kutuculuk, demircilik, dökmeçilik, kuyumculuk, boyacılık, nakkaşlık ve basmacılık san'atlarının öğretileceği hususlarına yer verilmişti³²⁷.

Bağdad Sanayi Mektebi'nin 1902 ve 1904 seneleri sanayi kısımları marangozhane, kundurahane ve çulhahaneden oluşmaktaydı. 1905'de ise halıhane ve demirhane kısımları faaliyete geçti. Demirhane içerisinde bir de tornacılık bölümü açıldı³²⁸.

Hudeyde ve Sana Hamidiye Sanayi Mektepleri'nde de marangozluk ve demircilik san'atlarına ilişkin teknik eğitim verilirken bunların yanı sıra kunduracılık, dokumacılık ve terzilik san'atları da öğretilmekteydi³²⁹.

Mesleki eğitimin en önemli parçası şüphesiz san'at öğreticileri olan ustalardı. Islahhâneler döneminde talebelerin san'at eğitimi geleneksel yöntemlerle yetişmiş olan ustalar tarafından verilmekteydi. Bu ustalar mektebin bulunduğu bölgeden, uğraştığı san'at alanında kendilerini ispat etmiş ustalara arasından seçilirdi. Mekteplerde kadrolu ustalar bulunduğu gibi imalathane veya fabrikalarda çalışan geçici ustalar da mevcuttu³³⁰.

³²⁵ *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umumiye*, Def'a 4, (H. 1319-1902), s. 788.

³²⁶ *Suriye Vilâyeti Salnâmesi*, Def'a 12, (H.1297-1880), s. 262; *Suriye Vilâyeti Salnâmesi*, Def'a 15, (H.1300-1883), s. 102; *Suriye Vilâyeti Salnâmesi*, Def'a 4, (H.1319-1902), s. 648; *Suriye Vilâyeti Salnâmesi*, Def'a 2, (H.1321-1904), s. 648.

³²⁷ *Umur-ı Nafia ve Ziraat Mecmuası*, Numara 1, (1 C 1309-2 Ocak 1892), s. 345.

³²⁸ *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umumiye*, Def'a 4, (H. 1319-1902), s. 474; *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umumiye*, Def'a 6, (H. 1321-1904), s. 411; *Bağdad Vilâyeti Salnâmesi*, Def'a 21, (H. 1322-1905), s. 98.

³²⁹ *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umumiye*, Def'a 4, (H. 1319-1902), s. 747-748; *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umumiye*, Def'a 6, (H. 1321-1904), s. 710-711.

³³⁰ Öztürk, *a.g.m.*, s. 436.

Sanayi Mektepleri'nin öğretici usta ihtiyaçlarının karşılanması için Dersaadet tarafından atama da yapılmaktaydı. Örneğin Kastamonu Sanayi Mektebi marangozhanesinde talebelere marangozluk san'atını öğretmek üzere Ahmet Çavuş adında bir usta gönderildi³³¹. Yine aynı mektebe Hereke Fabrikası'ndan has boya ile ip ve iplik boyama san'atını öğrenerek mezun olan Mehmet Galib Usta halı dokumak ve tahlit-i elvan usulünü öğretmek amacıyla tayin edildi³³².

Mekteplerin birçoğunda ustalar o bölgede bulunan ustalar arasından seçilmekteydi. Ancak vilayette ustalık derecesinde bir kimsenin bulunmaması ya da maddi yetersizlik nedeniyle mektebe usta görevlendirilemediği de oluyordu. Mesela Konya Sanayi Mektebi'nin demircilik ve marangozluk bölümleri için maharet ve san'atta usta bulunamadığından saray marangozhanesinden bir marangoz ustası ile Tophane-i Amire veya Tersane-i Amire'den bir demirci ustasının gönderilmesi istenilmişti³³³. Bazen de tam tersi durumlar meydana gelmişti. Söz gelimi Konya Sanayi Mektebi'nde aktif olan demircilik ve marangozluk bölümleri için ihtiyaç duyulan ustaların vilayette bulunan ustalar tarafından giderildiğinden Dersaadet Sanayi Mektebi mezunlarına ihtiyaç duyulmadığı Orman ve Maden ve Ziraat Nezareti'ne bildirilmişti³³⁴.

4.4. Mezuniyet Şartları ve Mezunların İstihdamı

Mekteplerde eğitim-öğretim süresini tamamlayan talebeler, mezun olmaya hak kazanırlardı. Mezun olabilmeleri için mekteplerin mezuniyete ilişkin şartlarını yerine getirmiş olmaları gerekirdi. Yani talebelerin hem öğrendikleri derslerden hem de san'atlardan mezun olmaya yeter derecede notları olmalıydı. Mezuniyet, kendine özgü talimatnâmeleri ya da nizamnâmeleri olmayan mekteplerde Islahhânelere Dâir Nizamnâmede yer alan esaslar ile kendine has talimatnâmeleri ya da nizamnâmeleri olan mekteplerde ise kendi belirlemiş oldukları şartlar doğrultusunda gerçekleşmekteydi.

Islahhânelere Dâir Nizamnâme gereği beş senelik eğitim öğretim müddetince bütün sınıfların ders ve san'atlarının imtihanlarını hakkıyla verip, liyakatlarını ve ehliyetlerini ispat etmiş olan talebelere şehâdetnâmeleri verilirdi. Şehâdetnâmesini alan talebeler istedikleri takdirde ıslahhâne kalmaya devam edebilirdi. Kaldıkları

³³¹ BOA., *MF. MKT.* 7/5 (23 Ş 1289-26 Ekim 1872).

³³² BOA., *DH. MKT.* 2513/29 (7 R 1319-24 Temmuz 1901).

³³³ BOA., *Y. MTV.* 220/192-1-2 (28 CA 1319- 29 Ağustos 1317-11 Eylül 1901).

³³⁴ BOA., *DH. MKT.* 2578/118 (12 L 1319-9 Kanun-ı sanî 1317-22 Ocak 1902).

süre içerisinde çalışmalarının karşılığı olan yevmiyeleri de kendilerine ödenirdi. Mezun olup dışarıda kendi başına dükkân açmak isteyen talebelere ise mektep sandığından lazım gelen sermaye ödünç olarak verilirdi. Kendi dükkânlarını açan talebeler sürekli kontrol altında tutularak sermayelerini boş yerlere harcamaları veya istenilmeyen yollara meyilli olmaları tespit edildiği takdirde mahalli idarece gerekli tedbirler alınırdı³³⁵. Kendi talimatnâmeleri ya da nizamnâmeleri mevcut olan mekteplerin mezuniyet esaslarını ayrıca değerlendirmek gerekir.

Beyrut Hamidiye Sanayi Mektebi Nizamnâmesine göre; talebelerin sınavları her sene başında mahalli idarede bulunanlar arasından seçilmiş kişilerle, maharetli ustalar ve sanayi erbabından hazır olanların huzurunda yapılacaktı. Sınıf geçecek talebenin bulunduğu sınıfta öğrendiği ulûm ve sanayiden öğrendiklerini ispat etmesi, her ulûm ve san'at için belirlenen on numaradan en az beş numara kazanması şarttı. Bu derslerin herhangi birinden beş numara alamayan talebe sınıfta kalırdı. Beş sene sonunda derste ve san'atta başarılı olanlar mezuniyete hak kazanırlar, talep etmeleri halinde de mektebe devam etmelerine izin verilerek kendilerine usta yevmiyesi nispetinde yevmiye ödenirdi³³⁶.

Üsküb Hamidiye Sanayi Mektebi'nde ise sınavlar dörder ay ara ile iki defa yapılırdı. Sınavlarda mümeyyizler ile birlikte komisyon heyetinden birer aza bulunurdu. İmtihanalarda tam numara on olup on ile beş arasında not alanlar sınıflarını geçerken, beşten aşağı not alanlar sınıf tekrarı yapardı. Mektebin eğitim öğretim süresi olan beş yılı tamamlayanlar vilayet makamından şehâdetnâmelerini alarak mektepten mezun olurlardı³³⁷.

Talebelerin ödül törenlerinde vilayetin önemli şahsiyetleri ile devlet erkânı da yer alırdı. Örneğin İzmir Hamidiye Sanayi Mektebi talebelerinin mezuniyet törenlerine İzmir Fırka-ı Askeriye kumandanlarından Hacı Osman, Nizâmiye kumandanlarından Şakir Paşalar ile Mektubi-i Vilâyet Hayri Bey, memleket eşrafları, Rum metropolidi ve Ermeni murahhassası katılmıştı. Törenin başlamasından sonra mektep müdürü tarafından münasip bir nutuk okundu. Mektep orkestra takımı talebeleri tarafından padişaha methiyeler düzöldükten sonra kendilerine atlas keseler içerisinde para ve saat verildi. Ardından Hamidiye Marşı ve Selam Havası çalınıp

³³⁵ Madde 52, *Düstür*, Birinci Tertip, C. II, s. 295.

³³⁶ *Umur-ı Nafia ve Ziraat Mecmuası*, Numara 1, (1 C 1309-2 Ocak 1892), s. 344-346.

³³⁷ *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umumiye*, Def'a 4, (H. 1319-1902), s. 804-805.

talebelerce “Padişahım Çok Yaşa” denildi. Mektebin fahri nazırı Ahmed Esad Bey’e talebelerin düzenli halleri nedeni ile teşekkür edildikten sonra tören tamamlandı³³⁸.

³³⁸ *İzmir*, Dördüncü Sene, (3 B 1317-25 Teşrin-i evvel 1315-6 Kasım 1899), s. 3.

SONUÇ

Sosyal bir sorumluluk projesi olarak ortaya çıkan ıslahhâneler süreç içerisinde farklı bir amaca hizmet eder hale geldi. Öksüz, yetim ve kimsesiz çocukların barındırılması ve ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik olarak ortaya çıkan ıslahhânelerde; kaydı yapılan talebelere okuma-yazmanın öğretilmesi, bir san'at kolunda ehliyet kazandırılması ve insani değerler aşılması amaç edinilmiştir. Çeşitli san'at kollarında mesleki eğitim verilen talebelerin, başarılı işler ortaya koymaları ıslahhânelerin bir anda Osmanlı sanayisinin gelişmesi için gerekli olan yetişmiş eleman ihtiyacını karşılayacak birer mesleki eğitim kurumuna dönüşmesini sağladı. Osmanlı ülkesindeki üretim, Avrupa'nın seri ve kaliteli üretiminden çok geride olduğundan ıslahhânelerde daha çok el san'atlarına yönelik mesleki-teknik eğitim verildi. Terzilik, kunduracılık, debbağlık, örmecilik, urgancılık, dokumacılık san'atları bu bağlamda verilen mesleki derslerdi. Ekonominin ve ticaretin daha canlı, ahâlinin daha varlıklı olduğu vilayetlerde bulunan Sanayi Mekteplerinde demircilik, tornacılık, marangozluk, dökmeçilik ve tenekeçilik gibi el işçiliğinden ziyade makinenin kullanıldığı san'atların öğretilmesine gayret edildi. Gerekli olan makine, alet ve edavatın Avrupa ve Amerika'dan ithalleri gerçekleştirildi. Böylece ıslahhâne kalıbının dışına çıkılarak Sanayi Mekteplerine dönüşüm başlamış oldu.

İdarecilerin başarısız yönetimleri, öğrenci profilinin istenilen seviyede olmaması, ekonomik kaynakların yetersizliği, teorik ve pratik dersleri öğretecek öğretmenlerin ehil olmaması, devlet tarafından gereken önemin verilmemesi, kullanılan araç ve gereçlerin hem yetersiz hem de performans açısından istenilen seviyede olmaması, nihayet ülkenin içerisinde bulunduğu siyasi, sosyal ve ekonomik durum gibi nedenlerden dolayı bu mekteplerden hedeflenen şekilde verim alınamamıştır. Ancak teorik ve teknik eğitim sürekli bir gelişme kaydetmiştir. Osmanlı Devleti'nde yatılı bir sanat okulu hüviyetinde teşekkül eden bu kurumlar, Cumhuriyet Dönemi'nde ortaya çıkacak benzer nitelikteki okulların şekillenmesinde aktif bir rol oynamıştır.

Günümüz Türk Eğitim Sistemi'nde yaşanan nitelikli öğretmen, yeterli teknik alt yapı, düzenli plan-program ve materyal eksikliği, II. Abdulhamid Devri Vilayet Sanayi Mekteplerinin de gelişimini sekteye uğratan unsurlar olmuştur. Toplumların

ve devletlerin gelişmişlik düzeylerinin en önemli göstergesi olan eğitim faaliyetlerinin, sistemli ve sürekli güncellenen bir yapısının olması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

1-Arşiv Vesikaları

*Başbakanlık Osmanlı Arşivi**

a.Bâb-1 Âlî Evrak Odası

b.Dâhiliye Nezâreti Evrakı

Dâhiliye Nezâreti Mektûbî Kalemi (DH.MKT.)

Dâhiliye Muhaberât-ı Umumiye İdâresi Evrakı (DH.MUİ.)

Dâhiliye Nezâret-i Tesri-î Muamelat ve Islahat Komisyonu (DH.TMİK.S.)

c.İrâde Tasnifi

İrâde-i Hususi (İ.HUS.)

İrâde-i Rüsûmat (İ.RUS.)

d.Maârif Nezâreti Evrakı

Maârif Nezâreti Mektûbî Kalemi (MF.MKT.)

e.Rumeli Müfettişliği Evrakı

Rumeli Müfettişliği Kosova Evrakı (TFR.I.KV.)

Rumeli Müfettişliği Manastır Evrakı (TFR.I.MN.)

Rumeli Müfettişliği Selanik Evrakı (TFR.I.SL.)

f.Şûra-yı Devlet Belgeleri (ŞD.)

g.Yıldız Tasnifi

Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y.MTV.)

Yıldız Perâkende Evrakı Umumi

2.Gazeteler*

Asr

İzmir (Vilâyet Gazetesi)

İzmir

* Kullanılan belgelerin referans numaraları ve tarihleri ilgili dipnotlarda gösterilmiştir.

* Atıfta bulunulan gazetelerin numara ve tarihleri ilgili dipnotlarda gösterilmiştir.

Selanik

Takvim-i Vekâyî

Terakki

Tuna (Vilâyet Gazetesi)

Yeni Edirne (Vilâyet Gazetesi)

3.Basılı Eserler, Düstûr ve Salnâmeler

Aydın Vilâyeti Salnâmesi H. 1296, H. 1297, H. 1300, H. 1307, H. 1309.

Bağdad Vilâyeti Salnâmesi H. 1299, H. 1300, H. 1314, H. 1319, H. 1320, H. 1321,
H. 1322.

Bursa Sergisi, Numara 2, 17 Temmuz 1325.

Düstûr, Tertib-i evvel, Cild-i Sâni (C.II), İstanbul, 1289.

Hüdâvendigâr Vilâyeti Salnâmesi H. 1311, H. 1312, H. 1316, H. 1324.

Kastamonu Vilâyeti Salnâmesi H. 1286, H. 1287, H. 1288, H. 1289, H. 1290, H.
1291, H. 1292, H. 1293, H. 1294, H. 1297.

Nevsâl-i Asr H. 1316.

Nevsâl-i İktisâd, İzmir, H. 1323.

Salnâme-i Maârif-i Nezâret-i Umumiye H. 1319, H. 1321.

Salnâme-i Vilâyet-i Tuna H. 1293.

Selanik Vilâyeti Salnâmesi H. 1322.

Sivas Vilâyeti Salnâmesi H. 1325.

Suriye Vilâyeti Salnâmesi H. 1297, H. 1300, H. 1319, H. 1321.

Umur-ı Nafia ve Ziraat Mecmuası, Numara 1, İstanbul, H. 1309.

4-Araştırma ve İncelemeler

Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, 25.
Baskı, Ankara, 2008.

Ergin, Osman Nuri, *Türk Maarif Tarihi*, C. I-II, Eser Matbaası, İstanbul, 1977.

_____ *Türk Maarif Tarihi*, C. V, Eser Matbaası, İstanbul, 1977.

- Gökbilgin, Tayyip, “Mesleki ve Teknik Eğitimin Gelişimi”, Türkler Ansiklopedisi, C. 15, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 62-75.
- Koç, Bekir, “Islahhanelerin Finans Olanakları ve İç İşleyişleri” *Hakkı Dursun Armağanı*, İstanbul, 1995, s. 185-196.
- _____ *Midhat Paşa (1822-1884)*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2002.
- _____ “Midhat Paşa’nın Niş ve Tuna Vilayetlerindeki Yenilikçi Valiliği”, *Kebikeç, İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırma Dergisi*, S. 18, Ankara, 2004, s. 407-415.
- _____ Osmanlı Devleti’nde Kimsesiz ve Suçlu Çocukların Korunması Amacıyla Açılan Islahhanelere İlişkin Bir Araştırma, Tübitak SBB Proje 106K142, Ankara, 2008.
- _____ “Osmanlı Devleti’nde Islahhane ve Sanayi Mekteplerinin Kuruluş Sürecine Dair Bazı Gözlemler”, *Modern Türklük Araştırma Dergisi*, C. 7, S. 2 (Haziran 2010), s. 199-217.
- Kodaman, Bayram, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, T.T.K., Ankara, 1999.
- Önsoy, Rifat, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası*, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1988.
- Öztürk, Cemil, “Türkiye’de Mesleki ve Teknik Eğitimin Doğuşu I: Islahhâneler”, *Hakkı Dursun Armağanı*, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1995, s. 427-442.
- Türkiye’de Teknik Öğretim II, (Bölge San’at Okullarının ve Gezici Köy Kurslarının Tarihçeleri, *Maarif Vekilliği Dergisi*, S. 22-3, Nisan 1940.
- Uçarol, Rifat, *Siyasi Tarih (1789-2001)*, 7. Basım, Der Yayınları, İstanbul, 2008.
- Unat, Faik Reşit, “Niş Islâhhanesinin Kuruluş Tarihini Aydınlatan Bir Belge” *Mesleki ve Teknik Öğretim*, M.E.B., Meslekî ve Teknik Öğretim İstatistik ve Yayım Müdürlüğü, S. 114, Ankara, 1962, s. 5-6.
- Yakın, Gülnaz Koyuncu, *İzmir Sanayi Mektebi (Mithatpaşa Endüstri Meslek Lisesi) (1868-1923)*, İzmir, 1997.

Yıldırım, Mehmet Ali, *Tanzimat Döneminde Meslek Okulları*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2010.

_____ Dersâdet Sanayi Mektebi (İstanbul Sanayi Mektebi 1968-1926), Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2012.

_____ “Abdulhamid Devrinde Mesleki-Teknik Eğitimin Gelişimi: Vilayet Sanayi Mektepleri”, *Sultan II. Abdulhamid Sempozyumu*, Selanik, 20-21 Şubat 2014, Bildiriler C. II, Ankara, 2014, s. 217-234.

Yıldız, Hatip, “Osmanlı Yenileşme Dönemi’nde Diyarbakır’da Sivil Mesleki Teknik Eğitim”, *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, S. VII, Nisan 2012, s. 189-209.

_____ Diyarbakır Vilayeti’nde Eğitim (1870-1920), T.T.K., Ankara, 2014.

EKLER

EK-1: Selanik Hamidiye Mekteb-i Sanayinin müdüriyet ve dershaneler dairesi [*Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umumiye, Def'a 6, H. 1321-1904*].

EK-2: Selanik Hamidiye Mekteb-i Sanayinin yatakhaneler dairesi [*Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umumiye, Def'a 6, H. 1321-1904*].

EK-5: Konya Sanayi Mektebi [*Resimli Mecmua*, Numara 10, s. 8.].

E-6: Bursa Sanayi Mektebi [*Resimli Mecmua*, Numara 11, s. 5.].

EK-7: Bursa Hamidiye Mekteb-i Sanayine akar olmak üzere Hamidiye Caddesinde inşa olunan konaklar [*Hüdâvendigâr Vilâyeti Salnâmesi*, H. 1324-1907, s. 280.].

حمیدیه مکتب صنایعنه عقار اولقی اوزره حمیدیه جاده سنده انشا اولنان قوناقلر

EK-8: Hamidiye Bursa Sanayi Mektebi marangozhanesi [*Hüdâvendigâr Vilâyeti Salnâmesi*, H. 1325-1908, s. 89.].

حمیدیه بروسه صنایع مکتبی مرانفوز خانہ سی

EK- 9: Hamidiye Bursa Mekteb-i Sanayi musikası efradı [*Hüdâvendigâr Vilâyeti Salnâmesi*, 1325-1908, s. 96-97.].

EK-10: Sivas Hamidiye Sanayi Mektebi'nin talebesi [*Sivas Vilayeti Salnâmesi*, H. 1325-1908].

EK-11: Sivas Hamidiye Sanayi Mektebi terzi sınıfı talebesi [*Sivas Vilayeti Salnâmesi*, H. 1325-1908].

EK-12: Sivas Hamidiye Sanayi Mektebi kunduracı sınıfı talebesi [*Sivas Vilayeti Salnâmesi*, H. 1325-1908].

EK-13: Karantina'da vaki' Hamidiye Mekteb-i Sanayi (İzmir) [*Aydın Vilâyeti Salnâmesi*, Def'a 13, H. 1307-1890].

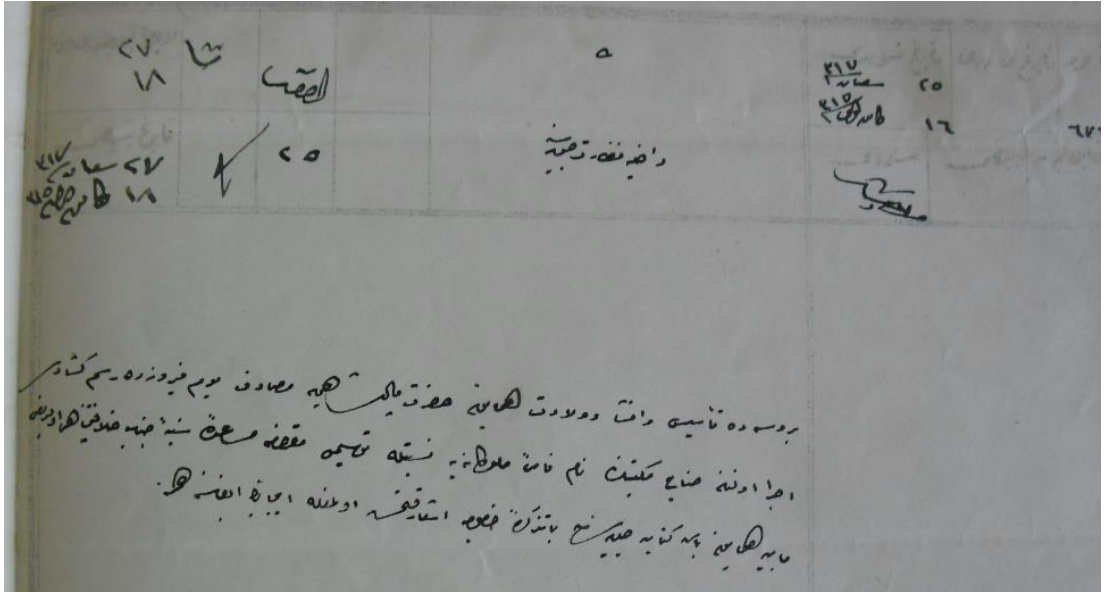
EK-14: Karantina'da vaki' Hamidiye Mekteb-i Sanayinin eski binası olup eylevm misafirhane-i zenciye ittihaz olunmuşdur. [*Aydın Vilâyeti Salnâmesi*, Def'a 13, H. 1307-1890].

EK-15: İzmir Hamidiye Mekteb-i Sanayi musiki talebesi [*Malumat*, Numara 94 ve 50 (19 Ağustos 1312-31 Ağustos 1896)].

EK-16: Bursa'da tesis ve inşa olunan Sanayi Mektebi'nin padişahın adına nisbetle isimlendirildiği [BOA., *BEO*. 1425/106858 (27 Ş 1317-18 Kanun-ı evvel 1315-31 Aralık 1899)].

EK-19: İzmir Hamidiye Sanayi Mektebi Mamulatından Numune Olmak Üzere Bazı Eşyaların Padişaha Takdim Kılındığı [BOA., Y. PRK. UM. 81/47 (12 R 1326-29 Nisan 1324-12 Mayıs 1908)].

این بولاجتی
کتابخانه
۴۷

مابیه همایون صاحب مدتی به سلسله ایله صاحب عالی

معروضه جلاله
سابقه ترقیا نوابه حضرت شرایع معقول انتظام و کلمه هالیه مقدمه اولان ابر محمدی صاحب مانی معمولاً نصح نمونه اولی اوزره
مخصوصاً طلبه تک جیره دستن نماز اولی اولی و و ایلی رسکک جریوه ایله اولی که جفت جوراب
درت طاقم فوتومرخصه البسه لک تمسه لطفاً مستول نظر معالی اثر حضرت ملاقاتی بولویه ترقی کرارانه نظر
اولی امیه بیوکره مادونا اولی جالی عزیمت ایدن ولایت اعنا ناطری و عدکو کتب ناطر فخری سعادتو معنی نوری
بک اقدی همزیر مسالیه ترقیه ایدون کتب طوبی نصح او معنی اوسته سی ابراهیم و او معنی خالق اقدی محمد اقدی باده نودیعاً
تقدیم کلمه اول کلمه اول باده امروضا ن حضرت ولی الامر کلد - ابراهیم اولی و ابراهیم اولی
آیدین و البسی

EK-20: Kastamonu Mekteb-i Sanayi İçin Londra'ya Sipariş Edilen Makineler [BOA., BEO. 3263/244671 2 (28 M 1326-2 Mart 1908)].

مکتبہ صنایعہ لندرا کے لیے ساریہ ایپریل ۱۹۰۸ء

تعداد	نمبر	نوع	قیمت
۱۰۰۰		موتور	۱۰۰۰۰
۵۰۰		طور	۶۰۰
۵۵۰		بند رنگارنگ	۶۹۰۰
		مقاب	۴۵۰۰
		وانتیلو	۰۵۰۰
		نمبرہ طاک	۰۴۰۰
	۱۴	دریجی ٹائپ	۰۱۴۰
		نوعی بولید	۰۶۴۰
		رنگ	۰۰۷۰
	۵	رنگین پینٹ	۰۵۰۰
	۴	ٹائپ	۰۴۷۰
		دو کیم جادو رنگ	۰۷۰۰
	۴	مصلح	۰۱۵۰
۱۴۰		انگیز اورس	۰۴۸۰
۴۵۰۰		داز چلیک	۰۱۱۰
۱۶۰		رنگین پینٹ	۰۶۴۰
		دریجی رنگا و باصفیہ	۰۴۰۰
			<u>۵۴۴۷۰</u>

ÖZGEÇMİŞ

Savaş Özdemir 1986 yılında Niğde Bor'da doğdu. Orta öğrenimini İzmir'de tamamlayan Savaş Özdemir, 2010 yılında Gaziantep Üniversitesi Kilis Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu. Aynı yıl Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Yüksek Lisans öğrenimine başladı. 2010 yılında Adalet Bakanlığı'nda Zâbit Kâtibi olarak çalışmaya başladı. Halen aynı kurumda çalışmalarına devam etmektedir.

VITAE

Savaş Özdemir was born in Niğde/Bor in 1986. He got secondary education in İzmir. In 2010 he attended the Kilis Faculty of Science and Letters University of Gaziantep and was graduated from the Department of History. In the same year he began his MA at the Institute of Social Sciences at the University of Kilis 7 Aralık. He started his career in 2010 as a court clerk at The Ministry of Justice. Currently he is continuing to work at same institution.